

Vakgroep Architectuur & Stedenbouw
Faculteit Ingenieurswetenschappen - Universiteit Gent

Een theatraal Vaarwel

Typologie van het Crematorium

door

Karel Bruyland

Promotor: prof. dr. Bart Verschaffel
Begeleiders: ir. arch. Maarten Van Den Driessche
 ir. arch. Maarten Liefoghe
 dr. ir. arch. Wouter Davidts

Scriptie ingediend tot het behalen van de academische graad van
burgerlijk ingenieur-architect
Academiejaar 2008-2009

Voorwoord

Deze tekst is het resultaat van een onderzoek binnen het kader van een masterproef. Ik zou mijn hartelijke dank willen betuigen aan mijn promotor Professor Bart Verschaffel voor de steun en advies bij het tot stand komen van de tekst en de vorming van het argument. Mijn bijzondere dank gaat ook uit naar de scriptiebegeleiders Maarten Van Den Driessche, Maarten Liefoghe en Wouter Davidts voor de vele constructieve bemerkingen tijdens de ‘ronde tafel’ gesprekken. Voorts wil ik het personeel van de vakgroepbibliotheek bedanken voor de bestelde boeken en het Team van de Vlaamse Bouwmeester voor het ter beschikking stellen van het archief.

Toelating tot bruikleen

“De auteur geeft de toelating deze scriptie voor consultatie beschikbaar te stellen en delen van de scriptie te kopiëren voor persoonlijk gebruik. Elk ander gebruik valt onder de beperkingen van het auteursrecht, in het bijzonder met betrekking tot de verplichting de bron uitdrukkelijk te vermelden bij het aanhalen van resultaten uit deze scriptie”.

Karel Bruyland
3 juni 2009

1. Inleiding	9
Probleemstelling	10
Methodiek	13
Voetnoten	15
2. Script. Zeven situaties en een achtste	17
De-scriptie	18
Zeven situaties en een achtste	18
De kerkelijke uitvaart en de theatervoorstelling	19
2.1. Parking	26
Ruimtelijke impact	27
Eerste indruk	28
Afscheid	28
2.2. Ontmoeten	30
Inkomhal	31
Familiekamer	32

2.3. Ceremonie	34
Het dode lichaam betreedt de scène	35
Het opvoeren van het dode lichaam	40
Spelsituaties	41
Pluralisme	43
2.4. Condoleance	44
Het betuigen van medeleven	45
Publiek rouwen vs. semi-publiek rouwen	45
Plein, kamer, gang	46
2.5. Crematie	48
Oven	49
Schouw	51
Ceremonie	55
2.6. Koffietafel	56
Functioneel reces	57
Compositie decompositie	57

2.7. Laatste Rustplaats	60
Begraven of cremen?	61
Columbarium	63
Urnenveld	63
Verstrooien	64
2.8. Landschap	66
Woord vooraf	67
Het bos	67
De rituele as	71
De heuvel	71
Water en vuur	73
Een emotioneel landschap	75
Voetnoten	76
3. Actie! Recente projecten Vlaanderen	79
Selectie	80
Beschrijving	81

3.1. Holsbeek	82
RCR Aranda Pigem Vilalta Architectes / Coussée & Goris	86
noA. Architecten	98
3.2. Kortrijk	110
Souto de Moura	114
Tom Van Mieghem en Ghislain Lams	124
Marie-Josée Van Hee	134
3.3. Sint-Niklaas	144
Claus en Kaan	148
Amor Fati	160
4. Besluit	171
5. Bibliografie	175

1.

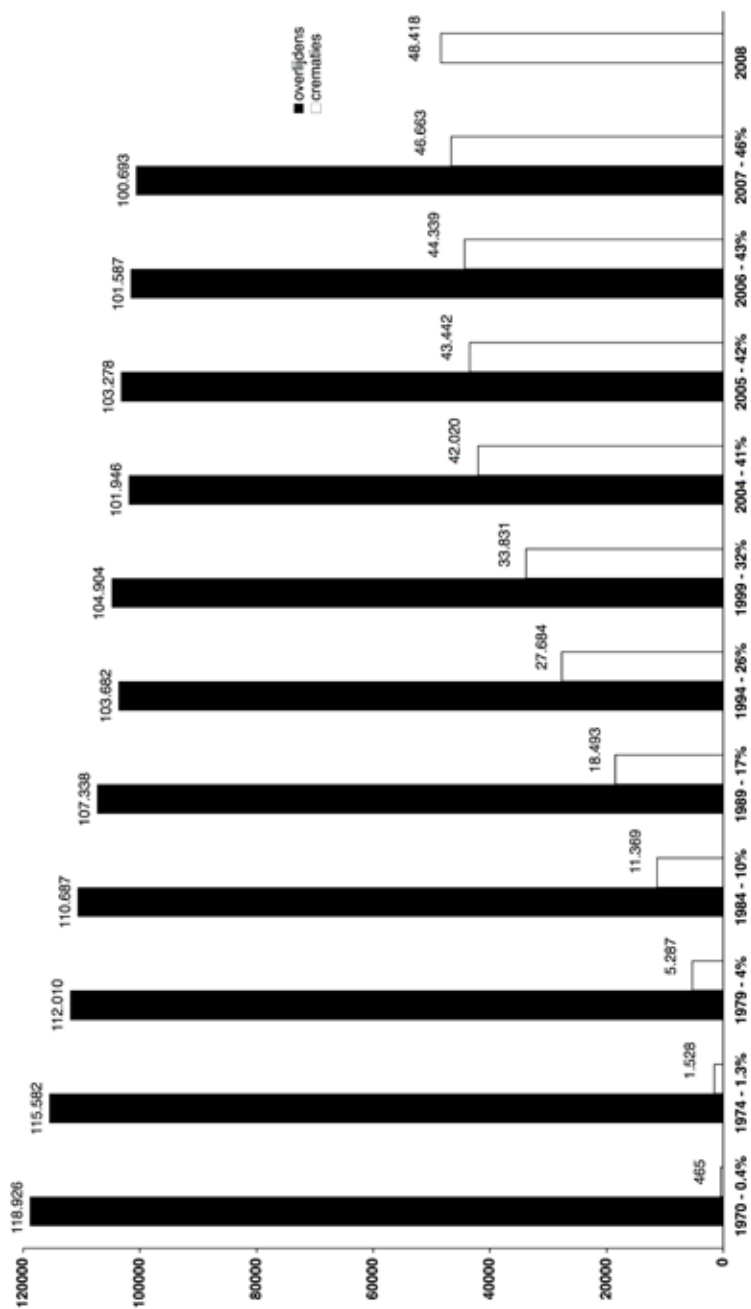
Inleiding

Probleemstelling Methodiek

Probleemstelling

Crematie – of het verbranden van het dode lichaam – is een vorm van lijkbezorging, als alternatief voor de begrafenissen of teraardebestelling. Het is een onmiddellijk destructieve vorm van lijkbezorging, die letterlijk uitdrukking lijkt te geven aan de bijbeltekst ‘tot stof zult gij wederkeren’. Door haar inherente finaliteit wordt crematie in de moderne westerse cultuur niet aanvaard tot het einde van de 19de eeuw, ondanks een rijke prechristelijke traditie die teruggaat tot de Bronstijd. In België wordt in 1882 *la Société Belge de Crémation* opgericht. Toch duurt het tot 1930 voor een eerste crematorium wordt gebouwd te Ukkel. In 1932 wordt de praktijk ook officieel toegelaten. België is hiermee één van de laatste West-Europese landen om crematie te legaliseren¹. Crematie blijft echter een relatief zeldzaam verschijnsel tot het einde van de jaren ’70. Het is eerder de uitzondering dan de regel en is voornamelijk een zaak van vrijmetselaars en atheïsten. De grafiek² op de volgende bladzijde illustreert echter een gestage opmars vanaf de jaren ’80. In 2008 worden in België 48.418 crematies uitgevoerd. In vergelijking met tien jaar geleden is dat een toename met 45 procent. Lucien De Cock merkt bovendien op dat het percentage in de grote steden reeds gevoelig hoger ligt dan in kleine gemeenten³. Zo bedraagt het aandeel crematies in Antwerpen meer dan 70 procent, wat de cijfers in Groot-Brittannië en enkele Scandinavische landen benadert. Het stijgende aantal crematies doet onvermijdelijk de vraag rijzen naar nieuwe crematoria. In België zijn momenteel een tiental crematoria in werking. De voorbije vijf jaar werden binnen de Open Oproep Procedure van de Vlaams Bouwmeester drie internationale architectuurwedstrijden uitgeschreven voor nieuwe crematoria in Sint-Niklaas, Kortrijk en Holsbeek. Op deze wedstrijden wordt verder ingegaan in hoofdstuk 3.

Gezien de maatschappelijke relevantie van het cremeren en de nood aan nieuwe crematoria, is het enigszins verwonderlijk dat er in de architectuurliteratuur weinig of geen bronnen te vinden zijn, die een relevant theoretisch kader bieden. Dit is des te schrijnender wanneer men in rekening brengt dat het crematorium omgaat met één van de meest ingrijpende gebeurtenissen in een mensenleven, met name het verlies van een dierbare en het conditioneren van een passend afscheid. Edwin Heathcote wijst op een bijzondere discrepantie: ‘The architecture of the crematorium is a theme

**BELGIE: EVOLUTIE
CREMATIECIJFERS**

barely talked about in a world that is quite naturally obsessed with and terrified of the prospect of death¹⁴. Heathcote trekt deze vaststelling door naar de ontwerppraktijk: 'The architecture of crematoria has evolved largely as a language of avoiding the subject. It is a field of tragically wasted opportunities'. Men zou zich dan ook terecht de vraag kunnen stellen of er wel zoiets bestaat als een crematoriumtypologie. In het boek *The Encyclopedia of Cremation* omschrijft Douglas J. Davies het crematorium als 'the overall set of buildings housing the actual cremator in which bodies are incinerated, along with a chapel or ceremonies room, waiting room and other facilities'¹⁵. In een poging tot typologische classificatie neemt Davies vervolgens een vreemde wending en zoekt zijn toevlucht tot drie andere gebouwtypes. In de eerste plaats verwijst hij naar de *fabriek*. De verbrandingsovens opereren immers volgens een volledig geautomatiseerd industrieel proces. De kist wordt in de oven geplaatst en de stoffelijke resten worden aan het einde van het proces uit de oven verwijderd, zonder dat familie of nabestaanden hierbij aanwezig hoeven te zijn. Het fabrieksmodel biedt echter geen afdoende antwoord op de aanwezigheid van ceremoniële ruimtes en Davies gaat verder: 'A much more likely kind of classification of crematoria is with a *church* or religious building and yet this, too, often appears paradoxical. For while many crematoria do echo or reflect ecclesiastical schemes they were not churches in the accepted sense of regular places of worship'. Davies merkt vervolgens op dat het crematorium een afscheidsplek moet zijn voor mensen van verschillende (al dan niet) religieuze overtuigingen en dat het crematorium in die zin fungeert als drager van meerdere verhalen: 'a crematorium is more like a *theatre* in which many different plays may be performed and not like a religious building in which one set of doctrines and sacred stories are repeatedly rehearsed'. Waarom zoekt Davies in zijn typologische beschrijving toevlucht tot respectievelijk de fabriek, de kerk en het theater? Bestaat het crematorium als typologie dan niet? Of is het een typologie die zich moeilijk laat beschrijven? De (eventuele) typologie van het crematorium en het volgens een min of meer vaste wijze ineengrijpen van een bouwprogramma en een reeks vormkenmerken, is wat deze scriptie wil onderzoeken.

Methodiek

De traditionele begrafenis vormt een belangrijk referentiekader voor het crematorium. Door de eeuwen heen is het de Kerk die omgaat met de dood van het individu en een kader schept waarbinnen de dood gevierd en afgesloten wordt door het opvoeren van een reeks afscheidsformules. De kerkelijk uitvaart is een ritueel dat – zoals elk ritueel – bestaat uit een opeenvolging van handelingen en liturgische gebruiken volgens een vast tijdsverloop. Bij elke uitvaart wordt per definitie hetzelfde ritueel herhaald en nooit in vraag gesteld. De origine van de rituele handelingen valt moeilijk te achterhalen en is in wezen onbelangrijk. Het ritueel distilleert immers zijn betekenis uit de herhaling en het innemen van een welbepaalde tijd. Wanneer de praktijk van de moderne crematie, het licht ziet eind 19de eeuw, betekent dit geen breuk met het verleden. Allerminst. De uitvaartformules worden niet opnieuw uitgevonden of herdacht. Ze worden louter gestript van hun religieuze referenties. Het sequentiële karakter en de opeenvolging van taferelen of scènes – weliswaar in geabstraheerde vorm – blijven behouden. Dit blijkt ook vandaag de dag uit de opdrachtomschrijvingen voor nieuwe crematoria in Vlaanderen. In de bundel van het crematorium te Kortrijk staat te lezen: ‘Doorheen de ceremonie (van de crematie) worden een reeks van emoties en gemoedstoestanden doorlopen die zich plaatsen binnen het ruimtelijk kader van het crematorium en de omgeving’⁶. De familie verzamelt, er vindt een ceremonie plaats met tekst en muziek, de familie nuttigt een maaltijd en het lichaam vindt een laatste rustplaats. Op het eerste zicht verschilt de uitvaart in het crematorium dus niet veel van de traditionele kerkelijke uitvaart, zoals deze plaatsvindt in de parochiekerk, op de dorpsbegraafplaats en in het dorpscafé. De essentie bestaat erin een set (al dan niet religieuze) rituele handelingen te vervullen.

Dat deze rituele logica bovendien het ontwerp kan sturen, illustreert de projecttekst van het Woodland Cemetery te Stockholm. Deze begraafplaats zal later uitgebreid worden met het Woodland Crematorium, één van de meest iconische bouwwerken van de 20ste eeuw. Het ontwerpproces wordt in hoofdstuk 2 (pp. 67-75) in extenso beschreven. In 1915 schrijft architect Gunnar Asplund:

'The big chapel is located so that the burial procession comes up through the woods towards it. The procession enters the chapel through a first hall facing the chapel court. After the funeral service the coffin is carried in procession through a high-lit room facing west, which enjoys a wide and liberating view... In the case of a cremation, the close family can also await the urn of ashes in this room... A monumental funeral in the open-air ceremony ground starts with a procession of carriages arriving from the city into the new entrance court. Here the procession on foot is arranged with torches and banners. The celebrants walk slowly down the main route to the big fire in the valley, and the crowd position themselves on the stepped terraces with the deceased's family in front of the catafalque on the terrace wall, and others on slopes around. Following the funeral, the coffin is carried in procession up the seven terraces, while bells toll in the person's memory'⁷.

Asplund toont in deze projecttekst expliciet de intentie een ritueel architecturaal vorm te geven en schrijft hiertoe een soort *script* of scenario. Dit scenario vormt een raamwerk waarbinnen architectuur en personages in onderlinge relatie ageren, net zoals dat in een filmscript gebeurt.

Vermits het ritueel en haar sequentiële conditie een primordiale rol spelen in het crematorium en haar finale verschijningsvorm, kan het opstellen van een script of scenario – naar Asplunds voorbeeld – een mogelijk antwoord formuleren op de hierboven geschetste typologische impasse. Asplunds scenografische ontwerpstrategie voor de Woodland site te Stockholm wordt in deze scriptie gepresenteerd als typologische analysetechniek. Het is een analyse die zowel de architectuur als het ritueel dat eraan voorafgaat, in rekening tracht te brengen. De crematoriumtypologie wordt derhalve niet louter geanalyseerd als een morfologisch gegeven of geclassificeerd volgens een functionele logica – zoals Davies voorstelt – maar gelezen als een sequentie van *situaties*. Een situatie wordt hierbij gedefinieerd als een samengaan van een gebeuren (of rituele handeling) en een ruimtelijk kader. Bijvoorbeeld: familieleden begroeten elkaar in een hoge inkomhal, die met hout bekleed is en waar een groot raam uitkijkt over een vijver met zwanen. De crematoriumtypologie verschijnt aldus als een *typologisch script*.

In hoofdstuk 2 wordt het script opgesteld voor het crematorium en – in navolging van Davies – vergeleken met gelijkaardige scripts voor de kerk en het theater. Er wordt aangetoond dat het script een reeks constituerende typologische bouwstenen genereert. In hoofdstuk 3 wordt het script vervolgens getoetst aan de realiteit van enkele recente architectuurprojecten.

Voetnoten

¹ Voor verdere informatie omtrent de geschiedenis van crematie in België verwijs ik naar GODART Xavier, *Cremation in Belgium*, uit: DAVIES Douglas James, *Encyclopedia of Cremation*, Ashgate Publishing Limited, Hampshire 2002, pp. 89-91

² Cijfers te vinden op: www.crematorium.be

³ DE COCK Lucien, *Geschiedenis van de Dood: Rituelen en Gewoonten in Europa*, Davidsfonds, Leuven 2006, pp. 327-330

⁴ HEATHCOTE Edwin, *Monument Builders: Modern Architecture and Death*, Academy Editions. London 1999, p. 38.

⁵ DAVIES Douglas James, *Crematorium*, uit: DAVIES Douglas James, *Encyclopedia of Cremation*, Ashgate Publishing Limited, Hampshire 2002, pp. 143-146

⁶ Opdrachtschrijving Crematorium Kortrijk, p. 13, Archief Vlaamse Bouwmeester

⁷ Citaat oorspronkelijk afkomstig uit tijdschrift *Architektur*, juni 1915, pp. 67-68, Engelse vertaling overgenomen uit: BLUNDELL JONES Peter, *Gunnar Asplund*, Phaidon Press Limited, London 2006, p. 39

2.

Script

Zeven situaties en een achtste

De-scriptie

De uitvaart in het crematorium is – zoals gesteld in de inleiding – een sequentie van quasi-rituele handelingen of gebeurtenissen. De scenografische beschrijving wordt voorgesteld als analysetechniek om met dit gegeven om te gaan en resulteert in een typologisch script. De typologie van het crematorium wordt, met andere woorden, neer-geschreven en krijgt vorm (of komt tot leven) in een scenario. Het script bestaat uit een opeenvolging van situaties, waarbij een situatie een correlatie tussen een gebeuren en een ruimte definieert. Het script is bijgevolg tweeledig en bevat zowel een 'doe' component als een morfologische component, waarbij beide componenten eenzelfde gewicht krijgen. Enerzijds worden de gestelde handelingen geclassificeerd en grafisch weergegeven aan de hand van een representatief tijdsverloop en een indicatieve spanningsboog. Anderzijds wordt het corresponderende traject en ruimtelijk kader weergegeven door een inplantingsplan en plattegrond. De bewerking gebeurt zowel voor de toeschouwer als voor het dode lichaam, zodat ook een blik 'achter de schermen' wordt gegeven. Bovendien is het mogelijk de onderlinge relatie tussen de toeschouwer en het dode lichaam (en eventuele verschuivingen in deze relatie) gedurende de uitvaart te onderzoeken, alsook de rol die architectuur daarbij speelt. Ik baseer me bij het opstellen van dit script op een uitvaart die ik bijwoonde in het crematorium van Lochristi april 2008. Het script wordt weergegeven op pp. 20-21.

Zeven situaties en een achtste

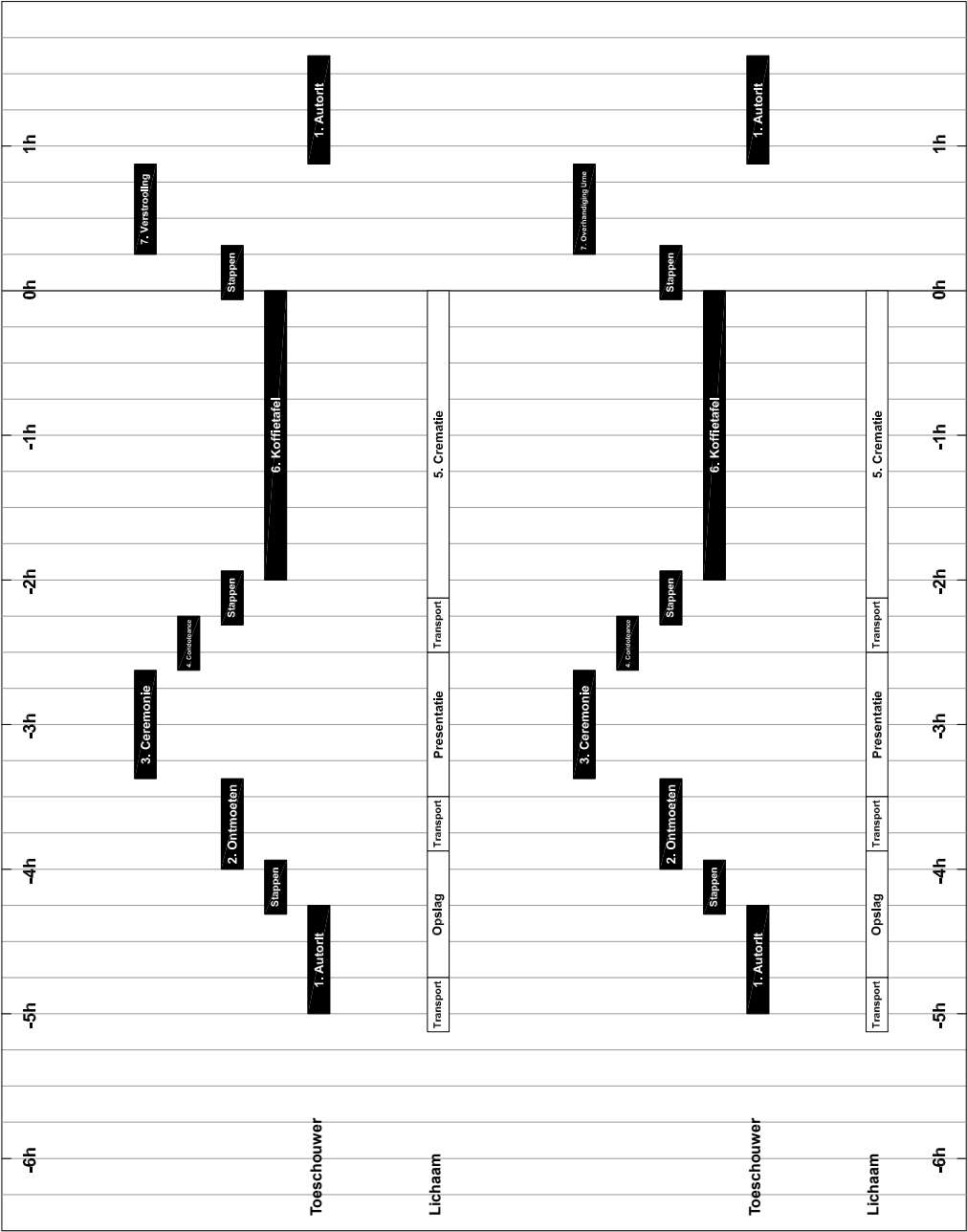
Het resulterende script bestaat uit zeven situaties die zich sequentieel ontfouwen. In elk van deze situaties vindt een duidelijk definieerbare handeling plaats binnen een afbakenbare ruimte. De situaties worden met andere woorden bepaald, naarmate ze een zekere mate van zelfstandigheid genieten. De situaties worden vervolgens benoemd, waarbij de voorkeur wordt gegeven aan de handelende component, vermits de morfologische component het onderwerp van verdere theoretische ontwikkeling vormt. Het typologisch script laat toe de verschillende situaties en hun respectievelijke ruimtelijk kader te analyseren in onderlinge relatie en in relatie tot de totaliteit van het uitvaartritueel.

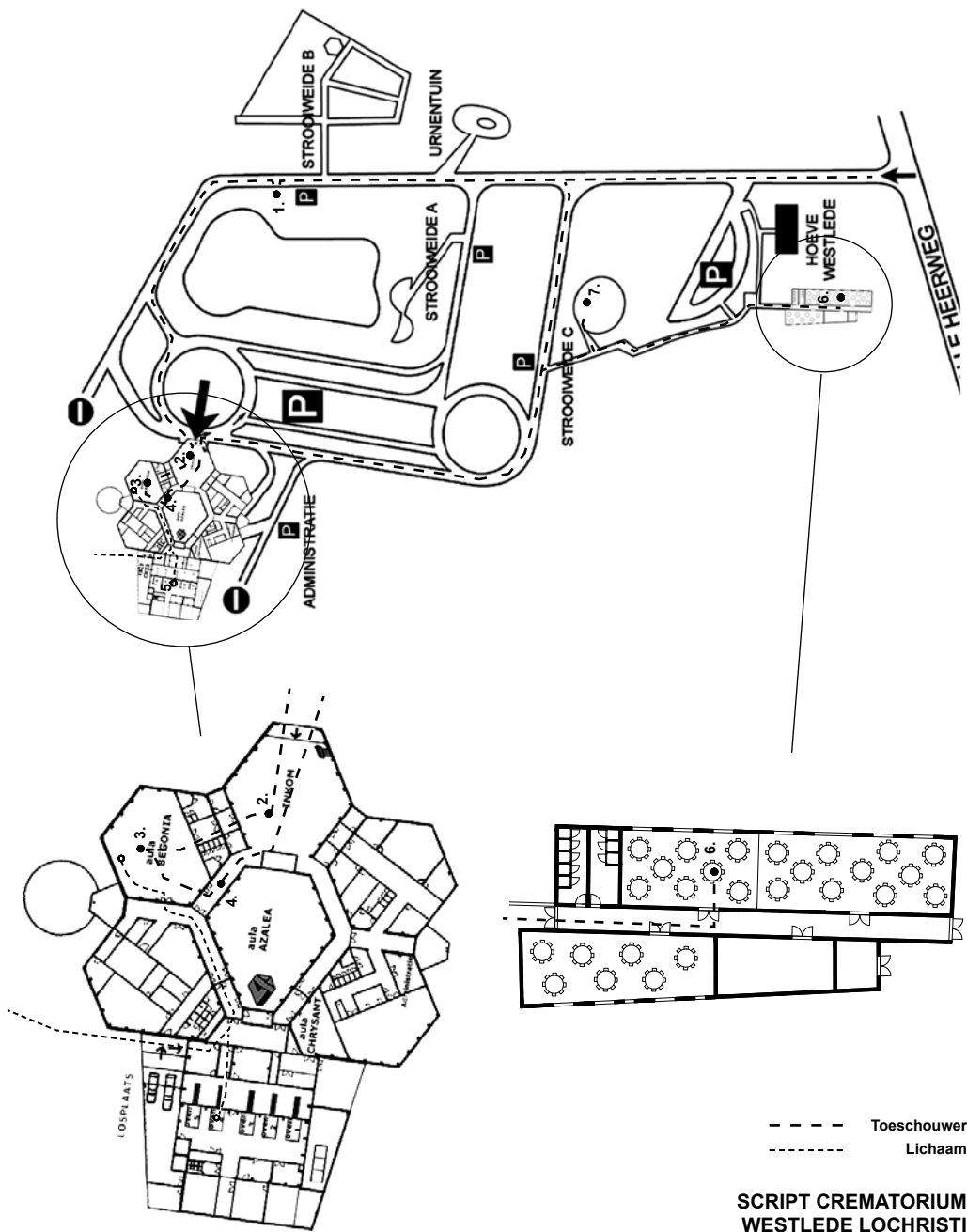
De situaties in kwestie zijn: 1. Parking 2. Ontmoeten 3. Ceremonie 4. Condoleance 5. Crematie 6. Koffietafel 7. Laatste Rustplaats. Naast deze zeven situaties is er nog een achtste: het landschap. Het betreft een minder duidelijk afbakenbare situatie die eerder omschreven kan worden als een intermediaire situatie. Het landschap rijgt immers de verschillende situaties aan elkaar en speelt in die zin een niet te onderschatten rol binnen de uitvaart in het crematorium.

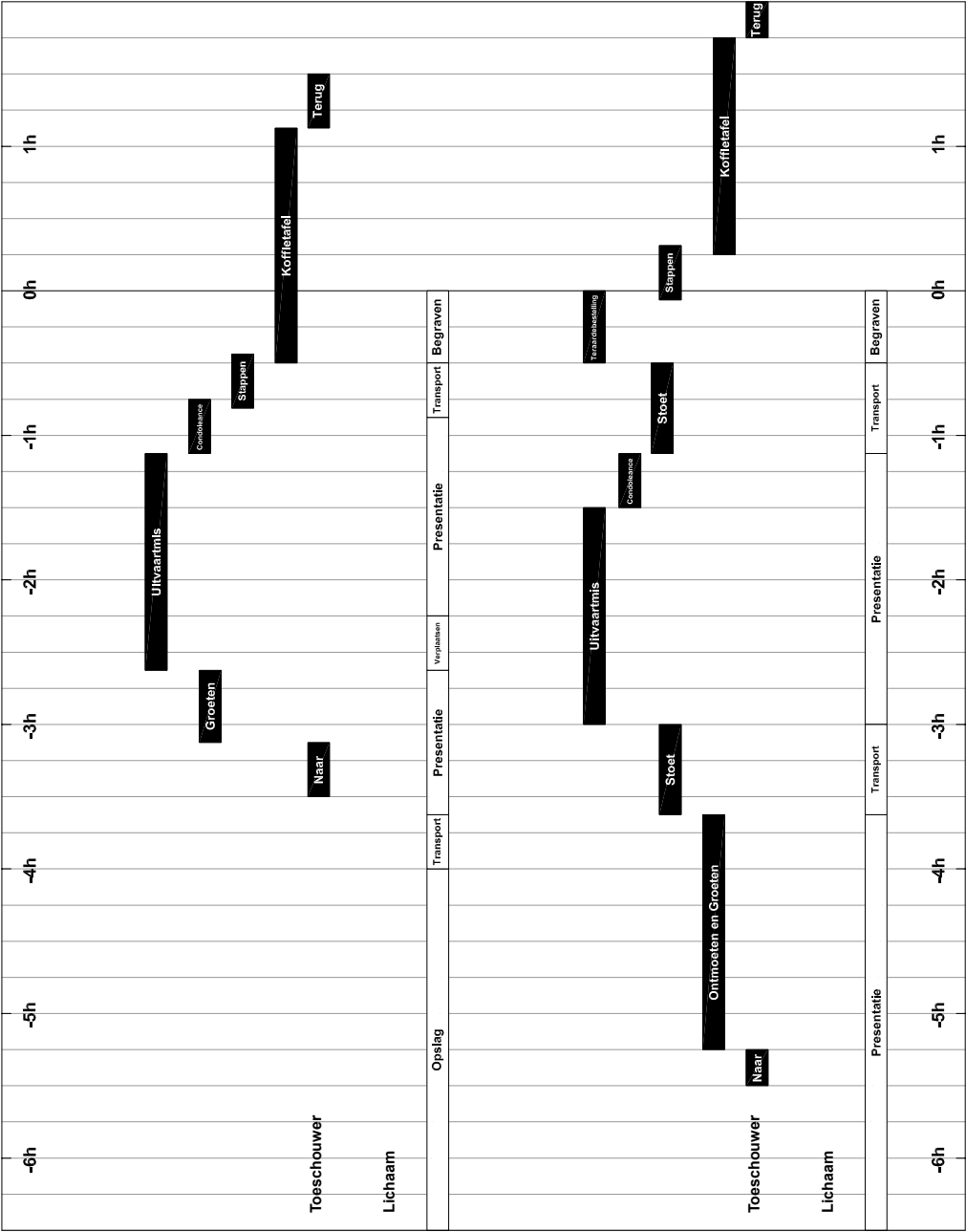
De kerkelijke uitvaart en de theatervoorstelling

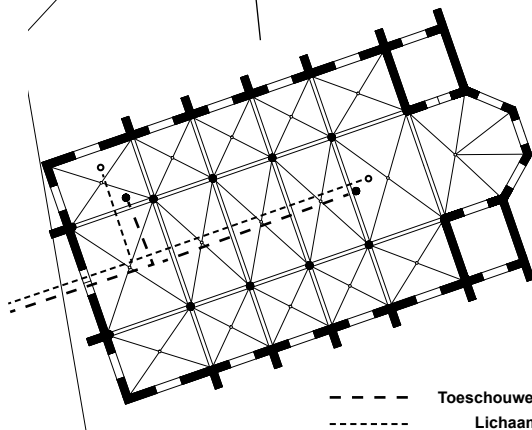
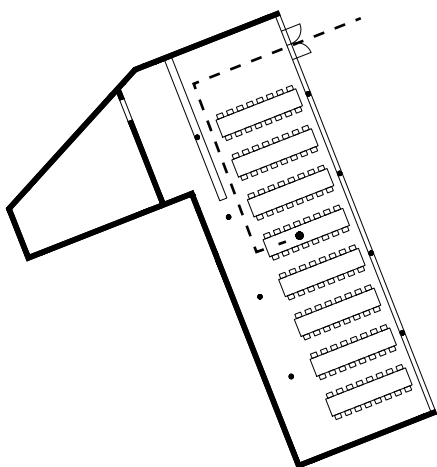
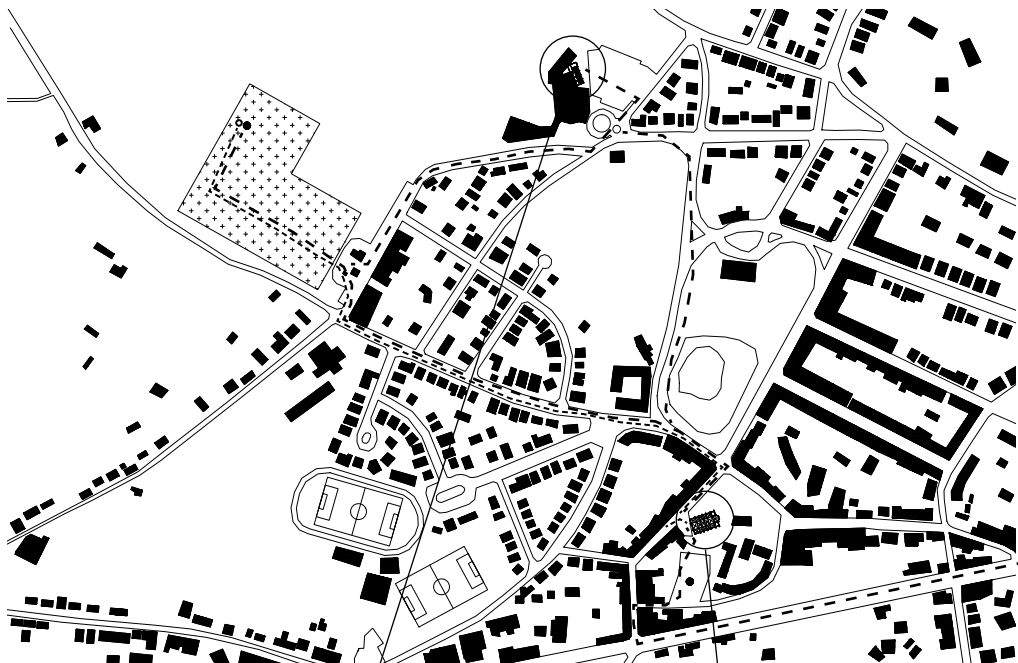
In navolging van Davies ' typologische classificatie (zie inleiding p. 12) wordt een gelijkaardige scenografische bewerking uitgevoerd voor de kerkelijke uitvaart en de theatervoorstelling. In het geval van de kerkelijke uitvaart worden twee scriptversies gegeven. De eerste is de traditionele uitvaartformule zoals ze vandaag de dag haast niet meer voorkomt. Deze bevat een begrafenisstoet van het huis naar de kerk en vervolgens van de kerk naar de begraafplaats. Dit script wordt geprojecteerd op het dorpscentrum van Dilbeek. De tweede variant is een gereduceerde kerkelijke uitvaart, zoals ze vandaag steeds vaker voorkomt, zonder begrafenisstoet. In het geval van de theatervoorstelling wordt de Stadsschouwburg van Gent als case bestudeerd. In navolging van het crematorium script, gebeurt de bewerking zowel voor de toeschouwer als voor het dode lichaam (in het geval van de kerkelijke uitvaart) of de acteur (in het geval van de theatervoorstelling). De opgestelde scripts voor de kerk en het theater worden respectievelijk weergegeven op pp. 22-23 en pp. 24-25.

In het verdere verloop van dit hoofdstuk worden de crematorium situaties theoretisch ontwikkeld, in chronologische volgorde. Het opgestelde crematorium script fungeert hierbij als instrument van de analyse. Door onderlinge vergelijking met respectievelijk het theater - en kerkscript worden eventuele verschillen of overeenkomsten tussen de verschillende types gedetecteerd en dit op vlak van de gestelde handelingen, de structuur van het ritueel en de rol die architectuur hierin speelt.

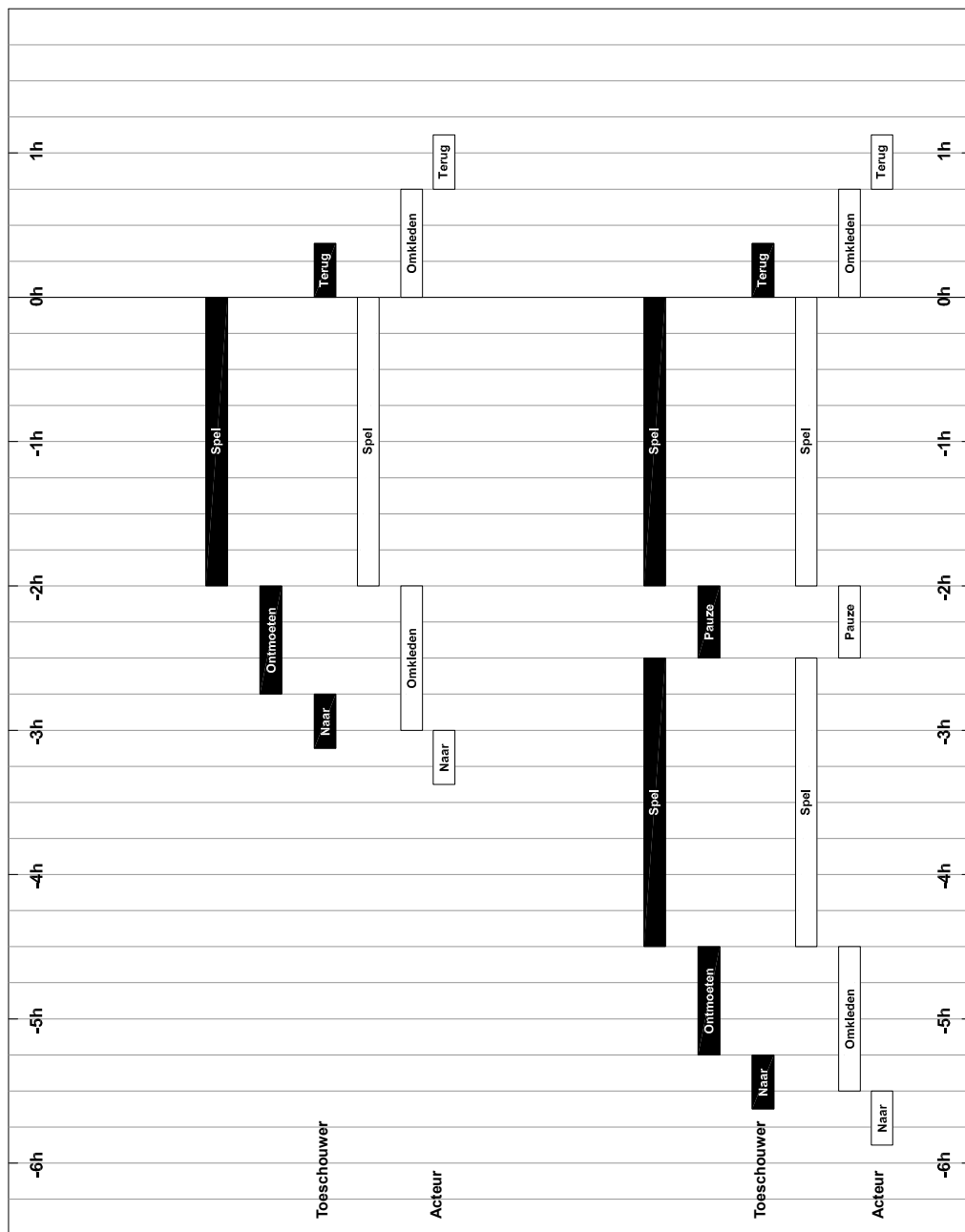

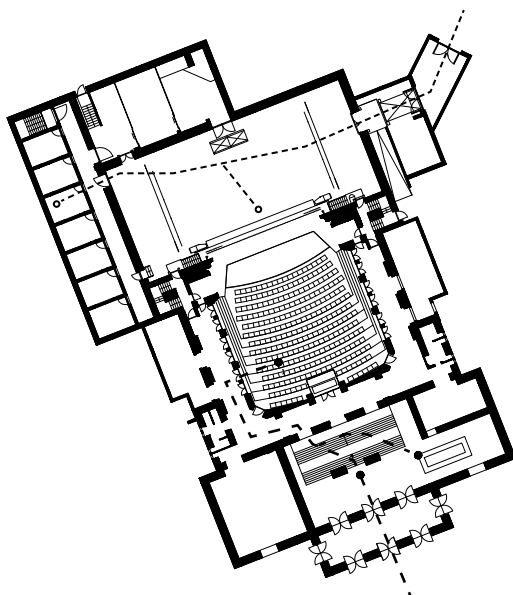
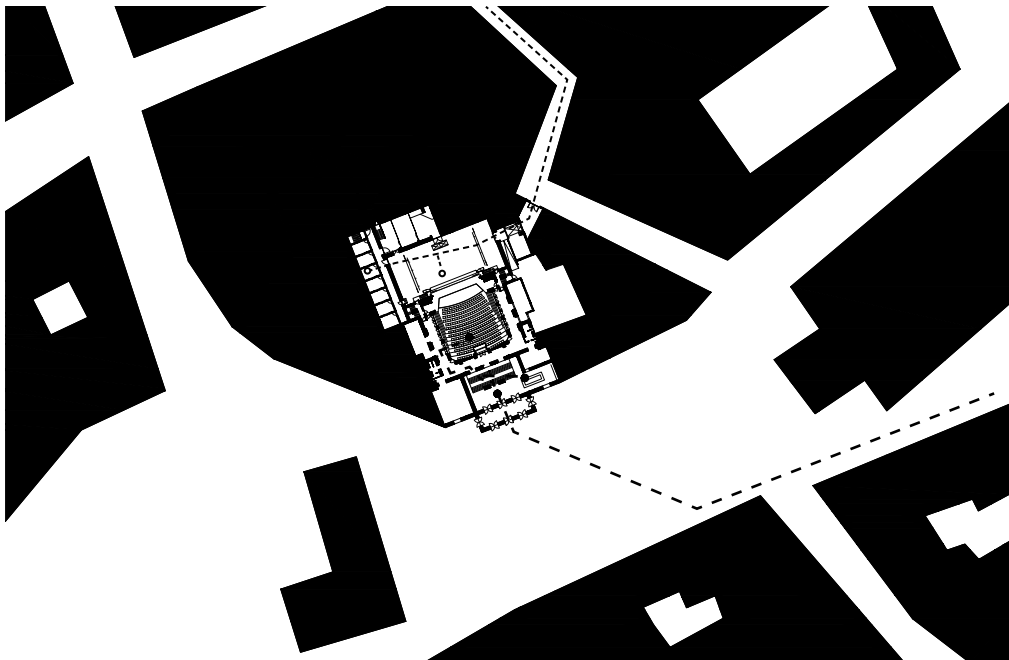

- - - - - Toeschouwer
 - - - - - Lichaam

SCRIPT KERK-DORP
 CENTRUM DILBEEK

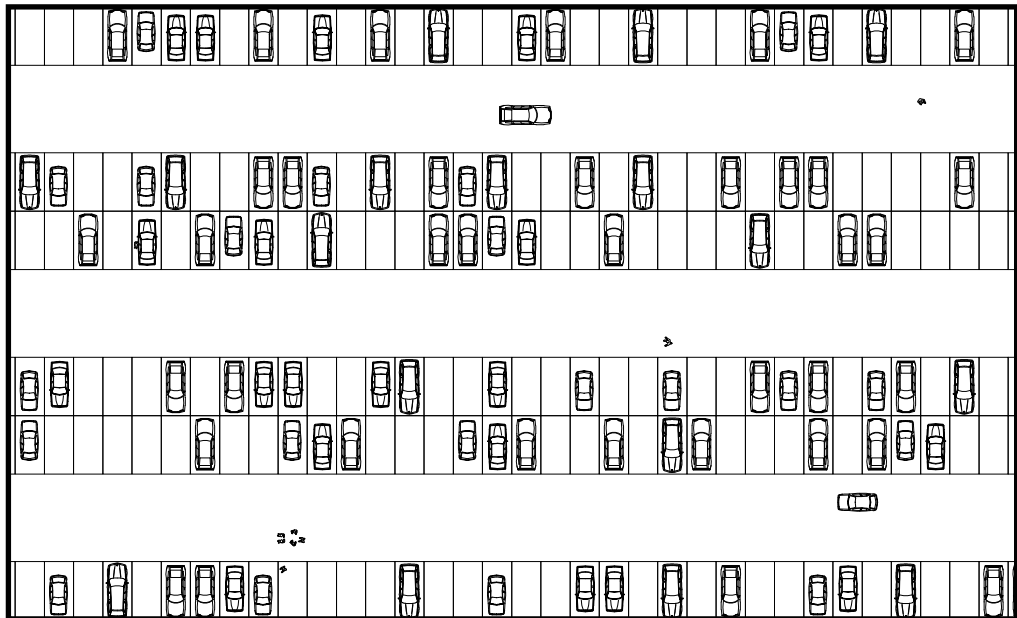

- - - - - Toeschouwer
 - - - - - Acteur

**SCRIPT THEATER
 SCHOUWBURG GENT**

2.1. Parking

Ruimtelijke impact

Uit de opdrachtschrijvingen van recente crematoriumprojecten blijkt dat de crematoriumverenigingen in Vlaanderen in hun verdere ontwikkeling streven naar een gedecentraliseerd aanbod van meerdere kleinschalige crematoria (2 à 3 ovens), telkens binnen een verzorgingsgebied van ongeveer 400.000 inwoners¹. Nieuwe crematoria worden derhalve bij voorkeur ingeplant in de nabijheid van stedelijke gebieden maar nooit in het centrum van de stad – omwille van milieuvorschriften en een psychologische gevoeligheid bij omwonenden. Dit impliceert dat een aanzienlijk deel van de crematoriumbezoekers met het openbaar vervoer en vooral met de auto het crematorium bereikt. De parking bekleedt aldus een belangrijke positie als plek van aankomst (en vertrek) en wordt om deze reden in het script opgenomen als een volwaardige eerste situatie.

Bij de berekening van het benodigde aantal parkeerplaatsen voor een dergelijk kleinschalig crematorium, houdt men in de opdrachtschrijvingen rekening met een gemiddelde voertuigbezetting van 2,5 personen per auto. Vermits er in de opdrachtschrijving steeds twee ceremoniële ruimtes voorzien worden, kunnen er maximaal 6 groepen tegelijkertijd aanwezig zijn: twee groepen die wachten bij het onthaal, twee groepen in de ceremoniezalen en twee groepen die de koffietafel nuttigen. Het gemiddeld aantal deelnemers aan een ceremonie varieert bovendien naargelang de ceremonie op een weekdag (50 deelnemers) of in het weekend (87 deelnemers) plaatsvindt. Na een eenvoudige berekening komt men aldus tot een maximale parkeerbehoefte in het weekend van 210 voertuigen, wat correspondeert met een oppervlakte van ongeveer 5.000 à 6.000m². De ruimtelijke impact van de parkeervoorzieningen op de crematoriumsite is derhalve aanzienlijk. Qua schaal valt de parking van het crematorium te vergelijken met deze van een voorstedelijk grootwarenhuis. Ongeveer een voetbalveld groot.

Eerste indruk

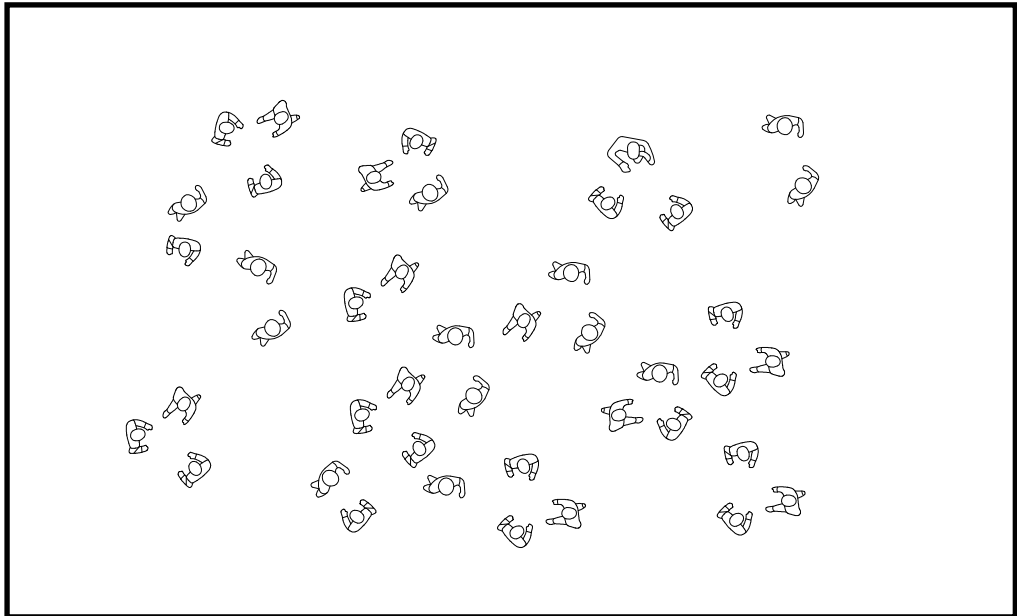
De eerste ervaring van het betreden van de site is essentieel voor de verdere beleving van de uitvaart. Vaak is men nooit eerder ter plaatse geweest en bestaat er een gevoel van onzekerheid. Op de parking treedt men uit het beschermende omhulsel van het voertuig – de metalen cocon – en wordt men voor het eerst deel van een plek. De parking vormt met andere woorden een eerste confrontatie met de site van het crematorium en definieert een eerste indruk die zowel visueel, akoestisch als sensorieel is. In deze optiek fungeert de parking als een eerste – weliswaar functionele – foyer en plek van (toevallige) ontmoeting bij een gelijktijdig aankomen van bezoekers.

Afscheid

Vooruitlopend op de feiten, wordt hier reeds vermeld dat de parking niet enkel het startpunt maar uiteraard ook het eindpunt van het uitvaarttraject vormt. Aan het einde van de route – na de ceremonie, koffietafel en eventuele verstrooiing – keren de bezoekers van het crematorium terug naar de auto. De parking vormt aldus het ruimtelijk kader waar familieleden afscheid nemen van elkaar. Een (emotioneel) bijzonder geladen moment botst met de louter functionele logica van de parking, die vaak niets meer is dan een desolate asfaltvlakte met witte belijning. De spanningsboog van het script op pp. 20-21 registreert dan ook een plotse duik. Ergens klopt er iets niet. Het is immers zeer de vraag of een parking dit gewichtig moment wel kan dragen.

2.2. Ontmoeten

Inkomhal

Na aankomst op de site van het crematorium betreden de bezoekers het eigenlijke gebouw. Ze betreden echter niet onmiddellijk de ceremoniezaal. Voor aanvang van de uitvaartplechtigheid verzamelen de nabestaanden immers in een inkomhal, die voorafgaat aan de ceremoniezaal. Dit resulteert in een situatie die in het verdere verloop van deze tekst het label 'ontmoeten' krijgt. De inkomhal markeert een overgangszone tussen enerzijds het 'buiten' (landschap) en anderzijds het 'binnen' (ceremonie in de aula) en bereidt de toeschouwers aldus voor op wat komt.

Binnen deze optiek kan een parallel getrokken worden tussen het crematorium en het theater. Net als de foyer in het theater, is de inkomhal in het crematorium een plek van ontmoeting en sociale contacten voor aanvang van het spel. Een plek waar men wacht tot de deuren van de zaal geopend worden. Een plek waar de spanning stijgt.

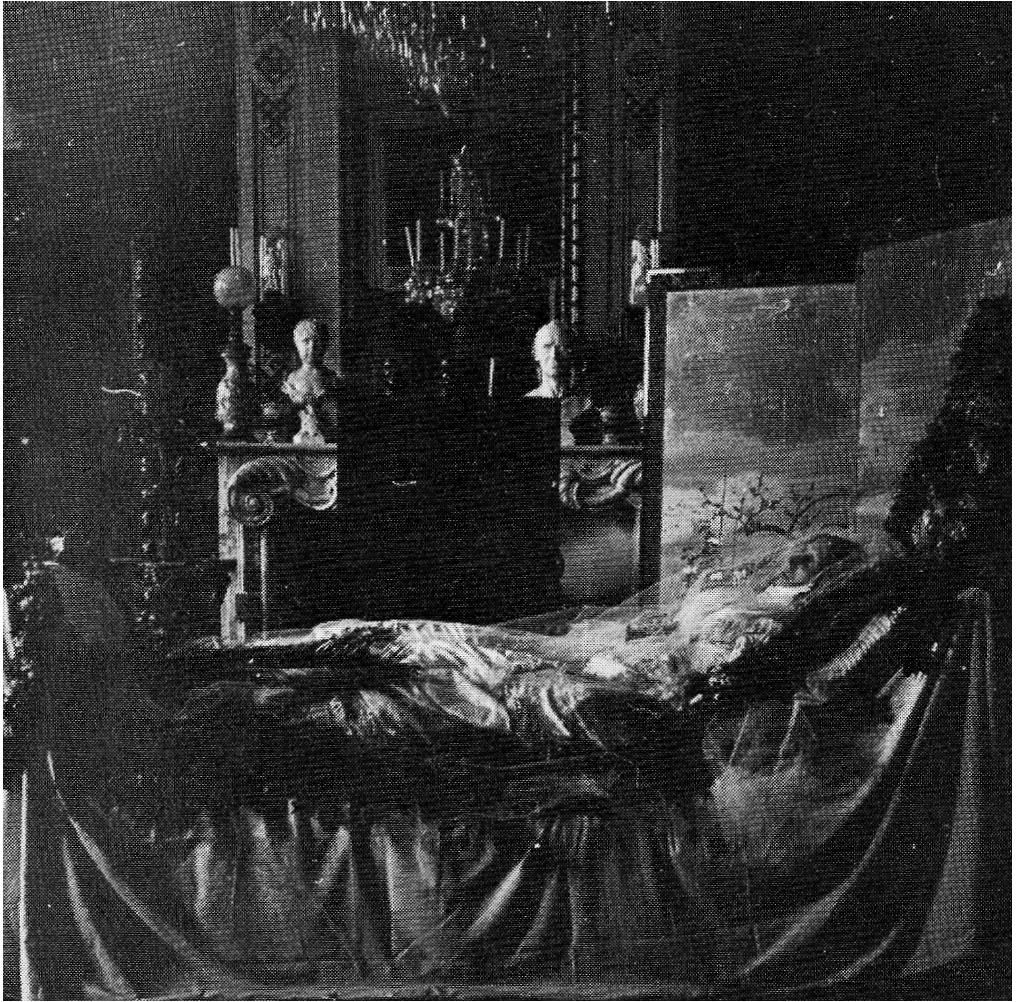
Men kan bovendien een tweede parallel trekken met een 'verloren' situatie bij de kerkelijke uitvaart, waar de naaste familie voor aanvang van de uitvaartmis verzamelt in het huis van de overledene, steun zoekt bij elkaar en vervolgens in groep naar de kerk – de ceremoniële zaal – trekt. Ook in het crematorium verzamelt men op een welbepaalde plek, die echter uit de private sfeer getild wordt, en zoekt men steun bij elkaar alvorens gezamenlijk de zaal te betreden.

De inkomhal van het crematorium situeert zich dan ook ergens tussen deze twee archetypische ruimten: de theaterfoyer enerzijds en de 'besmette' huiskamer anderzijds. In tegenstelling tot het doorsnee stadstheater of de kerk, bevat een crematorium echter meerdere zalen, waar dus meerdere ceremonies tegelijkertijd kunnen plaatsvinden. Dit impliceert dat toeschouwers voor verschillende plechtigheden op hetzelfde tijdstip aanwezig kunnen zijn in dezelfde ontvangstruimte. Het gevaar bestaat dan ook dat de verkeerde familie begroet wordt, wat frequent gebeurt met gênante situaties tot gevolg. In recente ontwerpen² zoeken architecten naar alternatieve schikkingen om met deze problematiek om te gaan, zoals bijvoorbeeld een afzonderlijke inkomhal per aula of het voorzien van familiekamers.

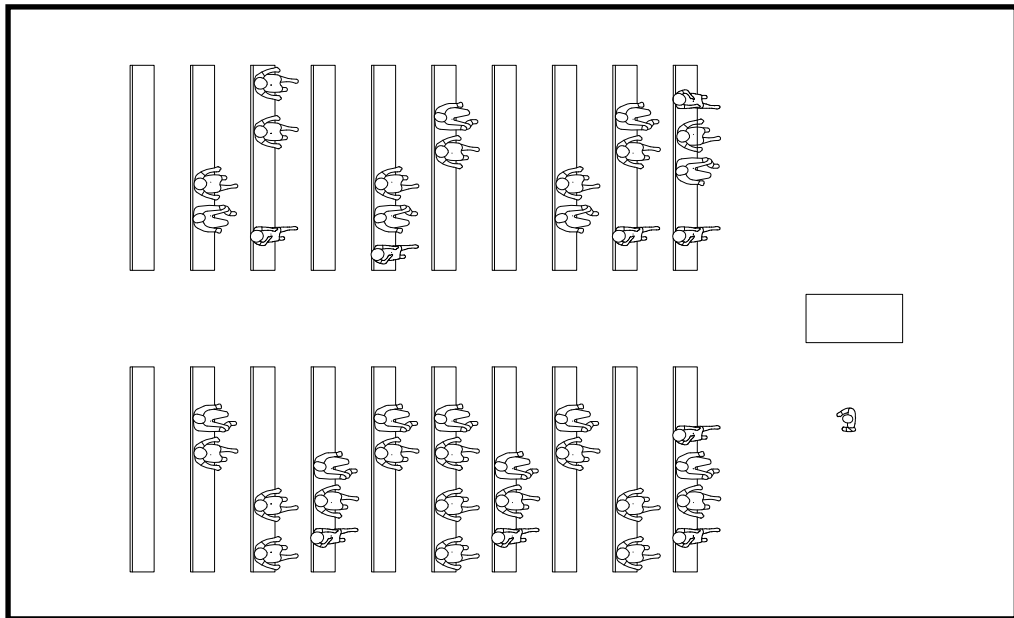
Familiekamer

De familiekamer wordt in recente crematoriumprojecten steeds vaker ingeschakeld als alternatief voor de inkomhal van het crematorium. Deze ruimte wordt enkel betreden door de naaste verwanten van de overledene en fungeert in die zin als ontmoetingsruimte voor een select publiek. Het is een ruimte die veel kleiner is dan de inkomhal en qua schaal en proporties nijgt naar de ‘besmette huiskamer’ waarnaar op p. 31 verwezen wordt. De inrichting is vaak navenant: het meubilair bestaat uit zetels, tapijten, een eettafel – waar desalniettemin nooit aan gegeten wordt – en aangepaste verlichting. Zowel de morfologie als inrichting simuleren dus een zekere huiselijkheid.

De familiekamer verschijnt vaak als een short-cut in de sequentiële organisatie van het crematorium. Er wordt een alternatief en parallel circulatiecircuit gecreëerd, naast dat van de ‘gewone’ toeschouwer. De familiekamer installeert in die zin een zekere hiërarchie, te vergelijken met de bevoorrechte positie van de familie tijdens de kerkelijke uitvaart, op de eerste rij kerkstoelen. Vaak heeft de familiekamer bovendien een eigen toegang tot de aula. Vermits enerzijds de naaste familie en anderzijds de ‘gewone’ toeschouwers de ceremoniezaal betreden via een aparte deur, ontstaat een eigenaardige parallel tussen het crematoriumscript en het theaterscript: de manier waarop de familie vanuit de familiekamer de zaal betreedt, geschiedt analoog als deze waarop de acteur de scène betreedt. Er ontstaat aldus een situatie waarbij de familie ‘opgevoerd’ wordt voor de overige toeschouwers, door een spel van verhullen en tonen. De ‘gewone’ toeschouwer krijgt de familie immers pas voor het eerst te zien bij aanvang van de ceremonie in de zaal. Dit ‘opvoeren’ wordt bovendien verder versterkt wanneer de familie plaatsneemt op de symbolische eerste rij, die aldus het statuut krijgt van een scène.

2.3. Ceremonie

Het dode lichaam betreedt de scène

Op 10 oktober 1875 wordt in Dresden voor het eerst met succes een verbrandingsoven voor crematie gebruikt, naar een ontwerp van de Duitse scheikundige Friedrich Siemens. Een jaar later wordt in Milaan het eerste crematorium in Europa gebouwd. In 1878 wordt ook in Duitsland een eerste crematorium te Gotha in gebruik genomen³. Het is het begin van een lange reeks indrukwekkende gebouwen die opgericht worden om de toegenomen vraag naar crematies een plaats te bieden. In deze periode is er geen sprake van een specifieke typologie van het crematorium. Er bestaat ook helemaal geen historisch precedent om op terug te grijpen, gezien het eminent moderne programma van het verbranden van dode lichamen in een besloten ruimte. De eerste crematoria ontleen hun morfologische karakteristieken dan ook aan de kerktypologie, volgens Hilary Grainger 'presumably with the intention of providing reassurance through a visual connection with the Church and traditional burial'⁴. De crematoria van deze eerste generatie verschijnen als Dorische tempels, renaissance koepels, romaanse kapittelkerken en gotische kapellen.

De onderlinge relatie tussen enerzijds de toeschouwers van de ceremonie en anderzijds het dode lichaam in de kist is in essentie dezelfde als deze bij de kerkelijke uitvaart, zoals deze wordt weergegeven in het script op pp. 22-23. De kist wordt gepositioneerd op de eerste rij temidden het publiek op een (weliswaar permanente) stenen katafalk. Het altaar en overige liturgische rekvisieten bevinden zich in het brandpunt van de aandacht. De focus ligt op de priester die de rituele handelingen vervult, eerder dan op het dode lichaam die het ritueel 'ondergaat'.

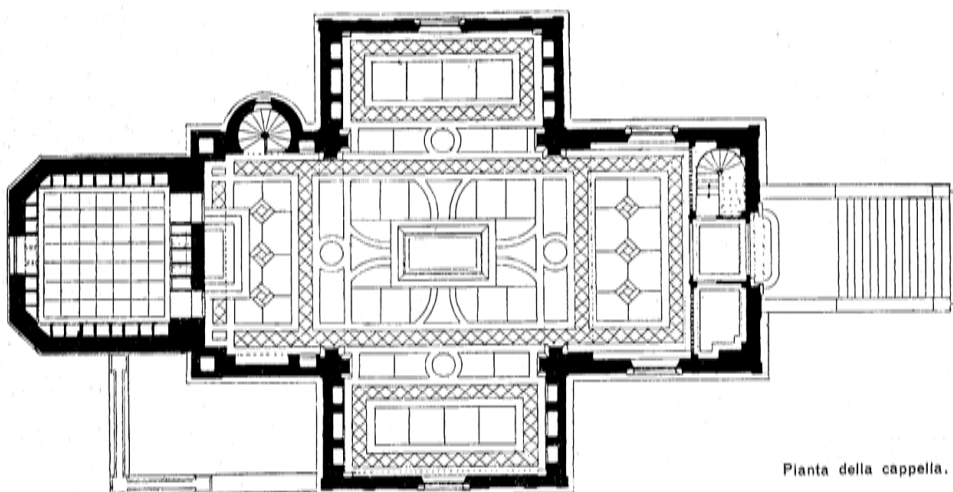
De ovens, het columbarium, een zaal voor de overhandiging van de urne, de personeelsruimtes en de overige technische installaties bevinden zich – in een dergelijk ecclesiasticaal schema – onder de ceremonieruimte in een soort kerkcrypte, zoals geïllustreerd op p. 37 door de plannen van het oude crematorium te Stockholm uit 1909. Via een liftsysteem dat in de katafalk verwerkt zit, daalt de kist af in de crypte, als in een gesimuleerde teraardebestelling.

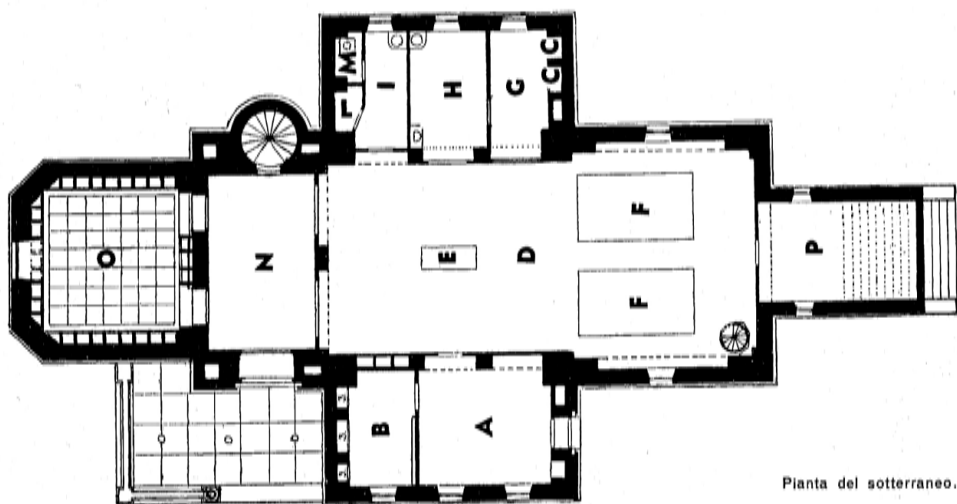
**CREMATORIUM PERE-LACHAISE
PARIJS 1889**

**CREMATORIUM OHLSDORF
HAMBURG 1933**

Pianta della cappella.

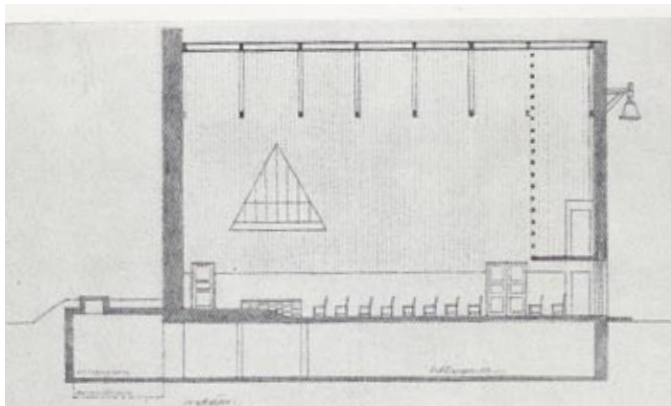
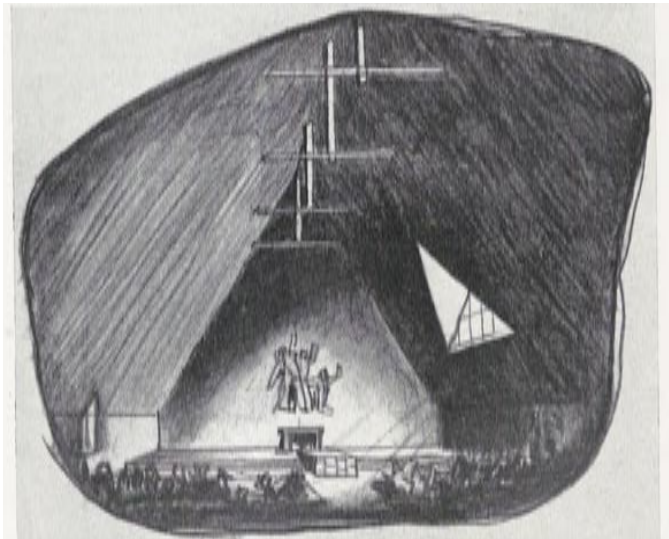
Pianta del sotterraneo.

Fig. 110

- A) uffici; B) archivio; C) camini; D) locale del forno; E) carrello porta feretro; F) forni; G) H) locali per il personale;
 I) L) M) toilette della salma; N) sala delle urne; O) colombario; P) entrata.

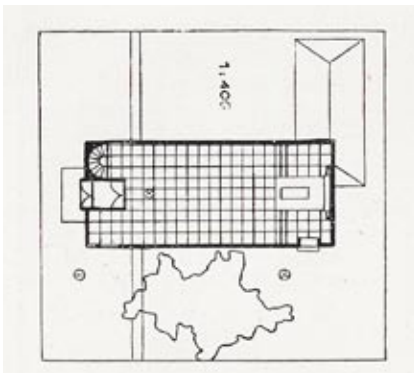
CREMATORIUM STOCKHOLM
ARCHITECT G. LINDGREN 1909

Gunnar Jacobsons⁵ eenvoudige ontwerp voor een crematorium te Umea (Zweden) van begin jaren '40 toont een eerste verschuiving in de relatie tussen toeschouwer en kist. Het dode lichaam bevindt zich in dit ontwerp niet meer op de eerste rij tussen de toeschouwers maar treedt naar voor en komt los van het publiek. De kist staat echter nog niet op de 'scène', die nog steeds wordt ingenomen door de priester achter het altaar. De kist bevindt zich ergens tussen het publiek en de scène in een soort voorgeborchte halfweg de trapjes van het podium. De kist *betreedt* de scène.

CREMATORIUM UMEA
G. JACOBSON +/- 1940

Erik Bryggmans beroemde en verrassend eenvoudige Abo Crematorium te Turku (Finland) uit 1941 toont een verdere verschuiving in de relatie tussen toeschouwer en kist. In dit ontwerp bekleedt de kist een centrale positie in het speelveld en palmt de scène volledig in. Het christelijke kruis en overige religieuze symbolen worden tegen de achterwand geduwd en vervat in een ondiepe nis. De scène wordt gemarkeerd door een plaatselijke verhoging van de vloer en wordt verlicht door één enkel hoog raam – de enige lichtbron in de ruimte – die alle aandacht vestigt op de kist.

**CREMATORIUM TURKU
E. BRYGGMAN 1941**

Het opvoeren van het dode lichaam

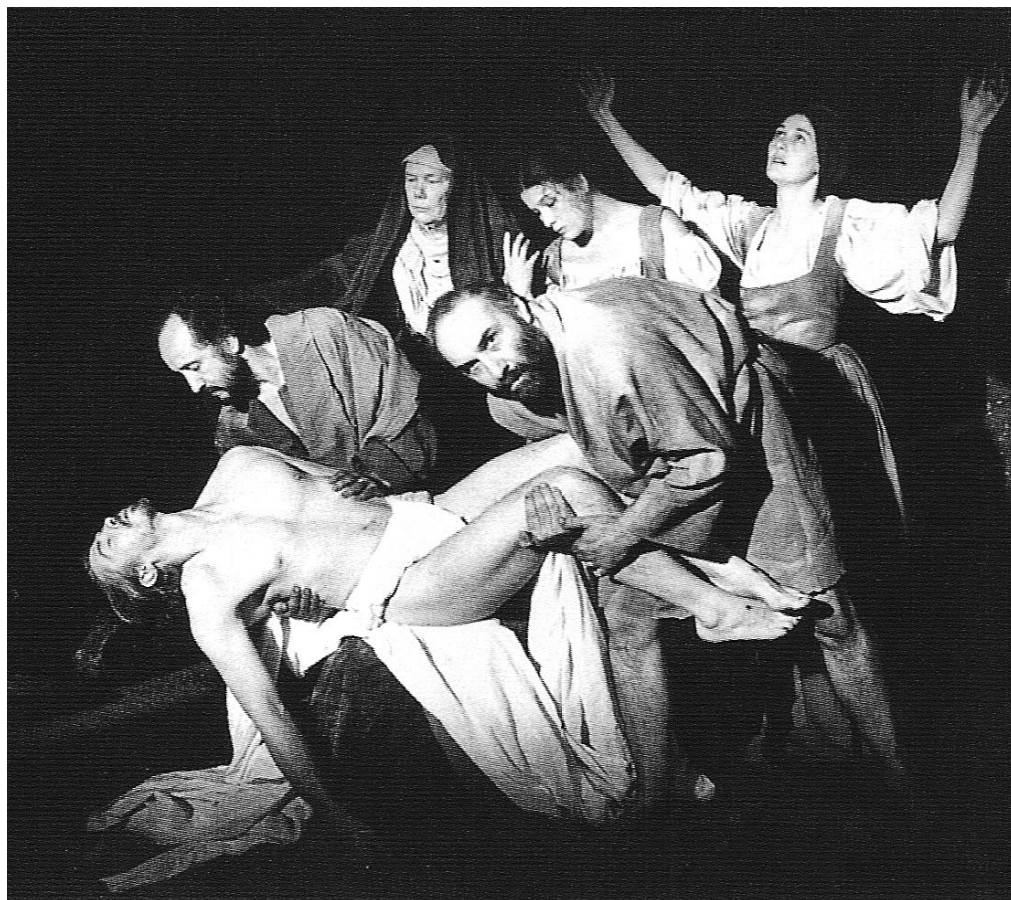
Zoals weergegeven in het script op pp. 22-23, wordt bij de traditionele kerkelijke uitvaart de kist met het dode lichaam, na de begroeting in het huis van de overledene, in een stoet naar de kerk gedragen. Eens aangekomen bij de kerk betreedt de kist het gebouw samen met de familie via dezelfde toegangspoort. Dit uitvaartscript is de laatste decennia in Vlaanderen echter in onbruik geraakt. Tegenwoordig wordt de kist niet meer opgebaard in het huis van de overledene maar in een uitvaartcentrum. Van hieruit wordt het dode lichaam door de begrafenisondernemer – eventueel nog steeds begeleid door een beperkte set familieleden – naar de kerk gebracht en tijdelijk opgesteld in een zijkapel, waar men de gelegenheid krijgt een groet uit te brengen. Zodra alle nabestaanden aanwezig zijn en een zitplaats gevonden hebben, wordt de kist naar voor gedragen en in het gangpad ter hoogte van de eerste rij gezet. Het is belangrijk op te merken dat het parcours van enerzijds het dode lichaam en anderzijds de toeschouwers volledig overlapt, zoals weergegeven in het traject op p. 23. Ook na afloop van de ceremonie wanneer de begrafenisstoet met de kist naar de begraafplaats schrijdt, overlappen beide parcours volledig. De kist verdwijnt voor en na de ceremonie dus nooit uit het oog. Het is voorts interessant te bemerken dat in een kerk – net als in het theater – een soort scène gemarkeerd wordt. Deze scène valt meestal samen met het koor, wordt vaak gearticuleerd door een niveauverschil in de vloer en wordt volledig ingenomen door de priester achter het altaar. De kist met het dode lichaam bevindt zich in de kerk echter niet *op* de scène⁶ maar net *ervoor* als een soort eerste prominente toeschouwer. In die zin ‘aanschouwt’ het dode lichaam de eigen uitvaartplechtigheid in de kerk.

Net als het theater, heeft een crematorium meerdere ingangen. Het dode lichaam betreedt het crematorium langs de achterkant van het gebouw via een aparte ingang – te vergelijken met de zogenaamde ‘artiesteningang’ in het theater – die voorzien is van een loskade voor ceremoniewagens, voorzien van een liftstelsel. Toeschouwers krijgen de achterkant van het crematorium echter nooit te zien en betreden het gebouw via de publieksingang aan de voorzijde. Op de site van het crematorium te Lochristi verschijnen rode verbodsborden, die bezoekers duidelijk maken waar men wel en niet mag rijden, en een onzichtbare institutionele grenslijn trekken doorheen het terrein

en het crematorium. De publieksingang en de 'artiesteningang' zijn elk aangesloten op een eigen circulatiecircuit, een enfilade van ruimtes. De publieksingang is aan een inkomhal geschakeld die toegang geeft tot de aula. De ingang aan de achterkant geeft toegang tot de personeelsruimtes, de koelruimtes – waar de kist wacht – en een berging voor attributen. Beide circuits zijn volkomen onafhankelijk en overlappen of snijden elkaar nooit. Ze raken elkaar echter in de ceremoniezaal, waar de kist met het dode lichaam voor het eerst verschijnt voor de toeschouwers. De grens tussen het publiek en het 'spel' wordt gearticuleerd door de scène, die gemarkeerd wordt door ofwel een niveauverschil, ofwel een specifieke (al dan niet natuurlijke) belichting. Door dit spel van verhullen en tonen, krijgt het dode lichaam dezelfde status als de acteur in het theater en wordt met behulp van gelijkaardige architecturale strategieën *opgevoerd*.

Spelsituaties

Voor aanvang van de ceremonie wordt de kist via het personeelscircuit op de scène geplaatst en gedecoreerd met bloemen. De aula wordt vervolgens in gereedheid gebracht. Stoelen worden geschikt. De geluidsinstallatie wordt aangeschakeld. De belichting wordt eventueel afgesteld. Zodra alle voorbereidingen getroffen zijn en de zaal klaar is, wordt de deur naar de inkomhal geopend en kunnen de bezoekers de zaal betreden. Vermits de belangrijkste 'acteur' – de kist – bij het binnengaan van de bezoekers reeds op de scène staat, valt het betreden van de zaal samen met het begin van het spel. Door de onmiddellijke confrontatie met de (dramatisch verlichte) kist op de scène, wordt de bezoeker ogenblikkelijk een toeschouwer. Dit impliceert een harde overgang van de verzamelplek – de inkomhal of familiekamer – naar de ceremoniezaal, waarbij men ogenblikkelijk met zijn neus op de feiten gedrukt wordt. Hetzelfde doet zich voor na afloop van de ceremonie. Wanneer de toeschouwers de zaal verlaten, blijft de kist alleen achter op de scène. Er is geen applaus. Er valt geen doek. Het verlaten van de zaal door de toeschouwer markeert het einde van het spel, eens voorbij de drempel van de deur. Door de specifieke sequentie – positionering van de kist voor aanvang van de ceremonie en het achterblijven van de kist bij het verlaten van de zaal – dient de scène niet noodzakelijk een achterkant te hebben

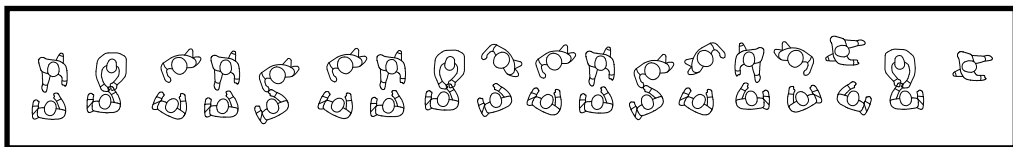
STILL FILM 'CARAVAGGIO'
DEREK JARMAN - 1985

of dient met andere woorden het 'speelveld' niet rechtstreeks aangesloten te zijn op de coulissen. De positie van het 'speelveld' ligt dus niet a priori vast en een veelheid aan publiek-acteur configuraties dienen zich aan. De ontwerper kan opteren voor een 'klassieke' theaterconfiguratie waarbij de scène een duidelijke achterkant heeft, die de coulissen herbergt. De ontwerper kan de scène echter ook centraal in de ruimte plaatsen met de toeschouwers in een kring rond de kist. De aanwezigheid van een afzonderlijk circulatiesysteem langs waar de kist ongezien de zaal betreedt, alsook het welbepaalde tijdsregime garanderen het opvoeren van de kist en installeren de magie van het theater.

Pluralisme

Vandaag de dag wordt in elke ontwerpopdracht voor een crematorium de aula omschreven als een *pluralistische* plaats 'waar – in tegenstelling tot kerkgebouwen – mensen met alle mogelijke religieuze en filosofische overtuigingen afscheid kunnen nemen van hun doden'. Het motief van dit pluralisme is maatschappelijk. Zingeving in een moderne maatschappij is een verbrokkeld landschap, waar geen enkele religie nog dominant is over de andere. Er bestaat geen alomvattend antwoord meer op alle levensvragen. Bovendien kan verwijzen naar de ene religie, de andere afschrikken. De aula van het crematorium dient dan ook het ene ogenblik een christelijke uitvaart te plaatsen, het andere ogenblik een joodse, vrijzinnige of boeddhistische, wat uiteraard geen sinecure is. Het altaar wordt tegen de scènewand geduwd en uiteindelijk vervangen door een haakje aan de muur, waaraan zowel een kruisbeeld, als een foto van een tieneridool kan hangen. Religie verwordt tot een rekwisiet, een leeg icoon. Inwisselbaar. Het crematorium als pluralistische plaats lijkt geen harde symbolen of betekenissen te verdragen. Getuige hiervan de nietszeggende namen van de aula's in het crematorium van Lochristi: de chrysantenzaal, azaleazaal en begoniazaal. Het blijkt voor de ontwerper een moeilijke opdracht om met dit pluralisme om te gaan en te vertalen in een betekenisvolle architectuur⁷.

2.4. Condoleance

Het betuigen van medeleven

Na de ceremonie in de aula, waar de nabestaanden zich als een gemeenschap tot de overledene richten in een (voor de dode) laatste sociaal gebeuren, vindt een moment van condoleance plaats. Het schudden van handen, het ongemakkelijk geschuifel van voeten en het zoeken naar woorden. Het betuigen van medeleven gebeurt – in tegenstelling tot de ceremonie – niet collectief maar betreft een persoonlijk contact tussen twee individuen. Het is een gebaar dat het best omschreven kan worden als een ‘geladen’ begroeting.

Publiek rouwen vs. Semi-publiek rouwen

In de traditionele kerkelijke uitvaart gebeurt deze condoleance over het algemeen bij het verlaten van de kerk op het dorpsplein. De nabestaanden en toeschouwers verzamelen op het plein na afloop van de mis en wachten tot de kist door de begrafenisondernemers uit de kerk wordt gedragen. Het dorpsplein is een archetypische publieke ruimte en creëert aldus een publieke conditie voor de condoleance. Deze publieke conditie blijft uiteraard niet beperkt tot de condoleance maar vormt een rode draad doorheen het kerkelijke uitvaartritueel. In het kerkgebouw ‘huist’ een gemeenschap van mensen, een parochie. Na de condoleance voor de kerk, vertrekt een lijkstoet door het dorp naar de begraafplaats, de familie voorop. De stoet eindigt in het dorpscafé. Er is dan ook sprake van een wederzijdse confrontatie tussen uitvaart en publieke ruimte. Het leven in het dorp staat even stil.

In het crematorium wordt deze publieke conditie volledig uitgeschakeld. Net als het theater hanteert het crematorium de strategie de opeenvolging van situaties *binnen* een structuur te vatten. Bij het theater is dit een gebouw. Bij het crematorium een terrein met één of meerdere paviljoenen, dat afgebakend wordt door een hek of een haag. Het is een structuur die niet publiek is, die zelfs een duidelijke grens markeert met de publieke ruimte en op die manier een eigen regime en wetmatigheid installeert los van dorp of gemeenschap. De relatie en/of wisselwerking tussen het spel binnen en de publieke ruimte buiten is marginaal. Net als een theatervoorstelling is een

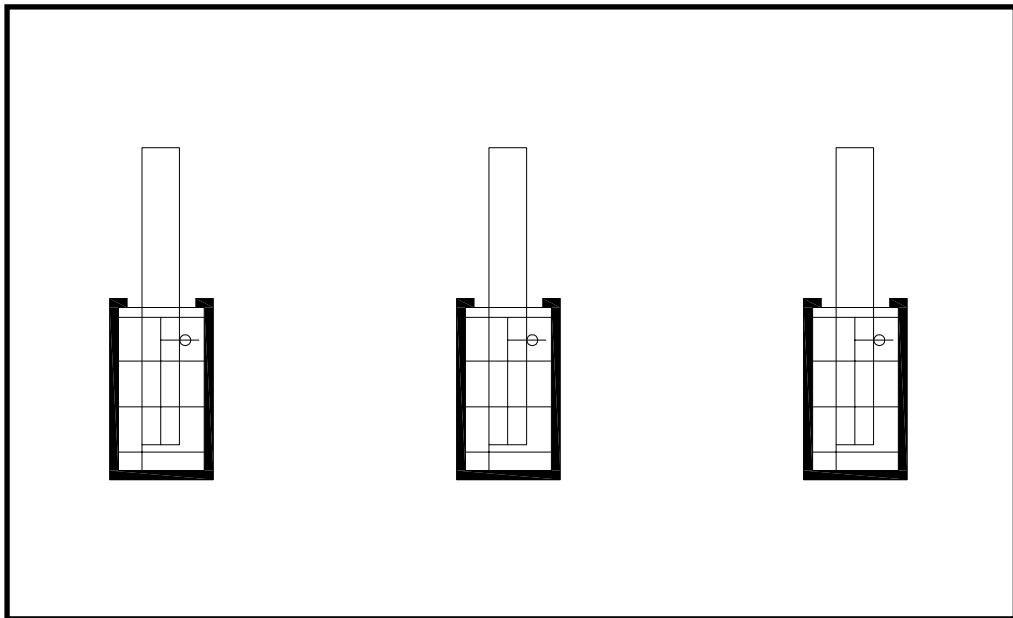
uitvaart in het crematorium een gebeuren dat zich van de 'gewone' wereld afzondert. 'Het maakt een tijd en een ruimte leeg om die vervolgens geheel te vullen met een welbepaald spel dat al het andere uitsluit'⁸. Het crematorium is geen 'thuis'. Het is geen plek die door een bepaalde groep mensen wordt geclaimd. Het is een theater zonder compagnie. Men kan dus ter conclusie stellen dat de traditionele kerkelijke uitvaart een 'publiek rouwen' genereert, terwijl de uitvaart in het crematorium beter omschreven wordt als 'semi-publiek rouwen'.

Plein, kamer, gang

In het crematorium wordt het dorpsplein als plek van condoleance expliciet in vraag gesteld. Ontwerpers tonen zich bijzonder vindingrijk in het creëren van een passende setting voor het delen van medeleven. In het crematorium te Lochristi wordt de aula verlaten via een aparte uitgang voorin, die uitgeeft op een donkere gang. In deze gang stelt de familie zich op in een rij – te vergelijken met de gebruikelijke line-up van acteurs aan het einde van een theaterstuk – waarbij iedereen om beurt zijn medeleven betuigt bij het naar buiten gaan. De gang leent zich uitstekend tot een sequentieel begroeten waarbij zeker niemand wordt vergeten.

In recente ontwerpen verschijnen alternatieve condoleanceruimtes. In het project van Marie-Josée Van Hee bijvoorbeeld wordt de condoleanceruimte vormgegeven als een rechthoekige kamer met een laag plafond. De kamer wordt verlicht door een kleine patio met een boom. Deze ruimte vertaalt het verlangen naar een intieme plek, die niet het karakter van een circulatieruimte heeft maar een zekere geborgenheid uitstraalt, bijna als een huiskamer.

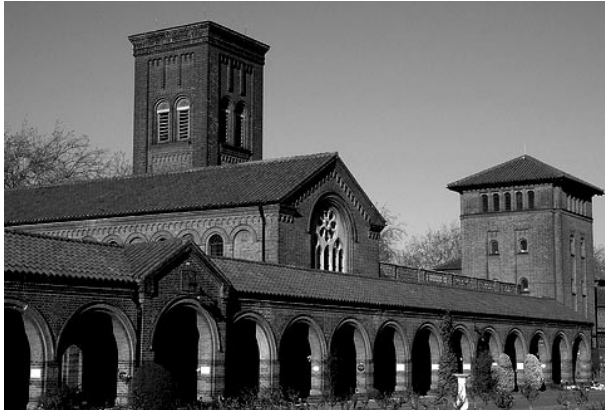
2.5. Crematie

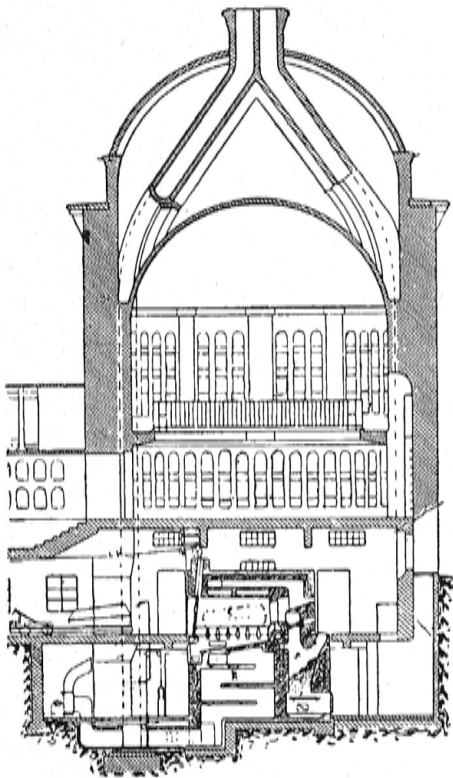
Oven

Conform het huidige spreidingsmodel en de keuze voor kleinschalige crematoria, worden in recente opdrachtschrijvingen niet meer dan twee à drie ovens voorzien per crematorium. Over het algemeen opteert men in Vlaanderen voor vlakbedovens. Via een liftsysteem wordt de lijkstaf in de voorverwarmde oven gebracht. Aardgasbranders zorgen voor een temperatuur van 750° tot 1100°C. Bij deze temperatuur ontstaan geen vlammen. Gedurende het crematieproces verdampt en oxideert een groot deel van het lichaam – voornamelijk de organen en zachte weefsel. Het proces duurt ongeveer 70 minuten. Het gewicht van de stoffelijke resten bedraagt ongeveer 3% van het originele lichaamsgewicht. Het eindprodukt na crematie verschilt in wezen niet veel van de stoffelijke resten na het begraven van het lichaam: stof en as met enkele droge botfragmenten (stukken schedel en dijbeen). Het grote verschil tussen cremeren en begraven betreft echter de tijdsfactor: een proces dat normaal ongeveer tien à vijftien jaar in beslag neemt⁹, wordt voltooid in minder dan twee uur tijd. De stoffelijke resten worden na de crematie opgevangen in een compartiment onder de verbrandingsoven en worden vervolgens fijngemalen in een cremulator¹⁰. Het fijnmalen van stoffelijke resten is een typisch westers verschijnsel en laat het verstrooien van de as toe.

De ovens worden over het algemeen opgesteld in één grote ovenkamer, met een minimale oppervlakte van 15m x 12m. De ovens worden verbonden met een filterinstallatie die schadelijke emissies beperkt. Deze filter wordt meestal onder de oveninstallatie geplaatst. Het is technisch gezien ook mogelijk de filter boven of naast de ovens te positioneren. Het meest gebruikte filtertype is de mouwfilter met injectie van additief. In de rookgasstroom wordt een poedervormig mengsel van kalk en actieve koolstof geïnjecteerd. Dit mengsel gaat reageren met de pollutanten en wordt vervolgens door een filterdoek opgevangen. Mogelijk alternatief voor een rookgaszuivering door middel van mouwfilters is rookgaszuivering door middel van een katalysatorbed. In Lochristi is één oven uitgerust met een dergelijk systeem, een zogenaamde amalgator. Rookgassen worden in dit systeem door een katalysatorbed van verschillende metaaloxiden geleid. Deze metalen gaan binden en de resulterende stoffen vallen uit de luchtstroom door hun eigengewicht.

**GOLDERS GREEN CREMATORIUM
ERNEST GEORGE & YEATES 1901**

CREMATORIUM DORTMUND

Schouw

Een terugkerende moeilijkheid bij het ontwerp van het crematorium, is de noodzakelijke ovenschouw die de verbrandingsgassen uit de oven emitteert in de buitenlucht. In recente opdrachtschrijvingen wordt vaak een minimale schouwhoogte van 14m gevraagd. De schouw torent hierdoor onvermijdelijk uit boven het crematorium en betekent voor bezoekers vaak een directe confrontatie met het technische aspect van de uitvaart. Hilary Grainger wijst op eventuele nefaste gevolgen van deze confrontatie: 'The furnace shaft demands thoughtful design so as to avoid the innate psychological revulsion associated with chimneys, smoke and burning bodies'¹¹. De schouw is in die zin het meest geladen onderdeel van de technische installatie en – bij uitbreiding – het gehele crematorium.

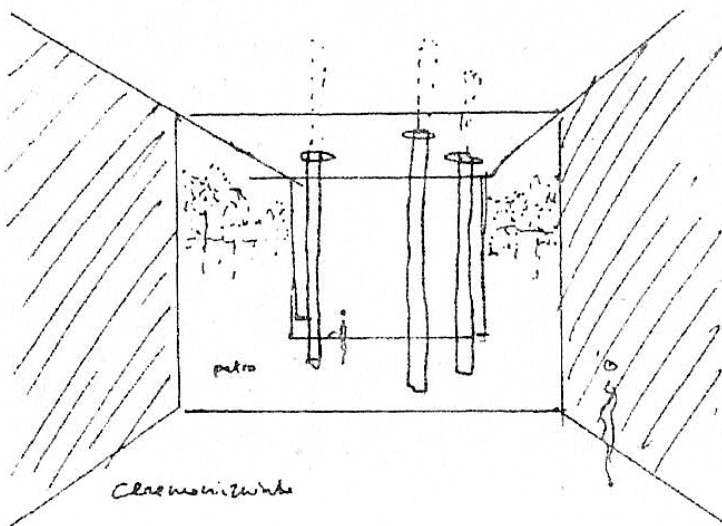
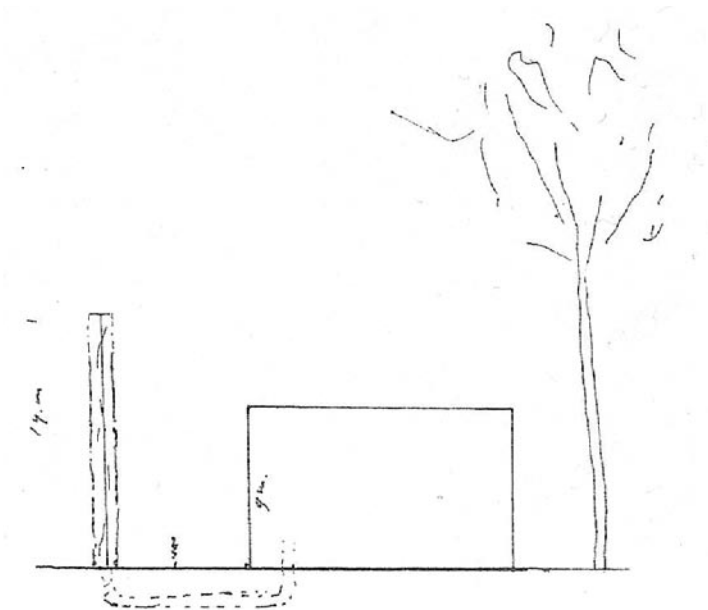
In de eerste generatie Europese crematoria – van eind 19de eeuw tot de Eerste Wereldoorlog – wordt deze psychologische lading vermeden door de schouw weg te moffelen, te verhullen en te integreren binnen een kerkelijke vormtaal. Een beroemd voorbeeld is het Golders Green Crematorium (1901) te Londen, waar de schouw verdwijnt in een klokkentoren in Lombardisch romaanse stijl in perfecte harmonie met de dito kapel. Als kers op de taart wordt de smeulende campanile gedecoreerd met echte klokken om het geheel een zweem van authenticiteit te verlenen. Dit model vindt algemeen ingang en overal in Europa verschijnen vreemde klokkentorens die echter nooit een gemeenschap oproepen tot gebed maar – als men goed kijkt – een lichte rookpluim afscheiden. Wierook? In het crematorium van Dortmund wordt een minder voor de hand liggende oplossing bedacht: de schouw kronkelt zich een weg tussen twee schalen van een koepel in renaissancestijl. De rook wordt hier geëmitteerd via een lantaarn die de koepel bekroont. Net als in het Golders Green Crematorium wordt de schouw niet als dusdanig herkend en wijst niets op de functionaliteit van dit verticale bouwelement.

In de jaren '20 en '30 verandert het één en ander. Onder invloed van de ontluikende moderne beweging, ontstaat bij (voornamelijk Scandinavische) architecten het verlangen naar een 'eerlijke' crematoriumarchitectuur die haar functionele programma vertaalt in een logisch en economisch gebouw. De schouw speelt hier uiteraard een

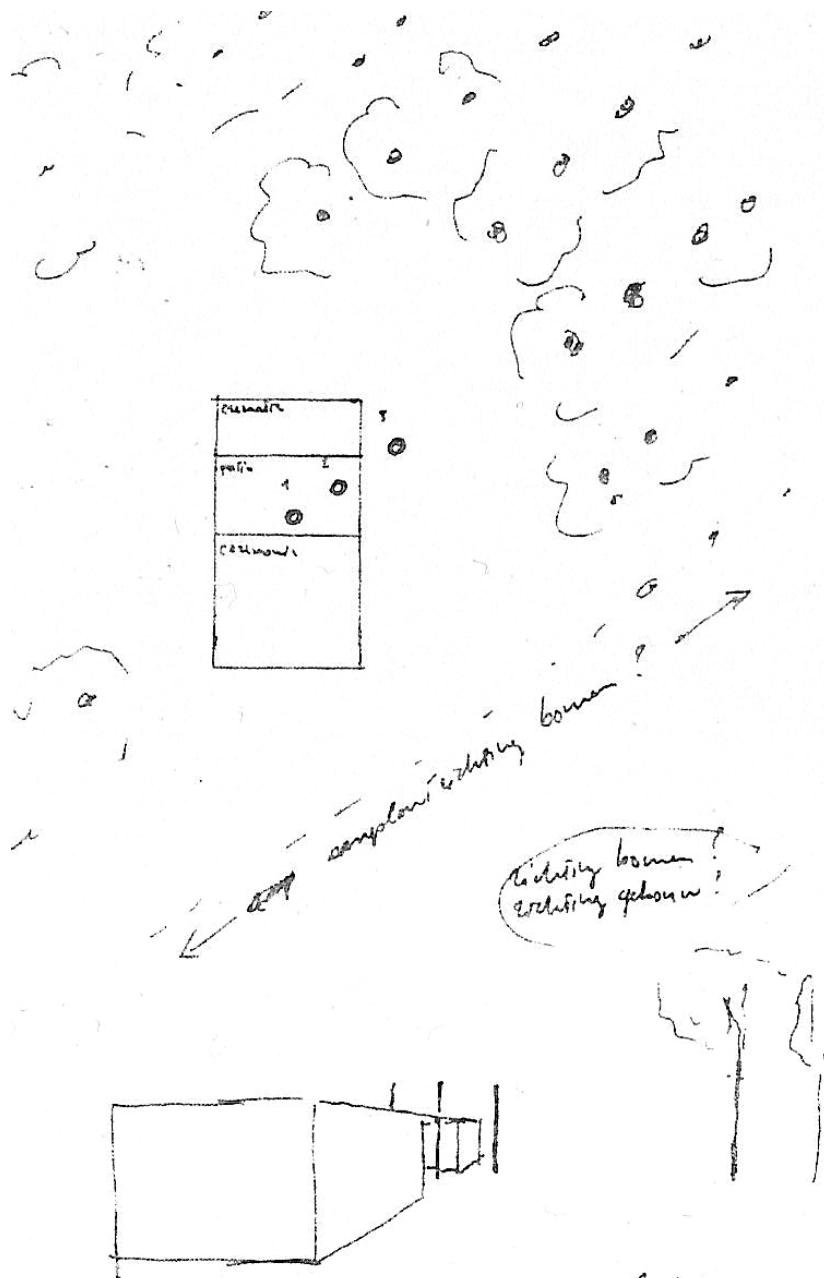
strategische rol en wordt ingeschakeld als compositorisch verticaal element, dat een tegengewicht biedt aan de overwegend horizontale bouwmassa en dat daarnaast zijn functie niet verbergt.

Kunstenaar Richard Venlet thematiseert deze kennelijk onverzoenbare opvattingen in een werk uit 2004. Venlet is nauw betrokken bij het wedstrijdproject van Stéphane Beel voor het crematorium te Sint-Niklaas en onderzoekt binnen dit project de mogelijkheid tot kunstintegratie¹². Hij kiest de schouw als voorwerp van een interventie. In een eerste bewerking wordt de schouw losgekoppeld van het crematiegebouw en niet aan de achterkant – zoals gebruikelijk – maar aan de voorkant van het gebouw gepositioneerd. De schouw verschijnt als een vrijstaand object tussen het crematiegebouw en het ceremoniegebouw in een overdekte buitenpatio. De positionering aan de voorzijde van het crematiegebouw op een prominente en erg zichtbare locatie, kan men interpreteren als een verlangen naar eerlijkheid, als een poging de werking van het crematorium en haar technische aspect op transparante wijze te tonen.

Maar er is meer. In plaats van één enkele schouw, opteert Venlet voor drie schouwen: één voor elke oven. De rookafvoer gebeurt onder de grond waardoor elke link tussen crematiegebouw en schouw verdwijnt. De drie schouwelementen zoeken door hun ritmiek en oriëntering expliciet aansluiting bij het grit van bomen naast het crematorium. De schachtbekleding wekt de illusie van een boomschors. De schouw wordt een boom tussen de bomen en verdwijnt. De drie schouwen boren hun weg door het dak van de patio via gaten waarlangs licht binnenvalt. De top van de schouw – of kruin van de boom – is hierdoor niet zichtbaar. Er verschijnt geen witte rook. Tegelijk duidelijk en onduidelijk, vertaalt het werk op treffende wijze de inzet van de schouw die gezien wil worden. Maar willen we de schouw wel zien?

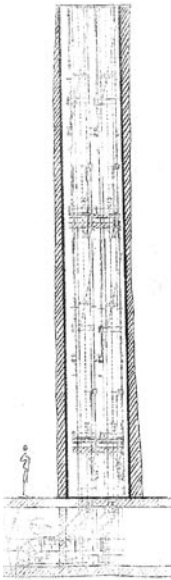

PROJECT SCHOUW
RICHARD VENLET

completing the scene.

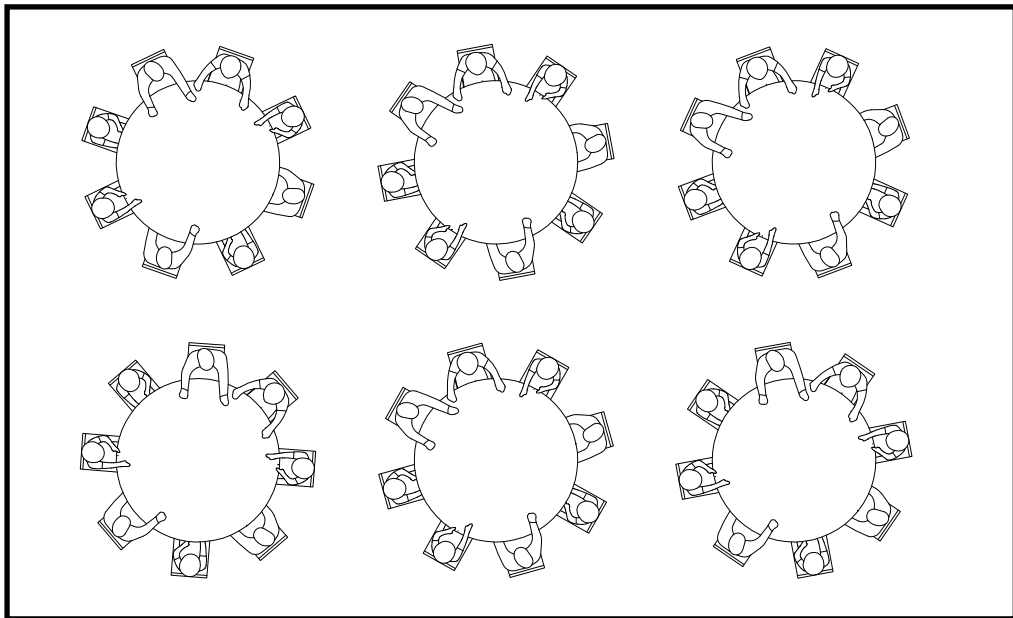
PROJECT SCHOUW
RICHARD VENLET

Ceremonie

In landen waar reeds een groter percentage van de bevolking kiest voor crematie – zoals bijvoorbeeld in Groot-Brittannië met 70% – blijkt dat een stijgend aantal mensen de invoer van de kist in de oven wenst bij te wonen. Een klein percentage hiervan doet dit vanuit een religieus ritueel, het merendeel eerder vanuit de wens voldoende controle te hebben over de crematie. Het overleveren van het lichaam aan een spel van verhullen, opvoeren en definitief verdwijnen, impliceert immers een uit handen geven van het dode lichaam – niet aan de Kerk maar aan een intergemeentelijke instelling – en een verlies van vat op de uitvaart, wat verontrust en angst inboezemt. Het bijwonen van het inbrengen van de kist in de oven, heeft dan ook als doel de nabestaanden gerust te stellen en te tonen dat het crematieproces met respect en hygiënisch verloopt. Het is een trend die zich hoe langer hoe meer ook in Vlaanderen doorzet en als belangrijke consequentie heeft dat de technische ovenruimte ook een ceremoniële ruimte wordt zonder precedent.

2.6. Koffietafel

Functioneel reces

De koffietafel is de traditionele maaltijd waarbij na het ceremonieel afscheid nemen in de kerk, de nabestaanden samen koffie en brood nuttigen. Ook bij de uitvaart in het crematorium vindt deze maaltijd plaats. De positie van de maaltijd binnen het uitvaartritueel is echter verschoven. Bij een traditionele kerkelijke uitvaart was de rouwmaaltijd het eindpunt van een ceremoniële route doorheen het dorp die van het huis van de overledene naar de kerk leidde, vervolgens in stoet naar de begraafplaats trok om dan ten slotte te eindigen in het dorpscafé, waar men koffie dronk en pinten tapte. In het geval van het crematorium fungeert de koffietafel eerder als een lange pauze – een entr’acte – tussen de plechtigheid in de aula en een tweede plechtigheid, waarbij de urne overhandigd of de as verstrooid wordt. De koffietafel wordt hierbij een soort van functioneel reces, die toelaat om tegelijkertijd op een andere plek de eigenlijke crematie te verrichten. Hierdoor betreft het – meer nog dan in de kerkelijke uitvaart – een erg geladen broodmaaltijd, gedurende de welke het dode lichaam gereduceerd wordt tot as.

Compositie decompositie

Familie en vrienden komen aan de koffietafel samen, vertellen anekdotes over de overledene en rakelen herinneringen op. Volgens Jan Bleyen ontstaan uit deze en latere gesprekken met behulp van foto's en voorwerpen meerdere levensverhalen. Elke persoon distilleert uit deze gesprekken immers een eigen beeld van de overledene. Fragmenten van de persoonlijke identiteit worden verzameld, gezift en herbekeken. De doden herinneren wil zeggen hen na de decompositie van het lichaam opnieuw samenvoegen en op die wijze de onderlinge sociale banden herstellen¹³. De essentie van de koffietafel schuilt dan ook in de informele en anekdotische (re)constructie van een blijvende herinnering aan de overledene, in combinatie met een eerste herstel van het geleden verlies. Tijdens de maaltijd wordt immers de basis gelegd om de spreekwoordelijke draad terug op te nemen. Meestal wordt de koffietafel dan ook gekenmerkt door een relatief aangename sfeer en moppentapperij, in schril contrast met de rijkelijk vloeiende tranen in de voorafgaande ceremonie. Men zou dit kunnen

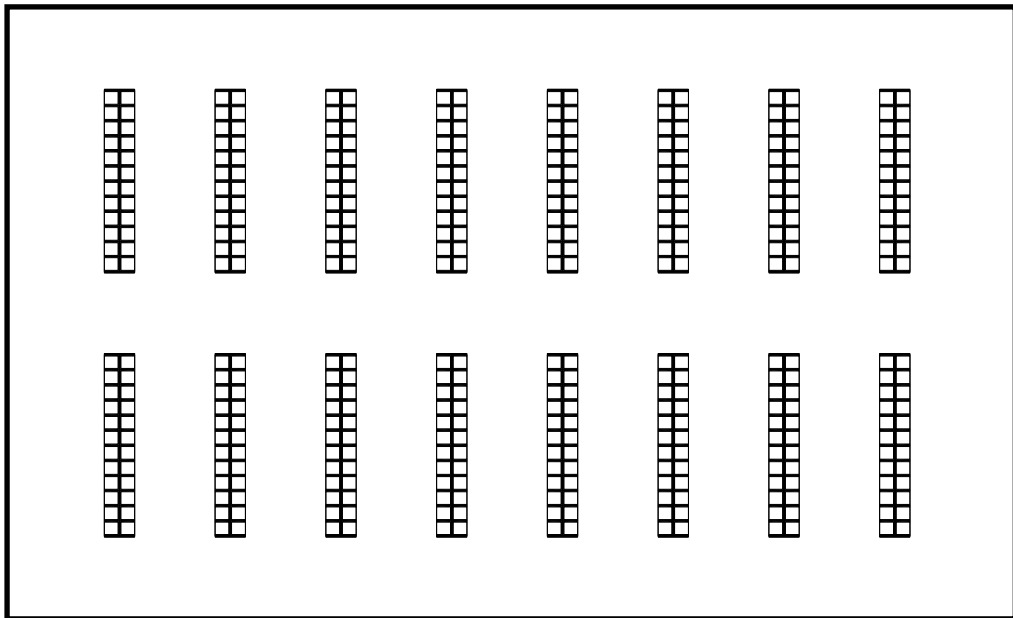
interpreteren als een vorm van hypocrisie maar ook als een moment van ontlasting waarop verwaarloosde familiebanden opnieuw worden aangehaald. De koffietafel draait immers rond het leven en het hernemen van dit leven en dus niet rond het (her)bevestigen van de dood.

Gedurende de koffietafel wordt dan ook een zekere afstand gegenereerd ten opzichte van de ceremonie in de aula en de eigenlijke crematie. Figuurlijk maar ook letterlijk. In het crematorium te Lochristi kan de koffietafel bijvoorbeeld genuttigd worden in 2 aparte gebouwen gelegen aan de ingang van de site, op grote afstand van het ceremoniegebouw: de 'Schoor' en de 'Hoeve'¹⁴. De overgang van de condoleance naar de koffietafel bestaat uit een wandeling van een tiental minuten door grasvelden, zoals weergegeven in het script op pp. 20-21. De 'Schoor' en de 'Hoeve' ademen de informele sfeer van een grote traditionele plattelandswoning of taverne. Beide gebouwen zijn omringd door een tuin, die afgebakend wordt door een haag. De verschillende eetruimtes zijn geverfd in zachte pastelkleuren en afgewerkt met hout voor deuren en raamkaders. Men drinkt koffie aan de open haard en kijkt naar de (klein)kinderen die buiten zitten te spelen tussen de bloesemende bomen. Rurale idylle.

**KOFFIETAFEL
CREMATORIUM LOCHRISTI**

2.7. Laatste rustplaats

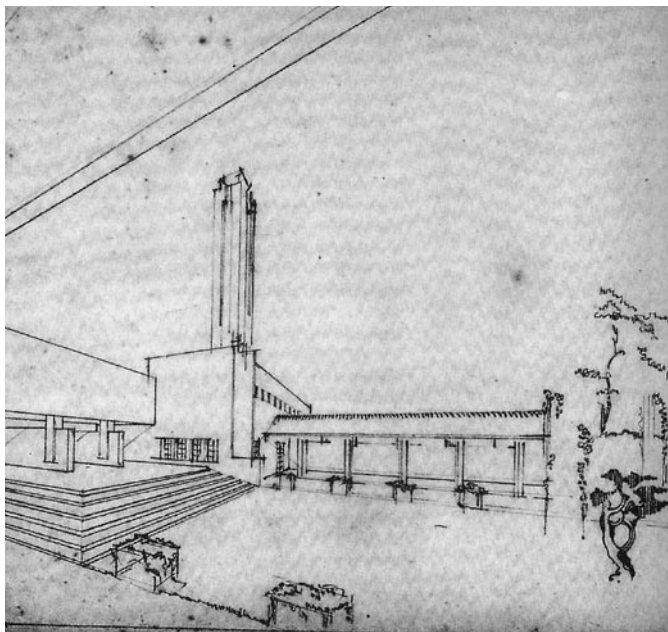
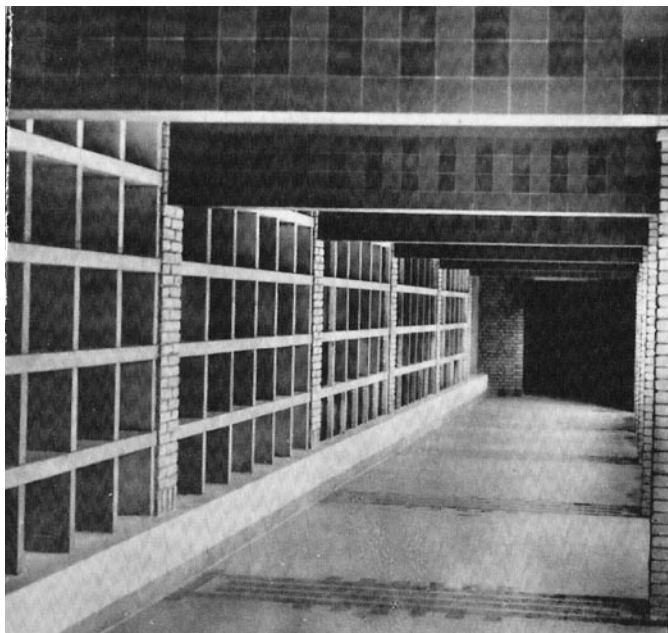

Begraven of cremeren?

Lijkverbranding is niet nieuw, het is een universele vorm van lijkbezorging die in onze contreien teruggaat tot de prehistorie en de klassieke oudheid¹⁵. In West-Europa verdween crematie in de Middeleeuwen, vermits Kerk en Staat deze praktijk als een heidens ritueel bestempelden en de voorkeur gaven aan begraving. Pas in het midden van de 19de eeuw kreeg het onderwerp grote aandacht in wetenschappelijke en literaire kringen, enerzijds door de romantische interesse in exotische gewoonten – sterk gevoed door koloniale ervaringen – en anderzijds door de hygiënische bezorgdheid van de medische wereld. Bovendien was begraven – vooral volgens atheïsten en vrijmetselaars – verspilling van grond en het betekende onvermijdelijk het begin van een wansmakelijk ontbindingsproces. Crematie zou volgens de fanatiekste voorstanders in die zin bijdragen tot de openbare gezondheid.

Bij de tegenstanders – hoofdzakelijk katholieken – gold in de eerste plaats het theologische argument dat de verrijzenis uit de dood tastbare overblijfselen vergt. Bovendien leek de gedachte ondraaglijk een geliefde aan het vuur af te staan en verwees men naar de behoefte aan een *lieu de mémoire* of een plaats om te treuren¹⁶. De paus verbiedt katholieken in 1886 zelfs uitdrukkelijk zich te laten cremeren. Voorts blijkt men zelfs in wetenschappelijke kringen genuanceerd te denken over de stelling van de crematisten, dat begraafplaatsen buiten de bebouwde kom onhygiënisch zouden zijn.

De discussie over de hygiëne schuift daarom naar de achtergrond en crematie wordt rond de eeuwwisseling vooral gepropageerd vanwege de schoonheid van de lijkontbinding door vuur. De Gentse schrijver Maurice Maeterlinck speelt hier een belangrijke rol. In zijn invloedrijke essay *La Mort* uit 1913 schrijft hij: 'Purifié par le feu, le souvenir vit dans l'azur comme une belle idée ; et la mort n'est plus qu'une naissance immortelle dans un berceau de flammes'¹⁷. Naast praktische en hygiënisch argumenten, wordt het cremeren nu ook een spirituele, sociale en esthetische dimensie toegekend. Zoals begraafplaatsen een mooie inrichting krijgen, zo relateren voorstanders van lijkverbranding hun schoonheidsideaal aan het crematieproces met witte as als esthetisch resultaat¹⁸.

COLUMBARIUM VELSEN
W.M.. DUDOK 1926

Columbarium

De eerste crematoria verschijnen – vooral in Duitsland, Tsjechië, de Scandinavische landen, Groot-Brittannië en Nederland – tegen het einde van de 19de eeuw en begin 20ste eeuw. In deze periode wordt de as bewaard in een urne, die een plaats krijgt in het columbarium, dat vaak onder de aula gelegen is. Er is in deze periode geen sprake van verstrooiing. De stoffelijke resten blijven bewaard. In tegenstelling tot de horizontale lay-out van de begraafplaats, worden de urnen verticaal gestapeld in de nissen van een wand. Conform de sociale gedachte dat iedereen gelijk is in de dood, heeft elke nis eenzelfde afmeting: ongeveer 40 cm breed, 40 cm diep en 50 à 60 cm hoog.

In het oudste crematorium van Nederland te Velsen (M. A. Poel, 1912) worden de urnen initieel in het ondergrondse columbarium bijgezet. Na verloop van tijd raakt dit columbarium echter volzet. W. M. Dudok ontwerpt in 1926 een nieuw bovengronds columbarium. De columbariumwanden vormen een atrium met in het centrum een vijver. De nissen worden uniform afgedekt door een stenen plaat met vermelding van naam, geboorte - en sterfdatum. Ondertussen laten voorstanders van crematie hun keuze echter niet meer enkel bepalen door de schoonheid van het verassen maar ook door een gevoelsmatige voorkeur. De uniforme nissen maken op sommige gebruikers een kille indruk. In 1931 verschijnen dan ook bloembakken in Dudoks columbarium, dat daardoor gaat lijken op de door voorstanders van crematie zo verfoeide begraafplaats.

Urnenveld

In Duitsland ontstaat in de loop van de jaren '20 een alternatief voor het columbarium: de urnentuin. Tussen de bomen en planten kunnen nabestaanden op de grond hun urnen plaatsen en zelfs begraven. In vergelijking met het columbarium betekent dit een radicale verschuiving in de visuele verhouding tussen bezoeker en stoffelijke resten. De verticale columbariumwand wordt opnieuw een horizontale lay-out. Bezoekers kijken opnieuw neer op het substituut-graf en kunnen – indien het graf gemarkeerd wordt – een bloemetje neerleggen. In wezen impliceert deze ruimtelijke

organisatie van stoffelijke resten een teruggrijpen naar de traditionele ervaring van het bezoek aan de begraafplaats. Het begraven van de urne vervolmaakt bovendien de eeuwige cyclus van leven en dood door de stoffelijke resten terug te schenken aan de modderige moederschoot, zoals dat bij begraven ook gebeurt. Het enige verschil betreft de afmeting van de eventuele deksteen – 1m op 1m – die kleiner is dan bij een ‘normaal’ graf. Door het ontbreken van menselijke maten, vindt geen transmutatie¹⁹ of substitutie²⁰ plaats tussen dood lichaam en deksteen waardoor het gevaar bestaat dat deze laatste rustplaats ervaren wordt als een ‘mislukt graf’. Deze manier van lijkbezorging wordt vandaag de dag in Vlaanderen slechts beperkt toegepast.

Verstrooien

Nieuwe vormen van asbezorging hingen samen met een afstandelijker houding tegenover de dood. In 1938 wordt in het crematorium te Velsen een strooivijver en een strooiveld voorzien. Voor een asverstrooiing wordt een oppervlakte van 1m x 4m gebruikt. Afhankelijk van de seizoenen en weersomstandigheden blijven sporen van assen 5 tot 30 dagen zichtbaar. Door de as te verstrooien, laten nabestaanden datgene wat aan de dood herinnert letterlijk uit het openbare leven verdwijnen. Het is de meest definitieve en radicale vorm van asbezorging. Een grasveld voor asverstrooiing ontbeert elke architectonische vormgeving. Wim Cappers stelt dat ‘terwijl het kerkhof bij de kerk – in het centrum van het dorp – de vertrouwdheid met de dood typeert, het strooiveld bij een crematorium of op een begraafplaats – aan de rand van de bebouwde kom – naar het taboe rond de dood verwijst’²¹. Philippe Ariès, de auteur van de dood, komt tot een gelijkaardige vaststelling en bemerkt dat dit past in het pessimistische verhaal van de verdringing van de dood. Crematie gebeurt volgens hem niet uit gemak of plaatsgebrek maar is een teken van moderniteit, rationaliteit en de ontkenning van een hiernamaals²². Jan Bleyen repliceert met een optimistischer visie: ‘Het uitstrooien van de as kan indicatief zijn voor een groeiende seculiere samenleving, waarin begrafenisceremonieën een uitdrukking zijn van de retrospectieve vervollediging van de identiteit. Dat wil zeggen dat men het leven viert dat voorbij is en de resten op een plaats achterlaat die dat verleden symboliseert. De as kan men verplaatsen, mee naar huis nemen, in een medaillon meedragen of uitstrooien op een plaats met een speciale

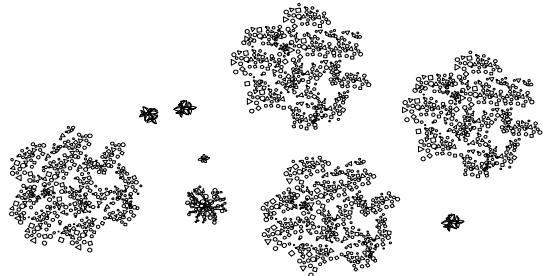
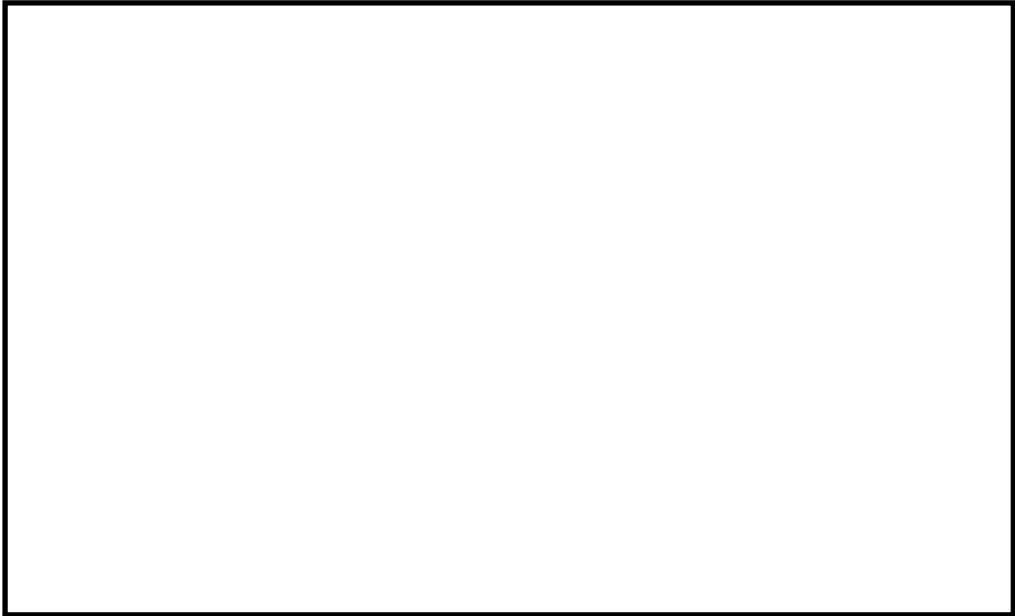
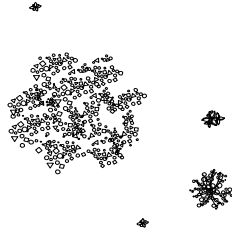
betekenis, in België weliswaar nog maar recent en onder zekere voorwaarden¹²³. Net zoals het begraven van de urne is het verstrooien van de as een symbolische geste die een terugkeer naar 'moeder aarde' suggereert en in die zin een volwaardig ritueel. Het is tekenend dat vandaag de dag de as in een zigzaggende beweging – als in een ploegspoor – wordt uitgestrooid.

Ariès merkt ter conclusie op dat er vandaag de dag twee mogelijkheden zijn om de gedachtenis te cultiveren: de ene is traditioneel en speelt zich af op het graf, de ander is relatief nieuw en speelt zich thuis af. Bij de verstrooiing van de as wordt er immers geen memoriaal toegevoegd aan de publieke of semi-publieke ruimte. De herinnering wordt gekoesterd in de private sfeer als een persoonlijke droefenis. In plaats van een grafcultus is er een gedachteniscultus in het eigen huis gekomen.

**VERSTROOIING
CREMATORIUM LOCHRISTI**

2.8. Landschaft

Woord vooraf

Zoals op p. 19 van dit hoofdstuk vermeld wordt, fungeert het landschap niet als een zelfstandige situatie binnen het crematoriumscript maar eerder als een intermediaire. Het landschap rijgt de verschillende momenten van de uitvaart in het crematorium aan elkaar en speelt in die zin een niet onbelangrijke rol. Het landschap zorgt voor een vergezicht en afleiding en medieert tussen de verschillende emoties en gemoedstoestanden die doorheen de uitvaart doorlopen worden. Om de (mogelijke) betekenis van het landschap binnen de context van het crematorium te illustreren, wordt een korte bespreking gegeven van de Woodland Begraafplaats en het Woodland Crematorium te Stockholm, één van de meest canonieke projecten van de 20ste eeuw. Vermits reeds vele teksten, boeken en artikels gewijd zijn aan dit ontwerp en met name haar architectuur (er valt haast niets aan toe te voegen) wordt geopteerd de bespreking te beperken tot het landschapsontwerp en de relatie tussen het landschap en het crematorium.

Het bos

1914. Gunnar Asplund en Sigurd Lewerentz ontmoeten elkaar in het paviljoen van de Zweedse Crematievereniging op de Baltische Tentoonstelling te Malmö, waar Lewerentz een crematoriumontwerp voor Helsingborg presenteert. Asplund is dermate onder de indruk dat hij voorstelt om samen te werken voor de recent aangekondigde internationale prijsvraag voor een begraafplaats te Enskede. De site is een heuvelachtig terrein met een dicht bos van naaldbomen aan de zuidelijke rand van Stockholm. Er zijn 53 inzendingen waarvan de meeste grote stukken bos verwijderen en de site inpalmen met grootschalige axiale of radiale patronen, hierbij de natuurlijke context negerend. De inzending van Asplund en Lewerentz laat het bos echter grotendeels intact. Enkele wandelpaden meanderen door het groene halfduister. De graven liggen verspreid over de gehele site met een zelfde willekeur als de bomen en lijken daardoor een organisch onderdeel van het bos. Peter Blundell Jones wijst in zijn Asplund monografie op de beeldkracht en symboliek van het bos en stelt: 'The forest is a pervasive symbol of the wild and primitive, sublime in its vastness, and through shared stories it has

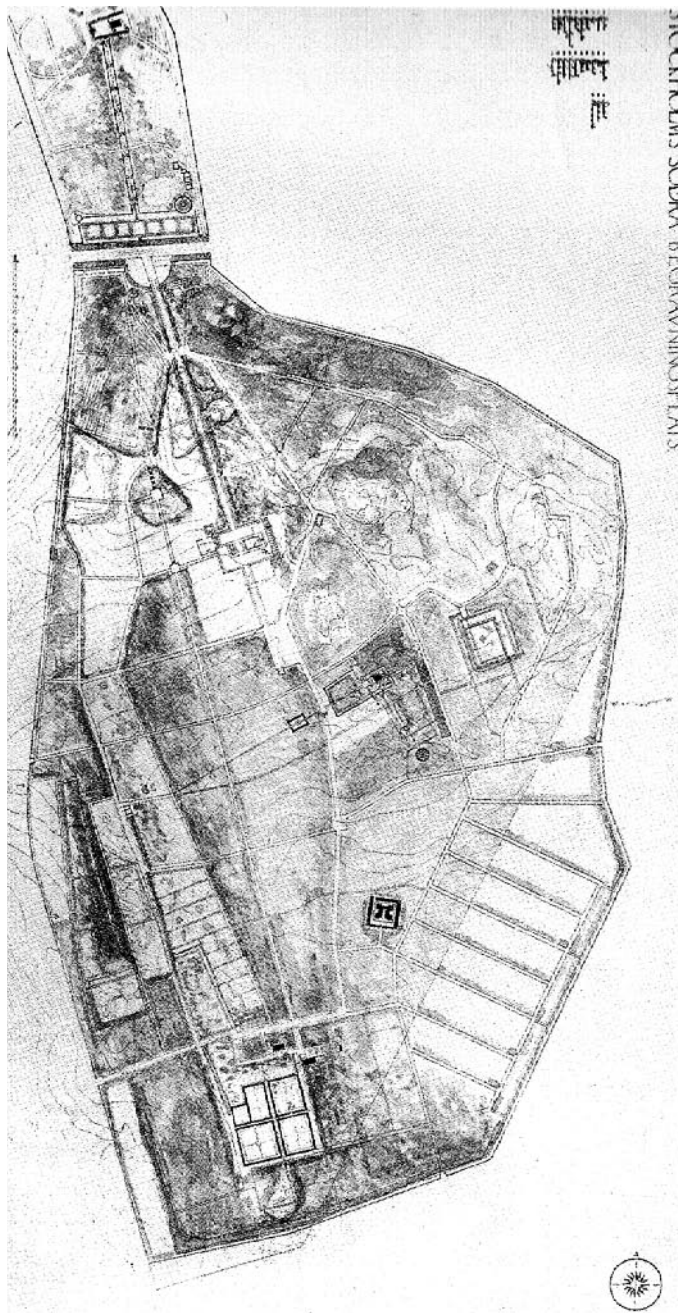

PLAN 1915
G. ASPLUND S. LEWERENTZ

become a part of every European's cultural inheritance'²⁴. Blundell Jones gaat nog verder en interpreteert het bos als een metafoor voor de dood: 'Asplund and Lewerentz recognized that the visitors' experience could scarcely register the wood as a whole, which must remain an impenetrable mass, just as death is an unfathomable mystery'. Asplund en Lewerentz erkennen het bos als een tot de verbeelding sprekende ruimte ingebed in een soort onbewust collectief geheugen. Door haar associatief vermogen en ruimtelijke morfologie biedt het bos een revolutionair nieuw en betekenisvol model voor de stedelijke begraafplaats. Het is een model dat zich afzet tegen de alom tegenwoordige parkbegraving met als prototype Père-Lachaise. De begraafplaats van Enskede wordt ervaren als een reeks wandelpaden en buitenkamers die uitgehouwen worden uit de dense bosmassa en waarbij elk overzicht zoek is. Hierdoor ontstaat een route die zich sequentieel ontvouwt en daardoor een narratief installeert, dat verder gevoed wordt door suggestieve namen zoals 'de weg van het kruis', 'de weg van de urnen' en 'de weg van de zeven bronnen'. De begraafplaats wordt aldus een verhaal. Geheel in overeenstemming met de nationaal-romantische tijdsgeest wordt een kapel voorzien op een picturesque locatie – de top van de heuvel – die indirect bereikt wordt via een kronkelend wandelpad. Asplund en Lewerentz vatten hun ontwerpintentie samen in de projecttitel 'Tallum' wat een Latijnse vertaling is van het Zweedse woord voor den of naaldboom. De jury is onder de indruk. Asplund en Lewerentz winnen de wedstrijd.

TALLUM 1915

PLAN 1923
G. ASPLUND S. LEWERENTZ

De rituele as

Na de gewonnen wedstrijd van 1915 blijven Asplund en Lewerentz het plan voor de begraafplaats verder ontwikkelen in nauwe samenwerking. Beïnvloed door de neo-klassieke revival van de jaren '20 culmineert hun gezamenlijke arbeid rond 1923 in een nieuwe gedetailleerde plantekening die significant verschilt van de originele plannen. Aan de noordzijde van de site en rond de hoofdkapel, worden een aantal ontwerpbeslissingen genomen die cruciaal zijn voor het verdere verloop van het project. De ingang wordt naar het oosten verschoven en bevindt zich nu recht tegenover de ingang van de oudere begraafplaats aan de overkant van de weg. Een halfcirkelvormig toegangsplein – door Lewerentz onafhankelijk ontworpen tussen 1920 en 1923 – vormt het nieuwe startpunt van de 'weg van het kruis' die wordt rechtgetrokken tot een monumentale as. De as snijdt door de heuvel waardoor die in twee gedeeld wordt. Het hoogste stuk van de heuvel wordt verder opgehoogd en afgerond maar is nog steeds begroeid met bomen. De nieuwe ingrepen impliceren de verplaatsing van een aanzienlijk grondvolume waardoor de topografie van de site fundamenteel (en definitief) gewijzigd wordt. De hoofdkapel wordt verwijderd van zijn lieflijke locatie op de heuveltop en wordt op de nieuwe as gepositioneerd als een monumentaal sluitstuk. De kapel krijgt een perfecte oost-west oriëntatie en staat haaks op de as die een noord-zuid oriëntatie krijgt. Deze organiserende as verleent het project een zekere grandeur en sérieux die de aanschouwer ontzag inboezemt. De 'weg van het kruis' verliest zijn intieme en pittoreske karakter en wordt een processionele calvarieberg die zacht stijgt. Het perspectief wordt versterkt door bomenrijen aan weerskanten en wordt beëindigd door het portico van de kapel, die in kikkerperspectief wordt aanschouwd.

De heuvel

Het finale ontwerp en de beslissing voor de uiteindelijke locatie van de hoofdkapel worden weergegeven in een nieuw gezamenlijk plan daterend van 1932. Een belangrijke verschuiving betreft de onderlinge relatie tussen de kapel en het landschap. Het gebouw wordt naar het oosten verschoven, weg van de as. Het bevindt zich niet meer op de as maar er net naast. Visueel verbonden met een lage keermuur die langs

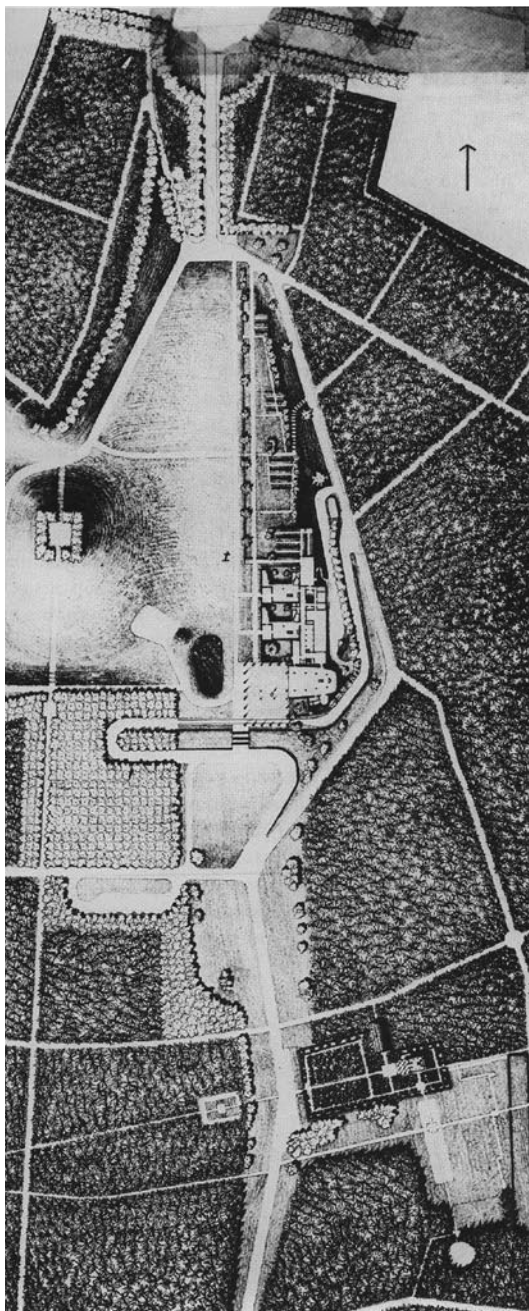
PROCESSIONELE AS
HEUVEL

‘de weg van het kruis’ naar boven gaat, versmelt de kapel met het bos erachter en definieert de rand van een open glooiend landschap, dat zich in het nieuwe schema in het brandpunt van de monumentale toegangsas bevindt. De kapel onderwerpt zich hierdoor aan de dramatische setting waarin het geplaatst wordt. Het gebouw wordt immers overvleugeld door de grasheuvel – het dominante landschapselement. Deze met gras bedekte heuvel wekt associaties op van oude grafheuvels in Noord-Europa maar ook van een grote aarden borst. Stuart Wrede beschrijft het als volgt: ‘It is both the simplest and profoundest of images, one that in its archetypal nature brings us full circle to our beginnings’²⁵.

In 1934 beslist het bestuur van de begraafplaats om verder te gaan met een ambitieuzer bouwprogramma – een crematorium – en een nieuwe wedstrijd te organiseren. Het stadsbestuur weigert echter wegens de hoge kosten van een nieuwe wedstrijd en Yngve Larsson – de voorzitter van het bestuur van de begraafplaats – wordt gedwongen om verder te werken met één van zijn architecten. Larsson ergert zich reeds geruime tijd aan Lewerentz, die steeds moeite heeft om plannen op tijd af te werken, en hij kent de opdracht toe aan Asplund. Lewerentz voelt zich verraden en zal nooit nog met zijn voormalige partner spreken.

Water en vuur

Asplund gaat alleen verder en legt zich toe op het ontwerp van het eigenlijke crematorium en de directe omgeving. Een granieten kruis wordt naast de stijgende ‘weg van het kruis’ geplaatst. Dit kruis is het meest centrale architecturale of sculpturale object en speelt een belangrijke rol in het aankondigen van het crematoriumcomplex. Het kruis voegt – hoewel Asplund de voorkeur gaf aan een obelisk – een christelijke betekenislaag toe aan het project maar heeft volgens Katie Campbell eerder een universele betekenis: ‘The cross is more an abstract image than a religious symbol, suggesting a harmony of horizontal and vertical, linking earth with sky and man with the divine’²⁶. Door de positionering van het object aan het einde van de zacht stijgende weg en zijn iconografische zeggingskracht wordt de ‘weg van het kruis’ versterkt in zijn processioneel karakter. Verschillende gouacheschetsen tonen een zoektocht naar

PLAN 1932
G. ASPLUND S. LEWERENTZ

een geschikte ceremoniële buitenruimte net voor het crematorium. Deze schetsen resulteren in een grillig gevormde vijver pal op de toegangsas. In de vijver drijven waterlelies. Net naast de vijver ligt een kleine ceremoniële buitenruimte met een verhoogde granieten katafalk omringd door brandende toortsen. Het water reflecteert zowel de hemel als de heuvelrug ernaast. De vier elementen – water, vuur, aarde, lucht – culmineerden aldus in een dramatische mise-en-scène. De vijver suggereert de eeuwige cyclus van de natuur, in overeenstemming met de opvattingen van de crematisten die de dood symbolisch koppelen aan wedergeboorte.

Een emotioneel landschap

Asplund vermijdt zoveel mogelijk de inzet van een al te confessionele iconografie. Gezien religieuze opvattingen binnen een maatschappij aan verandering onderhevig zijn, zou de verwijzing naar de ene religie, de andere kunnen uitsluiten. Asplund maakt echter gebruik van archetypes geworteld in een cultureel geheugen. Hij aanvaardt oost-west oriëntatie als symbool van geboorte en dood, water als symbool voor transitie en zuivering. Enerzijds het bos als metafoor voor de dood en anderzijds de heuvelrug als symbool voor wedergeboorte. Het is een taal die zonder veel woorden begrepen wordt, ongeacht persoonlijke culturele bagage. Door een weldoordachte nevenschikking van architecturale en landschappelijke elementen, die strategisch ingezet worden op bepaalde haltes van een procesmatige route, ontstaat aldus een tijdloos en universeel landschap. Katie Campbell vat dit als volgt samen: 'This juxtaposition of small man-made elements and large, natural features initiates a subtle iconographical programme in which images of mortality are subsumed by the natural world, reinforcing the idea of death as a welcome return to Mother Earth'. In juni 1940 wordt het crematorium in gebruik genomen. Asplund sterft onverwacht in oktober van datzelfde jaar. Hij is één van de eersten die in het Woodland Crematorium gecremeerd wordt.

Voetnoten

¹ Projectomschrijvingen van architectuurwedstrijden binnen Open Oproepprocedure van de Vlaamse Bouwmeester voor crematoria te Sint-Niklaas, Kortrijk en Holsbeek, 2004-2005, Archief Vlaamse Bouwmeester

² Ik verwijs hierbij in het bijzonder naar de projecten van Marie-Josée Van Hee (pp.134-143), noA. architecten (pp.98-109) en RCR/Coussée&Goris (pp. 86-97).

³ DE COCK Lucien, *Geschiedenis van de Dood: Rituelen en Gewoonten in Europa*, Davidsfonds, Leuven 2006, pp. 330-337. De auteur geeft in dit boekdeel een chronologie van de eerste generatie crematoria in Europa.

⁴ GRAINGER Hilary, *Architecture - Britain*, uit: DAVIES Douglas James (red), *Encyclopedia of Cremation*, Ashgate Publishing Limited, Hampshire, 2002, pp. 19-21

⁵ De projecten van Gunnar Jacobson en Erik Bryggman worden gedocumenteerd in: ALOI Roberto, *Architettura Funeraria Moderna – Architettura Monumentale: Crematori, Cimiteri, Edicole, Cappelle, Tombe, Stele, Decorazione*, Editore Ulrico Hoepli, Milano, 1948, pp. 63-65 en p. 76

⁶ Een uitzondering vormt de uitvaart van een priester of andere geestelijke, die het speciale voorrecht genoot in het koor opgesteld te worden tijdens de ceremonie.

⁷ Ik verwijs hier in het bijzonder naar de projecten van Claus en Kaan (pp. 148- 159) en Amor Fati (pp. 160-169) die, wat betreft het pluralisme, elk op hun eigen manier een welbepaalde positie kiezen.

⁸ Citaat oorspronkelijk binnen de context van het theater, geciteerd uit: VERSCHAFFEL Bart, *Ruimte voor theaterarchitectuur? nota onderzoeksproject VTI*, 29 sept. 2003, p. 2

⁹ Voor een gedetailleerde uiteenzetting over het natuurlijke ontbindingsproces verwijs ik naar: DE COCK Lucien, *Geschiedenis van de Dood: Rituelen en Gewoonten in Europa*, Davidsfonds, Leuven 2006, pp. 17-21.

¹⁰ Voor verdere informatie betreffende het cremuleren van de stoffelijke resten na crematie en de symboliek van fijngemalen as verwijs ik naar: DAVIES Douglas James, *Ashes*, uit: DAVIES Douglas James (red), *Encyclopedia of Cremation*, Ashgate Publishing Limited, Hampshire, 2002, pp. 56-60

¹¹ GRAINGER Hilary, *Furnace Shaft Architecture*, uit: DAVIES Douglas James (red), *Encyclopedia of Cremation*, Ashgate Publishing Limited, Hampshire 2002, pp. 212-213

¹² Projectbundel Stéphane Beel Crematorium Heimolen te Sint-Niklaas, 2004, Archief Vlaamse Bouwmeester

¹³ BLEYEN M., *De Dood in Vlaanderen: Opvattingen en praktijken na 1950*, Davidsfonds Leuven 2005, p.175

¹⁴ Voor verdere informatie verwijs ik naar de website van het crematorium te Lochristi: <http://www.westlede.com/lochristi/rouwmaaltijden/>

¹⁵ Voor een korte historische introductie over crematie in de prehistorie (urnenvelden uit de Bronstijd) en klassieke oudheid verwijs ik naar: DE COCK Lucien, *Geschiedenis van de Dood: Rituelen en Gewoonten in Europa*, Davidsfonds, Leuven 2006, p. 321.

¹⁶ BLEYEN M., *De Dood in Vlaanderen: Opvattingen en praktijken na 1950*, Davidsfonds Leuven 2005, p. 168

¹⁷ MAETERLINCK Maurice, *La Mort*, Eugène Fasquelle Editeur, Paris 1913, p. 24

¹⁸ CAPPERS Wim, *Tussen Zielloos en Bezielt: Funeraire Architectuur in Historisch Perspectief*, uit: HEKKEMA Herma (red.), *Uitvaartcultuur als Ontwerpopgave: Situering en Architectuur van Funeraire Functies in een Veranderende Samenleving*, Esselink Stichting 2002, p. 42. Deze tekst geeft een bondig historisch overzicht van de crematiepraktijk in Nederland.

¹⁹ JONES Lindsay, *The Dead*, uit: *The Hermeneutics of Sacred Architecture: Experience, Interpretation, Comparison. Vol. 2: Hermeneutical Calisthenics: a Morphology of Ritual-Architectural Priorities*, Harvard University Center for the Study of World Religions, Cambridge (Mass.) 2000, pp. 159-161 en 167-169. Jones heeft het binnen de context van megalithische graven over een transmutatie of transsubstantiatie tussen lichaam en steen waarbij het al dan niet aanwezig zijn van het lichaam zelfs van secundair belang is. Verderop in de tekst gaat ze dieper in op de betekenis van het graf: de terugkeer naar de moederschoot of een tijdelijke rustplaats in afwachting van een hiernamaals.

²⁰ ARIES Philippe, *Het Beeld van de Dood*, SUN, Nijmegen 2003, pp. 205-206. Ariès vermeldt dat: 'sinds de negentiende eeuw het grafteken niet alleen de plaats waar begraven was moest aanduiden, maar deze ook moest afdekken. Zoals J.D. Urbain opmerkt, werd het graf in die tijd een substituut-lichaam en moest het er ook de afmetingen van weergeven'.

²¹ CAPPERS Wim, *Tussen Zielloos en Bezielt: Funeraire Architectuur in Historisch Perspectief*, uit: HEKKEMA Herma (red.), *Uitvaartcultuur als Ontwerpopgave: Situering en Architectuur van Funeraire Functies in een Veranderende Samenleving*, Esselink Stichting 2002, p. 47

²² ARIES Philippe, *Het uur van onze Dood: Duizend jaar sterven, begraven, rouwen en gedenken*, Elsevier, Amsterdam 1987, pp. 603-604

²³ BLEYEN M., *De Dood in Vlaanderen: Opvattingen en praktijken na 1950*, Davidsfonds Leuven 2005, pp. 174-175

²⁴ BLUNDELL JONES Peter, *Gunnar Asplund*, Phaidon Press Limited, London 2006, p. 37

²⁵ WREDE Stuart, *The Architecture of Erik Gunnar Asplund*, The MIT Press, Cambridge Massachusetts 1983, p. 189

²⁶ CAMPBELL Katie, *Icons of Twentieth-century Landscape Design*, Frances Lincoln Ltd 2006, p. 19

3.

Actie!

Recente Projecten Vlaanderen

Selectie

Zoals gesteld in de inleiding is het aantal crematies in België de laatste decennia sterk gestegen. In 2008 werden 48.418 crematies uitgevoerd. In vergelijking met tien jaar geleden is dat een toename van ongeveer 45 procent. In België zijn momenteel een tiental crematoria in werking. Deze raken stilaan overbelast, waardoor de wachttijden oplopen. Het stijgende aantal crematies noodzaakt de bouw van nieuwe crematoria.

Binnen de Open Oproep Procedure van de Vlaamse Bouwmeester werden de afgelopen vijf jaar drie internationale architectuurwedstrijden uitgeschreven voor nieuwe crematoriumprojecten in Sint-Niklaas (OO.06/05), Kortrijk (OO.09/08) en Holsbeek (OO.10/08). Voor elke wedstrijd werden telkens vijf ontwerpen gemaakt. In dit hoofdstuk wordt ingezoomd op een selectie van de ingediende projecten. Voor de drie locaties wordt telkens het winnende project weerhouden en naast één of meerdere 'dissidente' projecten geplaatst, projecten die een compleet andere visie op site of typologie presenteren. Ik baseer me op de ingediende wedstrijd bundels, de opdrachtschrijvingen en juryverslagen, die ik in het archief van de Vlaamse Bouwmeester kon inkijken.

Beschrijving

Voor elk van de geselecteerde projecten gebeurt de beschrijving in twee stappen. De eerste stap is een scenografische lezing die gericht is op de rituele beleving van de architectuur. Haar sequentie van ruimten en sferen, in relatie tot een tijdsverloop. Een fictief uitvaartintrige – gebaseerd op het typologische script van pp. 20-21 – wordt geprojecteerd op het ontwerp. De personages, voorzien van random initialen, worden zodanig gekozen dat het gehele ontwerp in de beschrijving betrokken wordt. Een koppel staat centraal en wordt vergezeld door de nabije familie. Daarnaast woont ook een middelgrote groep, waarvan de overledene deel uitmaakte, de ceremonie bij. Deze groep heeft geen familiale of vriendschappelijke band met het koppel of de rest van de familie. *In het cursief wordt telkens weergegeven wat ‘achter de schermen’ gebeurt.* Voor elk project ontvouwt zich aldus eenzelfde verhaal, vormgegeven als een contemporaine tragedie in 7 bedrijven. De bedrijven (situaties) corresponderen met de bouwstenen van het crematorium zoals ze worden gedefinieerd in het vorige hoofdstuk: 1. Parking 2. Ontmoeten 3. Ceremonie 4. Condoleance 5. Crematie 6. Koffietafel 7. Strooiweide. Het verhaal is steeds hetzelfde – voorzien van dezelfde kleine anekdotische details – doch telkens binnen een andere setting, een andere architectuur. Het decor wordt immers in vraag gesteld, niet het verhaal.

Deze eerste scenografische lezing leidt in een tweede stap tot een kritische bespreking, die verder inzoomt op bepaalde aspecten van het ontwerp. Bij de projecten van noA architecten (Holsbeek), RCR / Coussée & Goris (Holsbeek) en Souto De Moura (Kortrijk) wordt vooral de relatie onderzocht die het crematorium aangaat met het landschap en de positie die het gebouw daar inneemt. De bespreking van de ontwerpen van Marie-Josée Van Hee (Kortrijk) en Tom Van Mieghem / Ghislain Lams spitst zich voornamelijk toe op de organisatie van het programma en de interne logica van het crematorium. De projecten van Claus en Kaan (Sint-Niklaas) en Amor Fati (Sint-Niklaas) sluiten de reeks af en presenteren een kritische reflectie en typologische invraagstelling.

3.1. Holsbeek

Bouwheer

Vereniging voor crematoriumbeheer Hofheide Leuven

Ruimtelijke context

De site is een aaneengesloten driehoekig terrein van 38 ha gelegen tussen twee plaatselijke wegen (de Jennekensstraat en de Langaard) en de gewestweg N223 tussen Aarschot en Tienen. Ten noorden van de site loopt de autosnelweg E314. De driehoekige vorm ontstaat uit het reliëf van de site. De Jennekensstraat in het noorden vormt het laagste punt. De Langaard in het zuiden vormt het hoogste punt. Beide wegen lopen in oostelijke richting meer naar elkaar toe naargelang het hoogteverschil in het terrein afneemt. In het midden van het terrein ligt een stuk met lichte glooiing ingesloten in de vouw van het terrein van west naar oost, dat gedefinieerd kan worden als een natuurlijk kwelgebied. Typisch zijn de veelvuldig voorkomende elzenhoutkanten waaraan de streek zijn naam “Hageland” te danken heeft. Deze houtkanten zijn enerzijds een bescherming tegen wind en anderzijds een natuurlijke veekering. De houtkanten bestaan voornamelijk uit zwarte elzen en tamme kastanjes. Ze zijn als een moeilijk doordringbaar lint aan elkaar geregen en verschijnen als lineaire streken in het landschap. De houtkanten genereren bepaalde zichtperspectieven, voornamelijk op het oostelijk gelegen grasland. Hoogstamboomgaarden zijn kleine landschapselementen die tevens typisch zijn voor deze fruitstreek. Het terrein kan beschouwd worden als een natuurgebied dat gecompartmenteerd wordt door een agrarische parcellering waartussen smalle veldwegen lopen. Er is geen bestaande begraafplaats of noemenswaardige recreatieve infrastructuur aanwezig.

Bouwprogramma

De **ceremoniële ruimtes** bestaan uit een inkomhal met 75 zitplaatsen en 225 staanplaatsen, losplaats voor kisten en bloemen, 2 familiekamers voor 30 personen, een grote aula met 250 zitplaatsen en 250 staanplaatsen aangesloten op een inkom en berging voor attributen, een kleine aula met 75 zitplaatsen en 50 staanplaatsen met een berging voor attributen, onthaalbureau, kleedkamer, 2 spreekkamers, sanitair

voor publiek en personeel, technische ruimte met stookplaats en koeling, kleine archiefruimte. De aula's zijn pluralistische plaatsen waar mensen met alle mogelijke religieuze en filosofische overtuigingen afscheid kunnen nemen van hun doden. De architectuur moet dit pluralistisch karakter benadrukken zonder te banaliseren. Het blijven ruimtes waar rituelen en symbolen tot hun recht moeten komen. Het moeten sacrale ruimten zijn maar dan in de breedst mogelijke betekenis. De aula's moeten ook voorzien zijn van de laatste multimedia technieken.

De **technische ruimtes** bevatten een ovenkamer met plaats voor 3 ovens en afzonderlijke controlekamer, een ruimte voor filterinstallatie te combineren met een stookplaats voor verwarming, een overdekte losplaats en aansluitende koelkamer met plaats voor 6 kisten, administratief bureau, bureau voor verantwoordelijke, eetplaats voor technici (max. 6 personen), wachtplaats voor begrafenisondernemers, wachtplaats voor familieleden die het inbrengen van de kist wensen bij te wonen (10 à 15 personen), een kleine ceremoniële ruimte voor de overhandiging van de urne, magazijn, sanitair voor personeel en afgeschermd opstelling van dieselgroepen en koelventilatoren. Het moet mogelijk zijn voor families om de invoer mee te maken. Er mag dus niets verstopt worden. De ovenruimte moet vertrouwen geven aan de families en tonen dat de crematie gebeurt met respect voor de overledene en nabestaanden. Door speciale aandacht te besteden aan de vormgeving kunnen de ovens zichtbaar worden opgesteld. De filterinstallatie en andere technische voorzieningen moeten ook kunnen bezocht worden tijdens rondleidingen.

De **catering** omvat 3 zalen voor 75 personen die afzonderlijk of samen kunnen gebruikt worden, vrij toegankelijk cafetaria met bedieningstoog en ruimte voor 75 personen, keuken met alle voorzieningen, bergruimten voor voeding en drank, kleedkamer voor personeel met sanitair, sanitair voor publiek, stapelplaats voor stoelen en tafels. Enige afstand tussen de plaats waar men afscheid neemt en de koffiezalen is belangrijk. Herdenken en afscheid nemen doet men in de aula's, terwijl het leven herbegint tijdens de rouwmaaltijd waar men de draad terug opneemt. Toch mag de afstand niet te groot zijn om overbodig transport per wagen te vermijden.

De buitenaanleg en parkings: de ontsluiting van de site gebeurt via de Jennekensstraat. Het eerste deel van de straat zal verbreed worden om verkeer in twee richtingen toe te laten. De parking bevat 210 parkeerplaatsen en dient geïntegreerd te worden in het landschap. Eveneens langs de Jennekensstraat dient een dienstweg voorzien te

worden. De personeelsparking bevat 15 parkeerplaatsen. Bijzondere aandacht gaat naar de integratie van het project in de natuur en het glooiende landschap dat aan Hofheide een bijzondere toets geeft.

Deelnemers

Studio Associato Secchi – Vigano, Claus en Kaan Architecten bv, BOB.361 Architecten bvba, noA. Architecten bvba, TV RCR Aranda Pigem Vilalta Arquitectes / Coussée & Goris bvba

Winnaar

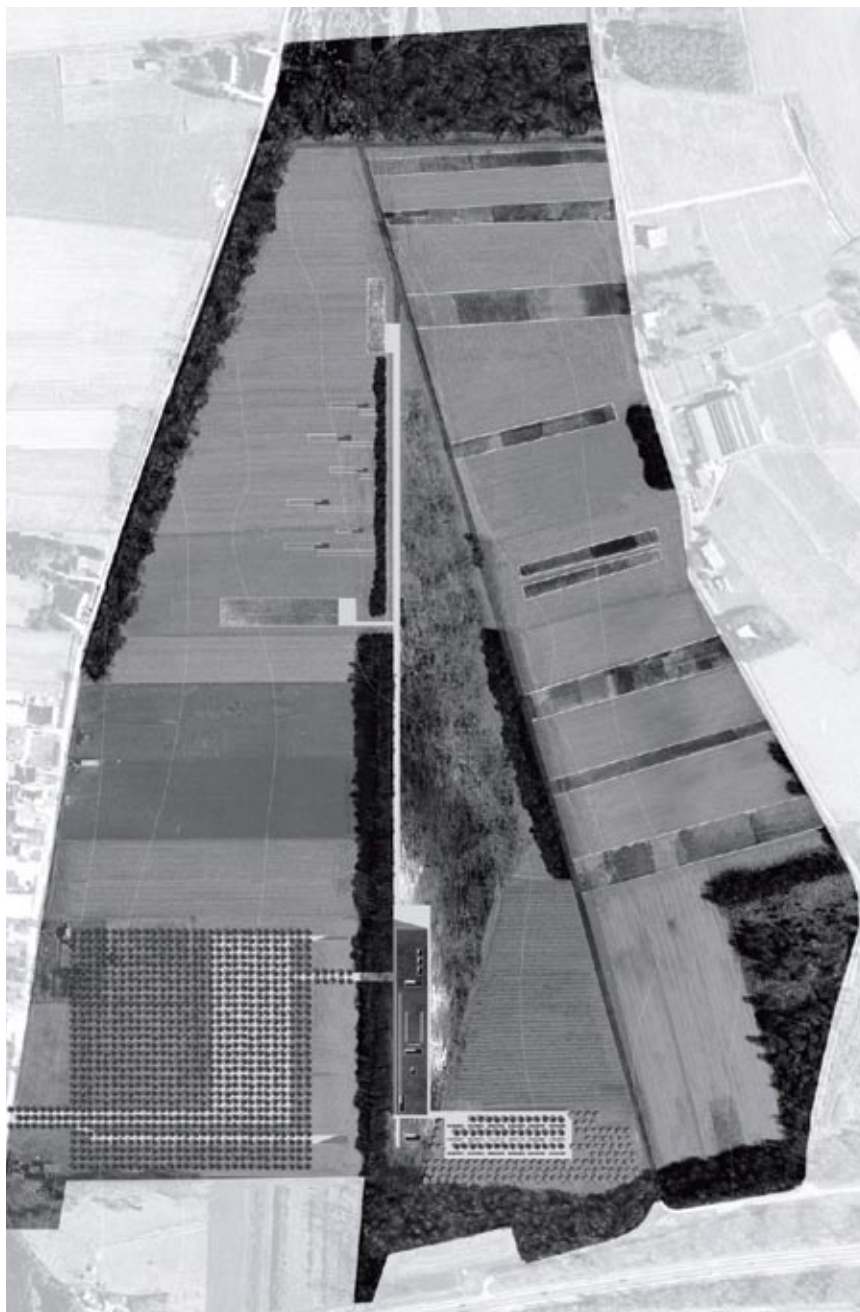
TV RCR Aranda Pigem Vilalta Arquitectes / Coussée & Goris bvba

TV RCR Aranda Pigem Vilalta Arquitectes / Coussée & Goris

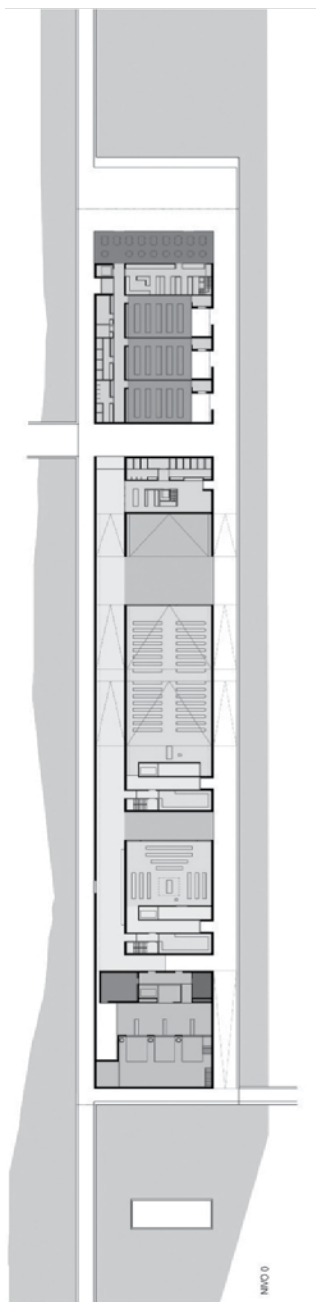
Intrige

1. M. en V. rijden op de N223 en nemen de afslag aan de Jennekenstraat. Honderd meter verder aan de rechterkant ligt de ingang van het crematorium: een met bomen omzoomde dreef. De dreef verbreedt en wordt een dens bos van in een grit geschoven balsempopulieren die de parking ordenen. M. parkeert de auto in het parkeerbos. Van de autosnelweg is geen spoor meer. Bomen. Een spel van schaduw en licht door het gebladerte. Vogels en zoemende insecten. Een bos. M. en V. stappen uit de auto. V. ademt diep in en uit. Ze staart zwijgend voor zich uit naar een laag gebouw dat ze door het dichte gaas van boomstammen opmerkt. M. vergrendelt het voertuig en samen stappen ze verder. Het bos stopt abrupt. Een pad leidt tussen twee hagen naar het crematorium dat half verstopt ligt achter een houtkant. Over de haag ziet M. een open graslandschap dat zacht helt en daalt. Het pad doorboort de houtkant en wordt een brug in rood beton over een modderige vijver. Een moeras. Het gebouw komt dichterbij. Een zware luifel zweeft op geringe hoogte boven het maaiveld en zorgt voor een sterke horizontale geleding. De luifel is bekleed met fijne gecorrodeerde metalen lamellen die V. aan fossielen rietstengels doen denken.

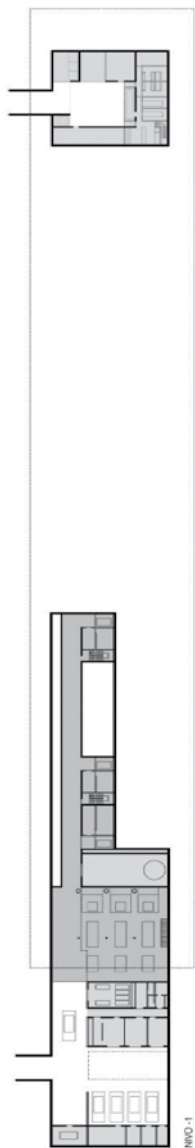

INPLANTING

NIVEAU 0

NIVEAU -1

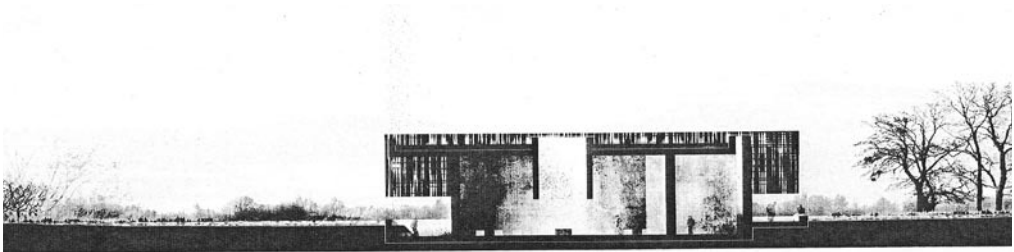
De begrafenisondernemer rijdt de site op via de ingang aan de Jennekensstraat. Op de bosdreef slaat hij rechtsaf en neemt de dienstweg. Bij het verlaten van het bos, gaat de weg ondergronds in een tunnel onder de houtkant en het moeras. Hij parkeert de ceremoniewagen op de ondergrondse dienstparking, die verlicht wordt door een vide midden in het moeras. De kist wordt uitgeladen en door een technisch medewerker naar de koelkamer gebracht.

2. Het pad eindigt in een hoge overdekte buitenruimte die uitgehold is uit het gebouw en uitkijkt over een laagstam boomgaard aan de andere kant van het water. De metalen luifel filtert het zuiderlicht en trekt strepen op de betonnen vloer. Aan de rechterkant duwt M. de glazen deur open. Achter een bureau zit een administratief medewerker. M. regelt enkele formaliteiten terwijl V. langs de balie naar het toilet loopt, waar ze voor de spiegel haar kapsel goed legt en lippen een laatste keer tuit. Samen wandelen ze naar de kleine aula via een brede gang die naar beneden helt. De vloer, het plafond en de muren zijn gematerialiseerd in ruw beton met een rode glans. Een spleet in het dak over de volledige lengte van de gang werpt dramatisch scheerlicht op de rode muur. De gang opent aan de linkerkant naar de wachtruimte voor de grote aula. Er is niemand maar gedempte muziek weerklinkt uit de zaal. Een raam kadreert de boomgaard. Ze wandelen verder en V. neemt M.'s hand vast. De gang daalt opnieuw af en opent aan de linkerkant naar de wachtruimte voor de kleine aula. De helft van de fanfare is reeds aanwezig. M. groet de dirigent en de percussionist met een handdruk. V. stapt verder, neemt de eerstvolgende smalle hoge houten deur aan de linkerkant en betreedt de familiekamer. Het is een kleine half verduisterde ruimte met stoffen zitbanken rondom rond. Er zijn geen ramen. Nonkel F. en tante A. zijn druk verwickeld in een gesprek dat abrupt stil valt. "Gaat het, meisje? Dat gaat". M. komt even later ook binnen.

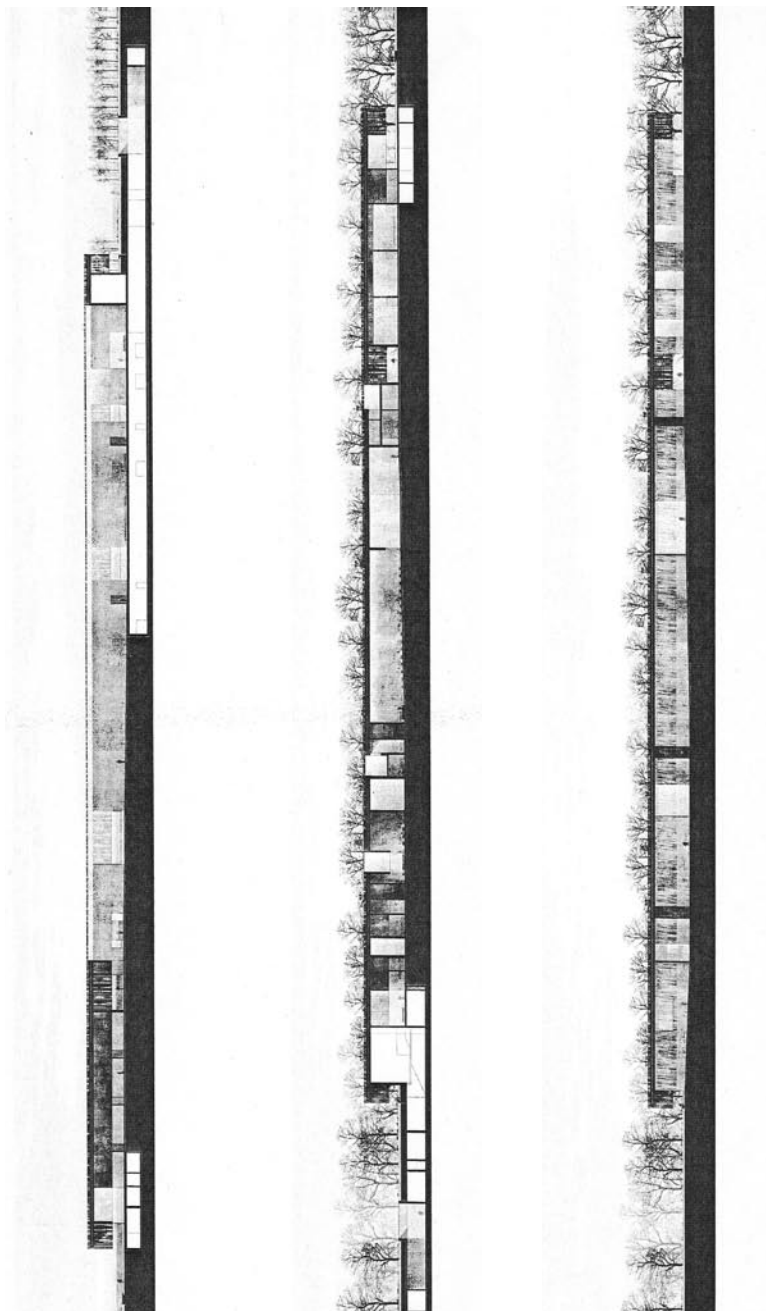
De technisch assistent haalt de kist uit de koelkamer en rolt ze door de ondergrondse gang tot aan de lift. Via de aulaberging wordt de kist op de scène geplaatst en gedecoreerd met bloemen.

3. De ceremoniemeester opent de deur van de familiekamer en deelt mee dat de ceremonie kan beginnen. Via een hoge gang met bovenlicht betreden M. en V. als eersten de aula langs de voorkant. De muren, het plafond en de vloer zijn ook hier bekleed met het ruwe rode beton. De kist staat centraal in de ruimte en rust op een betonnen sokkel. Houten banken staan langs drie zijden rond de kist. M. en V. nemen plaats op de eerste rij terwijl de ceremoniemeester aan de andere kant van de zaal de houten deuren opent. De zaal is gehuld in halfduister. Een opvallende betonnen lichttrechter zweeft boven de kist. De fanfare neemt plaats op de achterste rijen. Het geschuifel van stoelpoten. De ceremoniemeester neemt het woord. Stof danst in het felle licht boven de kist.

4. M. en V. lopen voorop, groeten de kist en verlaten de aula aan de voorzijde. Ze wachten in de smalle hoge gang met gefilterd bovenlicht. De familie sluit zich bij hen aan en vormt een lijn. De leden van de fanfare delen één voor één hun medeleven en stappen naar buiten via een glazen deur die uitgeeft op een buitenpasserelle aan de zuidzijde van het gebouw. M. en V. verlaten als laatsten de gang. M. kijkt zwijgend naar de boomgaard met appelbomen en neemt voorlopig afscheid van V. De wolken in het water.

De ceremoniemeester sluit de deuren van de aula en rolt de kist terug in de lift. Beneden verplaatst de technisch assistent de kist via de gang naar een volgende lift die naar de ovenruimte op maaiveldniveau leidt.

LANGSSNEDES

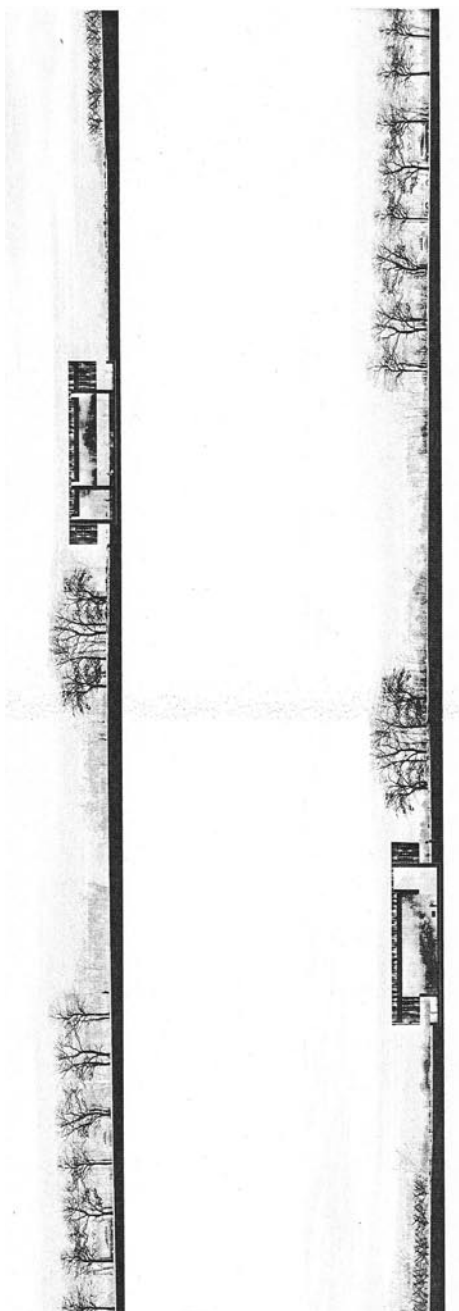
5. M. slaat rechtsaf. De rode buitenmuur plooit terug en vormt een inham. Via een kleine inkomhal komt M. in een wachtruimte waar hij gaat zitten op een houten bank. Hij frunnikt nerveus aan zijn das. De technisch medewerker verwittigt M. en via een houten buitendeur komt hij in een afgesloten rechthoekige patio. Door het raam van de patio ziet M. de invoerruimte van de ovens. De ovens zijn verwerkt in de muur en zijn niet zichtbaar. Een hoog raam in de tegenoverliggende wand verlicht de invoerruimte. De kist schuift traag in het geopende luik. Het zuiderlicht trekt strepen op de betonnen vloer.

6. Ondertussen wandelt V. met nonkel F. en de rest van de familie via de buitengang langs het modderige water naar de eetruimte. De metalen lamellen van de luifel werpen een vreemde schaduw op de muur. Via een binnenpatio en een kleine inkomhal betreden ze een rechthoekige afgesloten kamer met keurig gedekte witte tafels. Iedereen neemt plaats en de ober brengt koffie. V. veegt haar tranen. Het raam aan de kant van de patio kijkt uit op de boomgaard achter het moeras. M. komt een halfuur later binnen en kust V. die vervolgens van haar koffie nipt.

Na anderhalf uur schakelt de technisch assistent de oven uit. Hij verzamelt de as en overhandigt deze aan de ceremoniemeester. De familie wordt ingelicht.

7. M. en V., gevolgd door de rest van de familie, wandelen de buitenpasserelle af in westelijke richting tot op het einde, waar de ceremoniemeester hen opwacht. De passerelle knikt naar links in een rechte hoek, overbrugt het modderige water

DWARSSNEDES

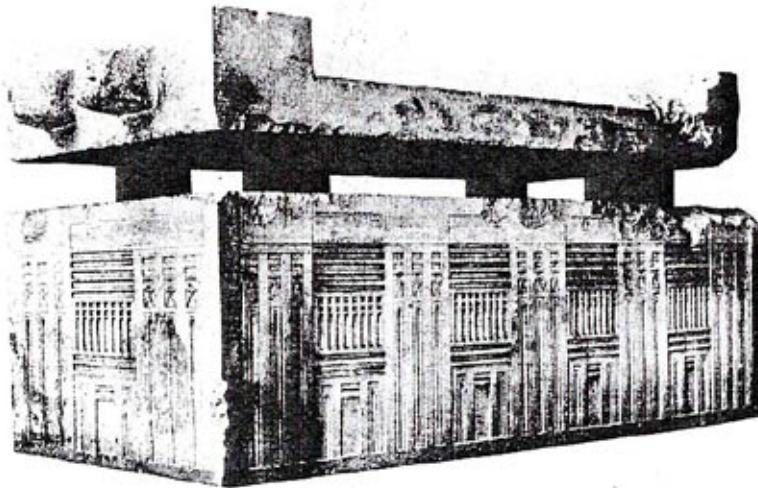
en dringt binnen in een boomgaard met hoge kerselaars. Er staan drie lange rijen parallelle columbariummuren in de langse richting tussen de bomen opgesteld. De ceremoniemeester leidt hen naar een open grasveld midden in de boomgaard, houdt een laatste korte toespraak en verstrooit de as op het gras, dat wit kleurt. Na een moment van stilte wandelen M. en V. via de buitenpasserelle terug naar het parkingbos. Iedereen neemt afscheid op de parking.

Concept

In een eerste intuïtieve bewerking versterken de ontwerpers de grens van de site. In het noorden wordt langsheen de Jennekenstraat een nieuwe houtkant aangelegd om het zicht op de autosnelweg te ontnemen. Aan de westzijde wordt een gelijkaardige groenbuffer gevormd naar de verbindingsweg Aarschot - Tienen. Aan de oostgrens wordt het terrein verdicht met struikgewas. In het zuiden worden de aanwezige akkers behouden doch aangevuld met stroken land art. De site krijgt aldus een duidelijke contour en wordt zowel akoestisch als visueel hermetisch afgesloten van elke ongewenste contextuele betekenis. De parking van het crematorium zorgt voor een ruimtelijke overgang van de autosnelweg naar de site en wordt vormgegeven als een plaatselijke verbreding van de buffer – een bos – dat door de onverwachte verschijningsvorm bevreemdend werkt en de bezoeker naar een andere wereld brengt van stilte en meditatie. Het kwelgebied dat centraal in de site aanwezig is, wordt vergroot, verder uitgediept en aldus getransformeerd tot een moerassige vlakte. Het crematorium wordt op een drijvende en half verzonken sokkel temidden van dit moeras ingeplant. Een eiland. De toegankelijkheid vanuit en naar het landschap wordt beperkt tot slechts drie strategisch geplaatste oversteken: één verbinding met het parkeerbos, één verbinding met de hoogstam boomgaard – waar zich het columbarium, de strooiweide en het urnenveld bevinden – en één verbinding naar het grasland en de akkers. Door de teruggetrokken locatie ten opzichte van het omliggende landschap wordt het crematorium gepresenteerd als een plek van retraite, een plek die men niet zomaar betreedt en waarvan het betreden dus nooit neutraal kan zijn. Het gaan naar en verlaten van het crematorium wordt aldus een betekenisvolle handeling. Door het uit elkaar trekken van landschap en gebouw en het genereren van een afstand tussen beide, verwordt het landschap tot een decor. Het is een mise-en-scène die door het mechanisme van de afstandelijke beschouwing een meditatief karakter installeert en uitnodigt tot introspectie. Het stilstaand water fungeert hierbij als een horizontaal projectiescherm dat de hemel kapteert langsheen de volledige perimeter van het gebouw en suggereert een ‘afstand nemen’ van het materiële. Het projectiescherm werkt echter als een vuile spiegel waar tussen de traag voorbij glijdende wolken slierten blubber, modder en algen rondrijven. Het moeras instaureert bovendien een bijzonder gevarieerde flora en fauna. Het stilstaande water wordt verstoord

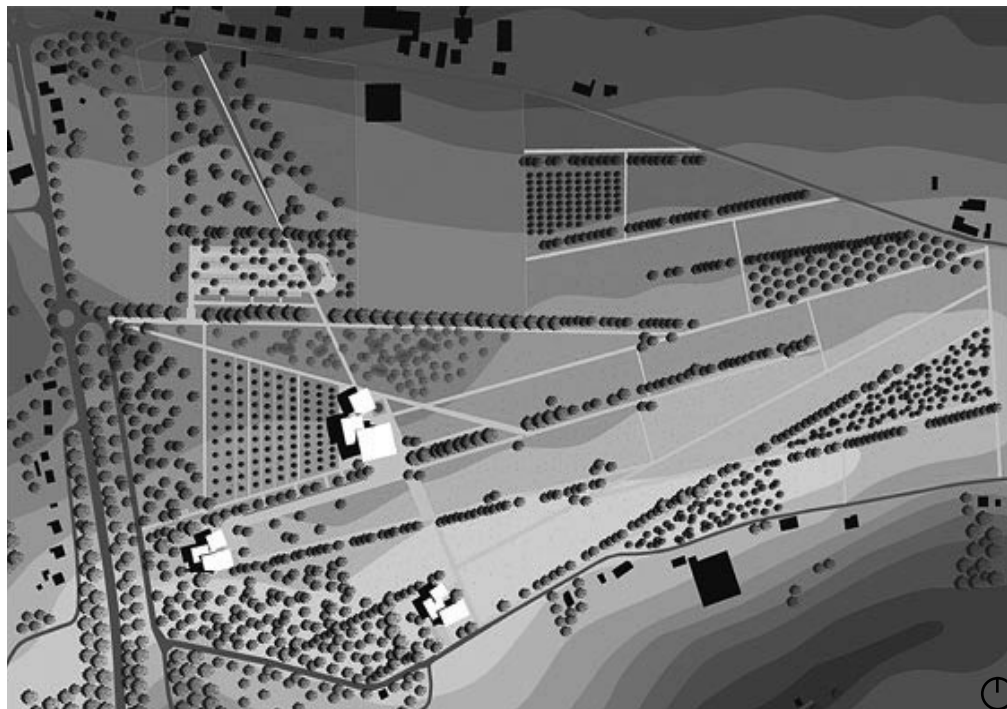
door padden, watersalamanders, libellen en bruine kikkers. Het moeras gonst van het leven in contrast met het zware programma dat er huist. Het crematorium wordt vormgegeven als een architecturaal expressief volume met een bepaalde symbolische uitdrukingskracht. Een opvallende lichtdoorlatende luifel zweeft 2m boven de drijvende sokkel als een geopend deksel, een stomp. Het crematorium roept door de expliciete vorm de associatie op van een grote tombe temidden het landschap. De vorm verwijst echter niet naar een welbepaalde godsdienst maar heeft een universele expressie die refereert aan funeraire architectuur en in die zin herkenbaar is. De drie programmatische hoofdonderdelen van het crematorium (ceremonie, crematie en catering) worden door de stomp verbonden en ondergebracht in één compact gebouw waarvan de ruimtelijke impact op de site minimaal is. De onderdelen zijn echter van elkaar gescheiden door een overdekte buitenruimte als overgangszone die een dwars zicht op het landschap biedt. De ontwerpers tonen een grote gevoeligheid voor materialen die doordacht ingezet worden en daardoor een symbolische lading krijgen. Het betonmengsel wordt gepigmenteerd met ijzeroxide, waardoor het een bruinrode glans krijgt. De kleur verwijst naar de ijzerzandsteen die typisch is voor de streek en bovendien in plaatselijke kerken en publieke gebouwen vaak wordt toegepast. De wanden van het gebouw krijgen aldus het aura van een geologische materie. Men daalt letterlijk af in de grond, in het graf.

noA. architecten

Intrige

1. M. en V. rijden op de N223. Aan de nieuwe rotonde neemt M. de afslag voor het crematorium en rijdt een brede boulevard op. De twee rijvakken worden begrensd door een berm met bomen en veldbloemen. Aan de rechterkant verschijnt een boomgaard van in lange rijen geplaatste appelbomen met daarachter een open luifel. M. volgt de pijlen, slaat linksaf en parkeert de auto. Ze stappen uit. V. ademt diep in en uit en neemt de geur van bloemen in zich op. Ze staart zwijgend voor zich uit naar het gebouw met de open luifel en het kaarsrechte pad dat ernaartoe leidt. M. vergrendelt de auto. Het pad leidt door een kwelgebied waar stapstenen dwars op de weg in het hoge riet dringen.

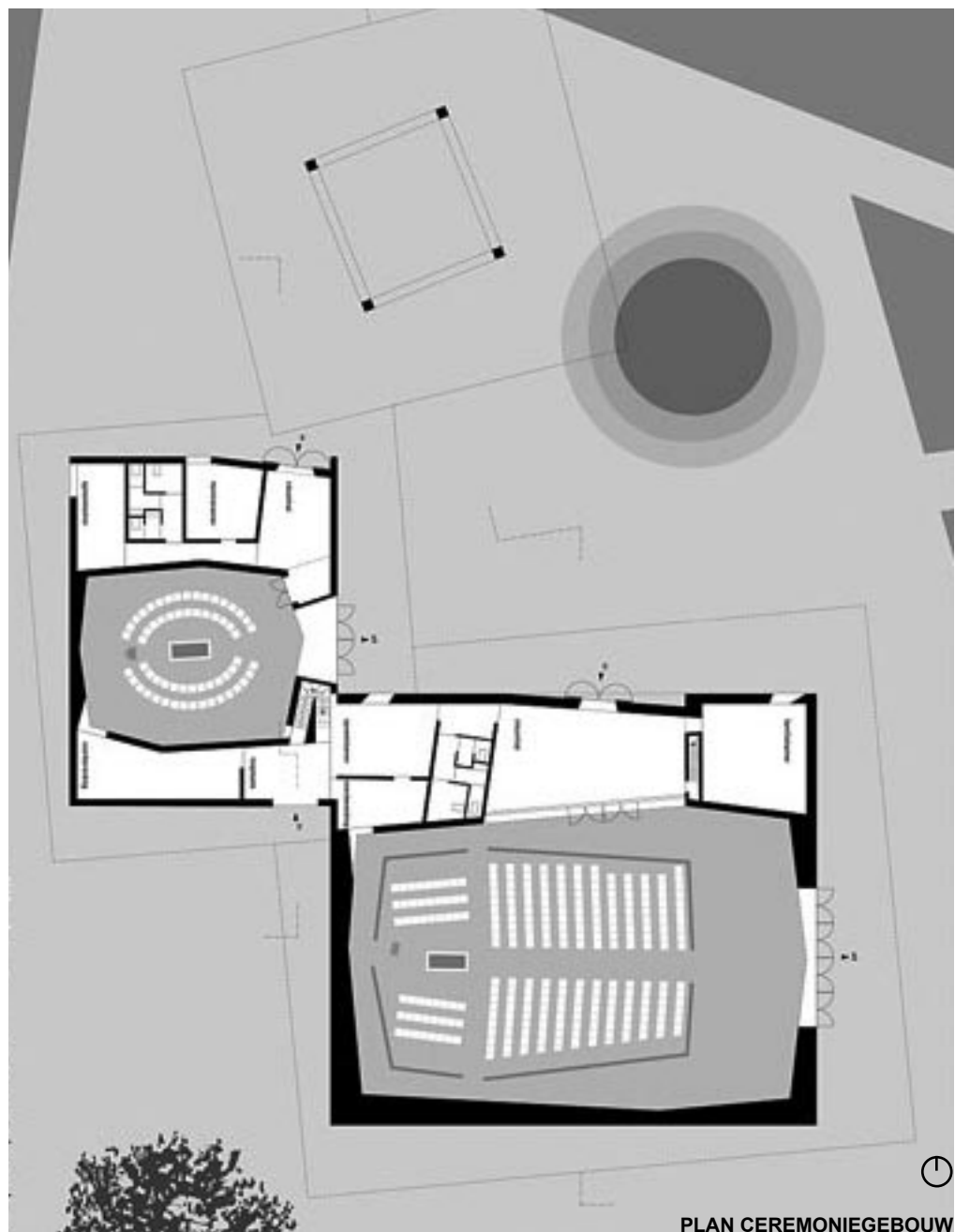

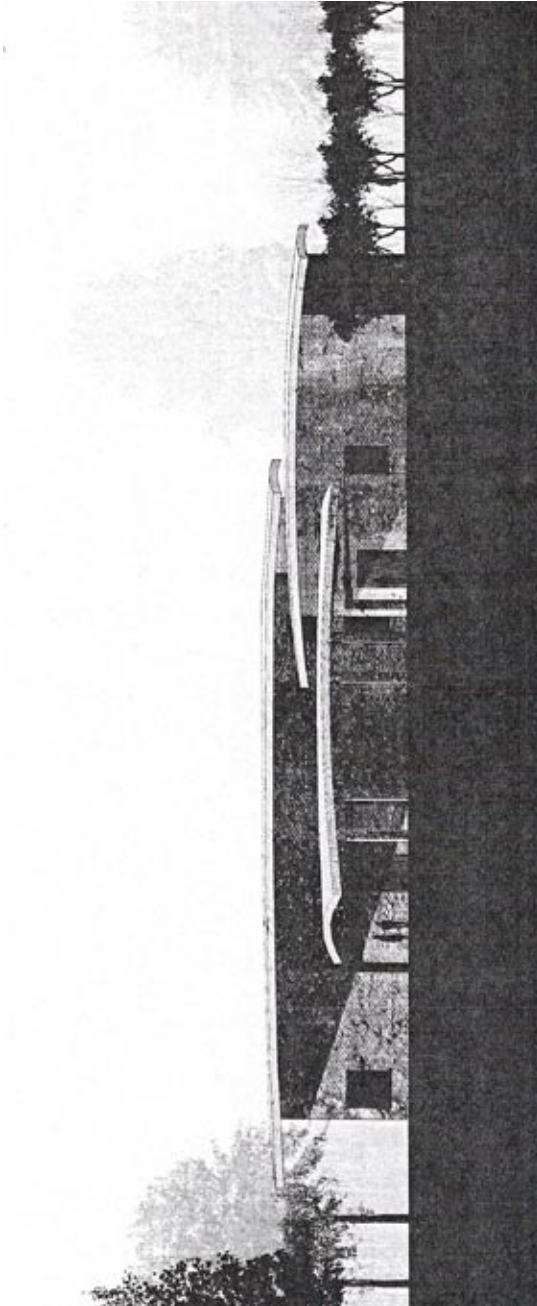
INPLANTING

Het gebouw komt dichterbij en V. ontwaart drie geplooides over elkaar hangende betonnen luifels. De eerste luifel definieert een open buitenruimte waar enkele leden van de fanfare een sigaret staan te roken. M. begroet ze met een discrete knik. Aan de linkerkant ligt een cirkelvormig waterbassin waarvan het oppervlak verstoord wordt door druppels die van de geplooides betonplaat glijden. De tweede en derde luifel vormen de daken van twee in elkaar geschoven massieve volumes. De baksteen is geschakeerd en enigszins verweerd. De raamopeningen spaarzaam.

De begrafenisondernemer rijdt de site op via de rotonde en neemt onmiddellijk rechts een dienstweg die parallel met de N223 loopt. Ter hoogte van het crematiegebouw slaat hij linksaf, rijdt nog even verder en parkeert de auto aan de achterkant van het ceremoniegebouw. Hij laadt de kist uit en plaatst ze in de voorbereidingskamer naast de aula. Hij laat de auto staan en wandelt naar het crematiegebouw dat hij via de personeelsingang betreedt.

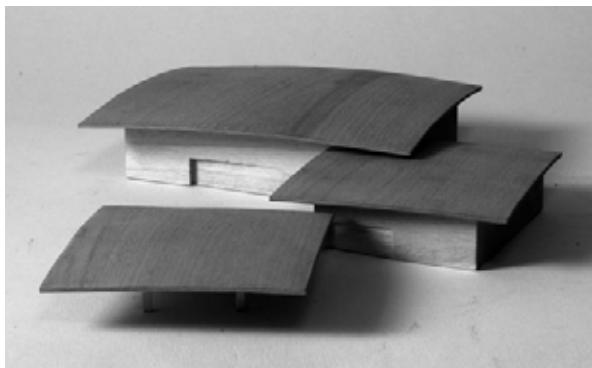

NOORDGEVEL CEREMONIEGEBOUW

2. M. trekt de houten buitendeur open en betreedt een kleine bakstenen inkomhal gehuld in halfduister. Een voorportaal. V. neemt M.'s hand vast. De helft van de fanfare is reeds aanwezig. M. groet de dirigent en de percussionist met een handdruk. Aan de rechterkant loopt een gang naar het bespreekbureau. M. regelt enkele formaliteiten. V. loopt via dezelfde gang naar het toilet waar ze voor de spiegel haar kapsel goed legt en lippen een laatste keer tuit. Ze keert terug naar de gang en betreedt via een houten deur de familiekamer. Het is een kamer die niet veel kleiner is dan de inkomhal en waar enkele stoffen zetels in een huiskamerconfiguratie staan opgesteld. Een raam kijkt uit op de laagstam boomgaard. Nonkel F. en tante A. zijn druk verwickeld in een gesprek dat abrupt stil valt. "Gaaf het, meisje? Dat gaaf" M. komt even later ook binnen.

De ceremoniemeester haalt de kist uit de voorbereidingskamer aan de achterkant van het gebouw en plaatst ze op de scene. De kist wordt gedecoreerd met bloemen.

3. De ceremoniemeester opent de deur van de familiekamer en deelt mee dat de ceremonie kan beginnen. M. en V. betreden de aula als eersten via de houten deuren in een verlaagde hoek van de inkomhal. De aula is een alzijdig gerichte zaal met bakstenen muren die nergens een rechte hoek vormen en de ruimte eerder omhelzen dan begrenzen. Houten stoelen staan in twee rijen concentrisch rond de kist, die in het midden van de ruimte staat. M. en V. nemen plaats op de eerste rij. De zaal wordt verlicht door enkele ramen die boven ooghoogte uit de dikke muur gehold zijn. Kleine metalen lusters hangen aan elektriciteitsnoeren boven de stoelen en zorgen voor bijkomend licht. De fanfare neemt plaats op de achterste rij. Het geschuifel van stoelpoten. De ceremoniemeester neemt het woord. Een lichtvlek valt op het bakstenen vloerpatroon net voor de kist.

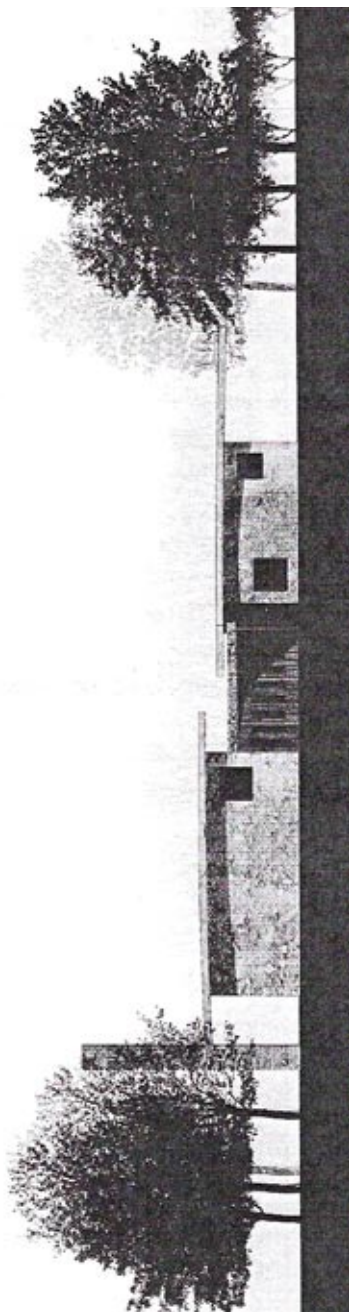

MAQUETTE CEREMONIEGEBOUW

4. M. en V. groeten de kist en wandelen naar de uitgang. Buiten houden ze halt onder de uitkragende luifel. Een open vlakte bezaaid met veldbloemen en kruiden strekt zich in het oosten uit tot de einder. De blik wordt gericht door lange bomenrijen aan weerskanten. De familie sluit zich aan bij M. en V. De leden van de fanfare delen één voor één hun medeleven en stappen vervolgens terug naar de parking, via de open luifel waar ze afscheid nemen van elkaar. Samen met nonkel F. en de rest van de familie wandelen M. en V. over het plein naar de andere kant van het gebouw. Het plein splitst in twee brede wegen. Eén weg loopt rechtdoor naar het zuiden – naar de eetruimtes. De andere weg takt af naar het westen – naar het crematiegebouw. M. en V. nemen voorlopig afscheid.

De ceremoniemeester sluit de deuren van de aula De begrafenisondernemer laadt de kist in de ceremoniewagen aan de achterkant van het ceremoniegebouw en rijdt via de dienstweg tot aan het crematiegebouw even verderop. De kist wordt uitgeladen op de losplaats en door een technisch medewerker naar de ovenruimte gebracht.

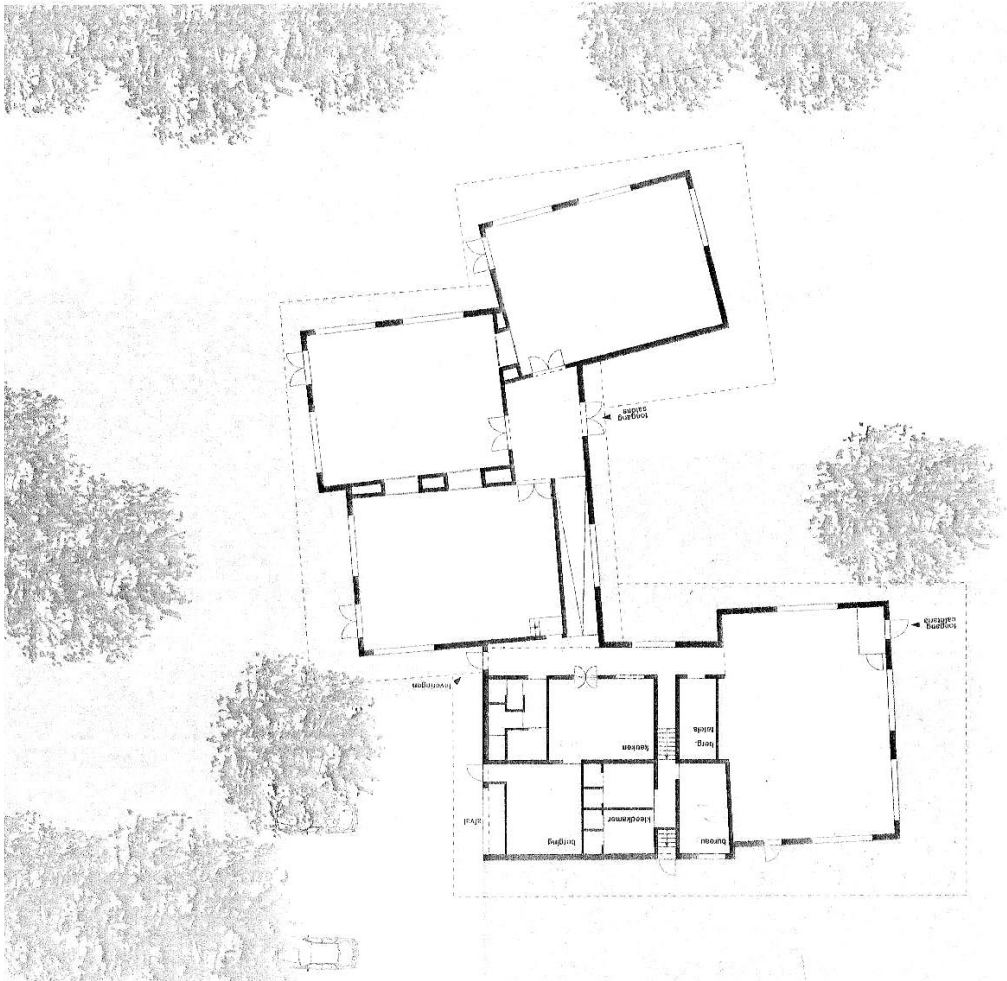
VOORGEVEL CREMATIEGEBOUW

5. M. wandelt via de brede weg naar het crematiegebouw. De weg wordt aan de rechterkant begrensd door een houtkant. Aan de linkerkant glooit een veld met hoog gras en kruiden zacht naar boven naar een tweede houtkant. Een gelijkaardig drieledig bakstenen gebouw met betonnen luifels verschijnt op het einde van de weg achter enkele bomen. Aan de zijkant ontwaart M. een vrijstaande bakstenen schouw ongeveer even hoog als de bomen. Onder de laagste luifel betreedt hij het gebouw. Hij gaat zitten in een stoffen zetel in de wachtruimte. M. frunnikt nerveus aan zijn das. Recht tegenover de deur kijkt een raam uit op een kleine patio die afgeschermd wordt door een hoge bakstenen muur. De technisch medewerker roept M. en hij wandelt door een gang die breder wordt naar het einde toe. Door smalle verticale openingen in de houten linkerwand tuurt hij langs de twee bomenrijen naar het uitgestrekte oostelijke graslandschap terwijl hij de ovenkamer betreedt. Drie ovens staan individueel opgesteld in een hoge en brede bakstenen ruimte. M. houdt halt. De kist schuift traag in de oven. Achter de ovens kijkt een breed en hoog raam uit op een open plek in het achterliggende bos. Tegenlicht.

6. Ondertussen vergezelt V. de familie naar de koffietafel. De weg stijgt tussen velden met hoog gras en kruiden. Op de heuvelrug verschijnt achter de bomen een derde drieledig gebouw met luifels. Het gebouw is echter volledig bekleed met verticale houten planken met een grijze tint. Via een bescheiden inkomhal betreedt de familie een kleine eetruimte met keurig gedekte witte tafels. Iedereen neemt plaats en de ober brengt koffie. Het salon is volledig met planken bekleed en voorzien van een parketvloer. V. veegt haar tranen. Enkele ramen kijken uit op een wilde tuin. M. komt een halfuur later binnen en kust V. die vervolgens van haar koffie nipt.

Na anderhalf uur schakelt de technisch assistent de oven uit. Hij verzamelt de as en overhandigt deze aan de ceremoniemeester. De familie wordt ingelicht.

7. De familie verlaat het salon en volgt de ceremoniemeester via een weg die licht afdaald door de velden naar het oosten. Hoog gras. Een verdwaalde boom. De ceremoniemeester houdt halt bij een open plek met lager gras en wilde veldbloemen. Hij houdt een laatste korte toespraak en verstrooit de as op het gras, dat wit kleurt. Na een moment van stilte wandelen M. en V. en de rest van de familie door de velden, langs een jonge boomgaard en het moerassige kwelgebied tot aan de wagen. Iedereen neemt afscheid op de parking.

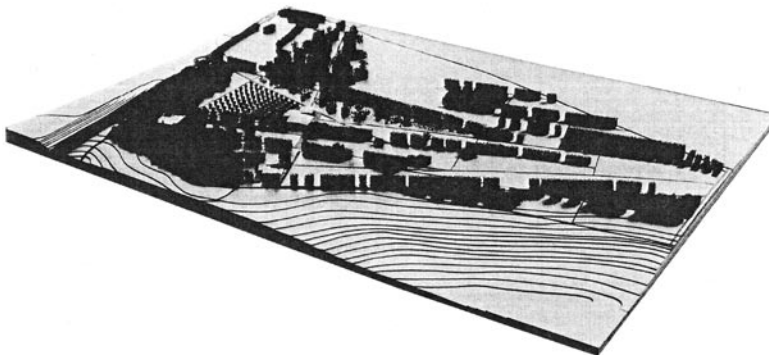

PLAN EETRUIMTES

Concept

De ontwerpers wijken af van de door de opdrachtgever aangeduide toegang langs de Jennekenstraat omwille van de zeer lokale context waar de bezoeker plots terecht zou komen. De ontwerpers zijn immers van mening dat de aanwezige verkavelingstructuur en haar bebouwing deze belangrijke toegangsfunctie eigenlijk niet kunnen dragen en dat de wederzijdse confrontatie als ongepast en ongewenst ervaren zou worden. Als alternatief stellen ze een toegang voor langs de N223. Deze boomrijke weg met een niet-plaatselijk karakter vormt een gepaste overgang tussen de universele stemming van de E314 – vanaf waar een aanzienlijk deel van de bezoekers de site zal benaderen – en de intimiteit van Hofheide. De lokale wooncontext wordt aldus kortgesloten. Een nieuwe rotonde op de N223 wordt ingepluigd als generisch infrastructureel element om de verkeersstroom naar het crematorium te regelen. De rotonde vormt het startpunt van een scenische ervaring van de site die gebaseerd is op uitstellen, vertragen en hierdoor voorbereiden op wat komt. De parking bevindt zich dan ook niet waar men hem zou verwachten – vlakbij de ingang langs de N223 – maar dieper in het terrein. De eerste aanblik en confrontatie met het ceremoniegebouw geschieden hierdoor reeds vanuit de auto ‘waarbij men een blik werpt op de stilte, ontdaan van elke directe functionele communicatie’. Het landschap wordt dus reeds vanaf het binnenkomen gepresenteerd als sleutelonderdeel van het project. Het vormt bovendien het voorwerp van een ingrijpende interventie. De ontwerpers koesteren immers de ambitie de site Hofheide een sacrale en tijdloze kwaliteit te verlenen en ze instrumentaliseren daarbij de perspectivische zichtas – geaccentueerd door nieuwe boomaanplanten – en een maximale differentiatie tussen weiland, moeras, akker, boomgaard, heuvelrug en vallei, aarde en hemel. Landschappelijke elementen die binnen een uitgekiende compositie een associatie met geboorte en dood evoceren. De verschillende onderdelen van het crematorium – parking, ontmoeten, ceremonie, crematie, catering, strooiweide, urnenveld – worden in navolging van het landschappelijke concept uit elkaar gerafeld en over de gehele site uitgesmeerd. Hierdoor ontstaat een zekere afstand tussen de verschillende momenten van de uitvaart, die aan elkaar geregen worden door een procesmatige route waarbij men nooit op zijn stappen terugkeert. Men wordt begeleid op een wandeling die voor, na en tijdens elke stemmingsfase een specifieke relatie tot het landschap en de natuur realiseert en de bezoeker gedurende een zeker interval

voorbereidt op een volgende sfeer. In het landschap verschijnen drie gelijkaardige paviljoenen corresponderend met de drie programmatische hoofdonderdelen van het crematorium: ceremonie, crematie en catering. Elk paviljoen bestaat op zijn beurt uit drie in elkaar geschoven bakstenen volumes onder een gebogen betonnen dakschaal. De erg specifieke morfologische verschijningsvorm verbindt de drie paviljoenen met elkaar en wordt een herkenbaar en vertrouwd motief in het park. Een rode draad. Het paviljoenconcept van de drie in elkaar geschoven volumes vertaalt een verlangen naar intimiteit en intensiteit. Het ceremoniegebouw bestaat bijvoorbeeld uit een foyer – een open kamer in direct contact met het landschap – en een kleine en grote aula waarbij elke aula een rechtstreekse toegang heeft van buitenaf. Men komt dus niet binnen in een grootschalig gebouw waar de interne organisatie bezoekers naar de juiste plek brengt. Men komt meteen terecht waar men moet zijn in een bescheiden inkomhal. De afstand tussen landschap en ceremonie wordt hierdoor gereduceerd tot de breedte van een dikke muur. De uitkragende daken die enigszins doorhangen, individualiseren de volumes en nuanceren de overgang tussen interieur en exterieur. Ze suggereren een zekere geborgenheid die ook terug te vinden is in het onregelmatige plan van de aula's, die door de specifieke luminositeit, akoestiek, schaal, materialiteit en belichting op expliciete wijze de sfeer van een kapel evoceren. Het project stelt dan ook niet zozeer de verschillende scènes van het uitvaartritueel in vraag doch wel de ruimte en de tijd ertussen. Het dazwischen wordt gethematiseerd en geponeerd als essentieel instrument in het reconciliatie proces.

MAQUETTE

3.2. Kortrijk

Bouwheer

Intergemeentelijke Vereniging voor Crematoriumbeheer in Zuid-West-Vlaanderen

Ruimtelijke context

Het stadsbestuur van Kortrijk en Leiedal geven begin 1990 aan vier ontwerpers (Stéphane Beel, Rem Koolhaas, Bernardo Secchi en AWG/Bob Van Reeth) de opdracht een stedenbouwkundig plan te ontwikkelen voor het gebied Hoog Kortrijk ten zuiden van de stad. De Italiaanse ontwerper Bernardo Secchi komt eind 1990 als laureaant uit de bus. Zijn ontwerp zet zich af tegen het radiocentrisch beeld van de stad en gaat uit van de premisse dat Hoog Kortrijk en het historisch stadscentrum twee afzonderlijke polen zijn, die verbonden dienen te worden. Dit gebeurt via een noord-zuid as die voor een groot stuk gevormd wordt door de Doornikse Wijk en de Doornikse Steenweg. De begraafplaats en het sportcentrum vormen het zuidelijk deel van Hoog Kortrijk, het laatste element op de as. De site is met haar groene eigenschappen een perfect sluitstuk, waarachter niet verder gebouwd wordt. Begin 1993 geeft het stadsbestuur Bernardo Secchi de opdracht om het project voor de nieuwe begraafplaats uit te werken. Het terrein van 5 ha ligt op de heuvelkam tussen de Leievallei in het noorden en Scheldevallei in het zuiden. De nieuwe landschapsbegraafplaats telt elf terrasvormige grasvelden, die als een lang lint naar het zuidelijke dal aflopen. De terrassen worden van elkaar gescheiden door betonnen keermuurtjes. De ingang bevindt zich op het hoogste punt van de site aan de Ambassadeur Baertlaan en is vormgegeven als een met kasseien aangelegd voorplein dat begrensd wordt door twee betonnen keermuren en een klein betonnen paviljoen. Naast de terrassen loopt een pad in rode schist naar beneden. Op dit pad bevinden zich verschillende in los verband geplante lindebomen met daartussen columbariumkasten in blauwe hardsteen. Naast de begraafplaats liggen drie voetbalvelden en een grote sporthal in rode baksteen. Begraafplaats en recreatieterrein worden van elkaar gescheiden door een smalle groenbuffer en een dienstweg. Men kan de locatie ter conclusie omschrijven als een multifunctionele site mét begraafplaats, op de grens van stad en platteland.

Bouwprogramma

De **ceremoniële ruimtes** moeten bestaan uit een centrale inkomhal die ruimte biedt aan 75 zitplaatsen en 225 staanplaatsen, 2 familiekamers voor telkens 30 personen, 2 aula's van respectievelijk 250 zitplaatsen en 75 zitplaatsen met berging voor attributen, regiekamer, onthaalbureau en spreekkamer voor priester of morele consulenten. De bouwheer benadrukt de noodzaak tot flexibiliteit. De grootte van de afscheidnemende groepen kan immers erg verschillen. De gezochte flexibiliteit moet de infrastructuur van de ceremoniële ruimten bovendien kunnen openstellen voor voordrachten, poëzieavonden, enz.

De **technische ruimtes** bevatten een ovenkamer met plaats voor 2 ovens (uitbreidbaar naar 3 ovens), filterinstallatie, dieselgroep, koelventilatoren, magazijn, overdekte losplaats (waarbij het lossen van de kisten zoveel mogelijk automatisch gebeurt), koelruimte voor 6 kisten, lokaal voor as bewaring, wachtruimte voor 10 à 15 personen en een kleine ceremoniële ruimte waar de urne kan afgehaald worden. De schouw dient zoveel mogelijk geïntegreerd te worden in het gebouw zodat de connotatie 'verbranden' geminimaliseerd wordt.

De **catering** omvat een verbruikzaal voor maximaal 120 personen die modulair kan worden opgedeeld, een berging voor stoelen, tafels en linnen, een keuken met berging die gemakkelijk bereikbaar is voor toelevering.

De **nevenfuncties**: sanitair voor publiek, sanitair met douches en kleedruimtes voor het personeel, 3 burelen voor management en administratie, een bureauimte voor het technisch personeel, EHBO, wachtruimte voor uitvaartondernemers, eetruimte voor het personeel, kleine archiefimte, tijdelijke opslag voor bloemen en kisten, technische ruimtes voor cv, koeling en elektriciteitsborden en ten slotte een uitbreiding van de bestaande columbaria en de strooiweide.

Het crematorium wordt voorzien in het midden van het parcours ter hoogte van de knik in het terrein, op de scheiding van de bestaande begraafplaats en zijn toekomstige uitbreidingszone lager in de vallei. Het ligt op een afgeschermd zijdelingse plaats in de buffer tussen begraafplaats en sportvelden en opent zich naar het landschap. De bouwheer en de stad Kortrijk wensen dat het nieuwe crematoriumproject zich inschrijft in het concept van de bestaande begraafplaats. 'Er moet gestreefd worden naar een eenheid van organisatie, beeld, sfeer en eenheid van architecturale kwaliteit

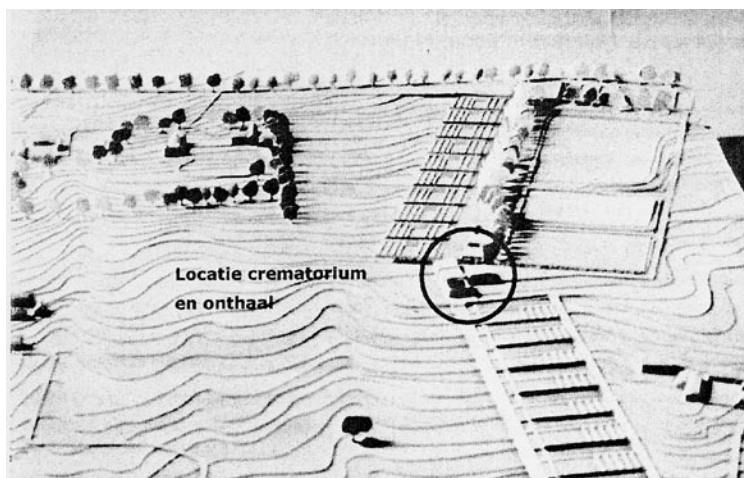
voor het integrale project van begraafplaats met crematorium'. Bij het ontwerp dient er tevens aandacht besteed te worden aan de ontsluiting van de zones, het parkeren en de buffering tussen verschillende activiteiten (o.m. het sportcentrum, begraafplaats, crematorium).

Deelnemers

Studio Associato Secchi – Vigano, Marie-Josée Van Hee Architecten, TV Tom Van Mieghem / Ghislain Lams, Vincent Van Duysen, TV Groep Planning cv / Souto De Moura Arquitectos Ida

Winnaar

TV Groep Planning cv / Souto De Moura Arquitectos Ida

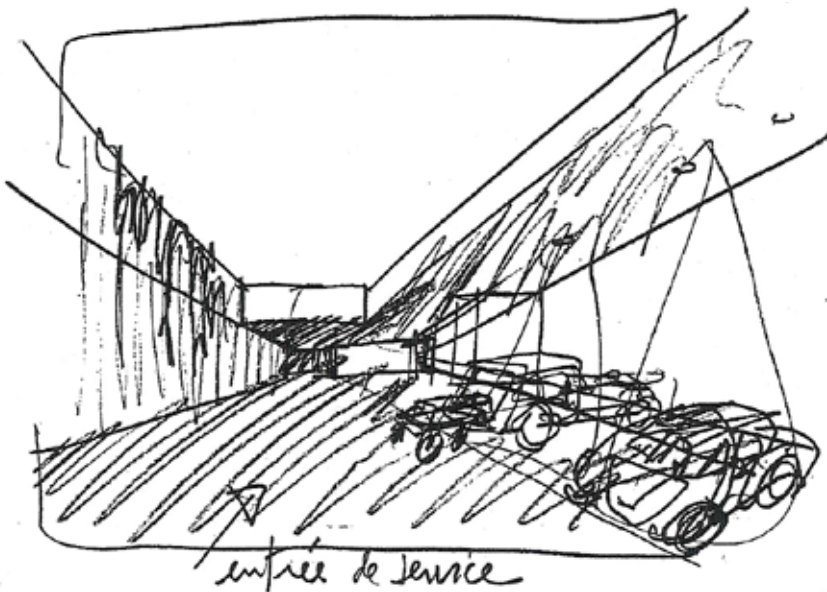
**VOORZIENE LOCATIE
CREMATORIUM**

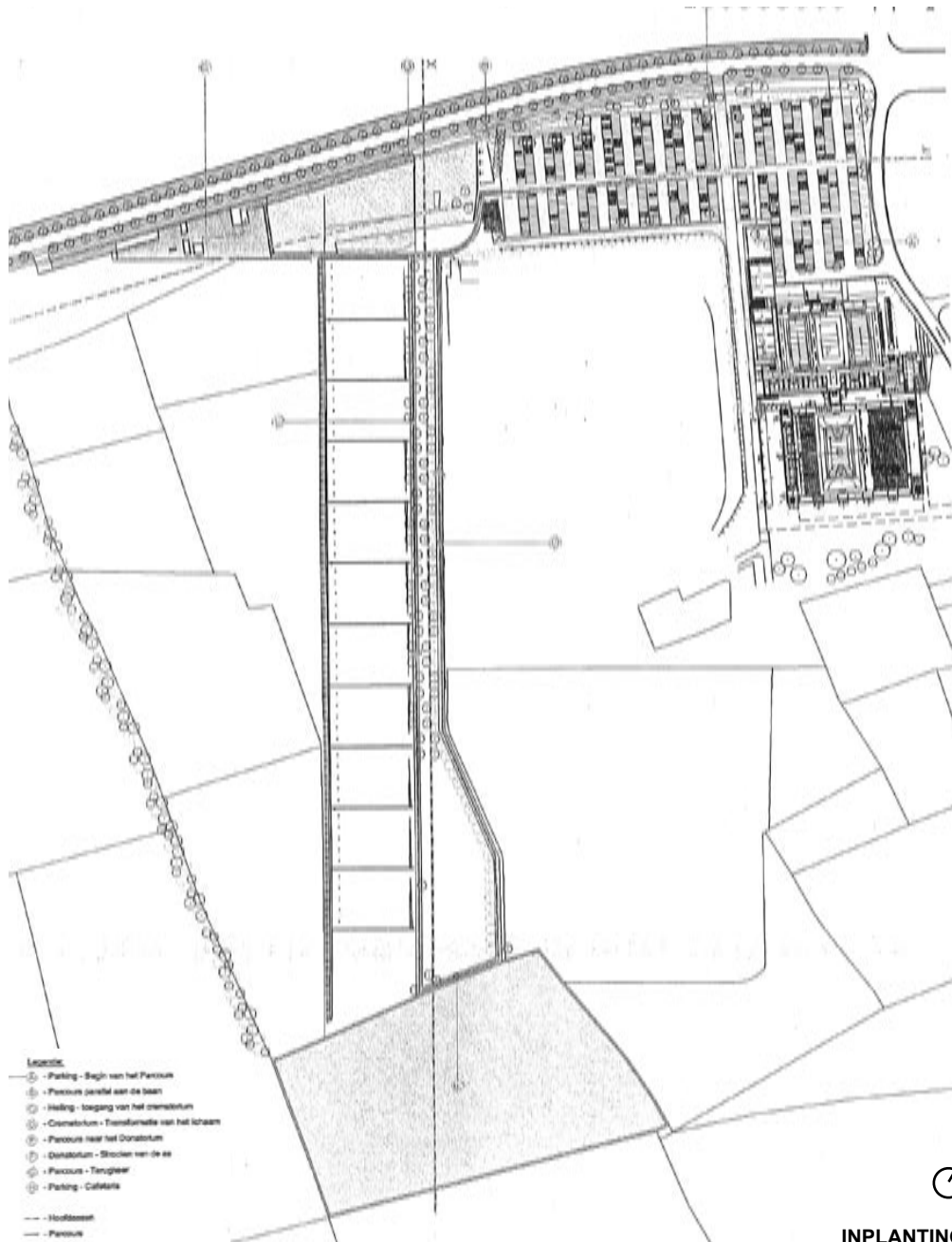
TV Groep Planning / Souto de Moura

Intrigue

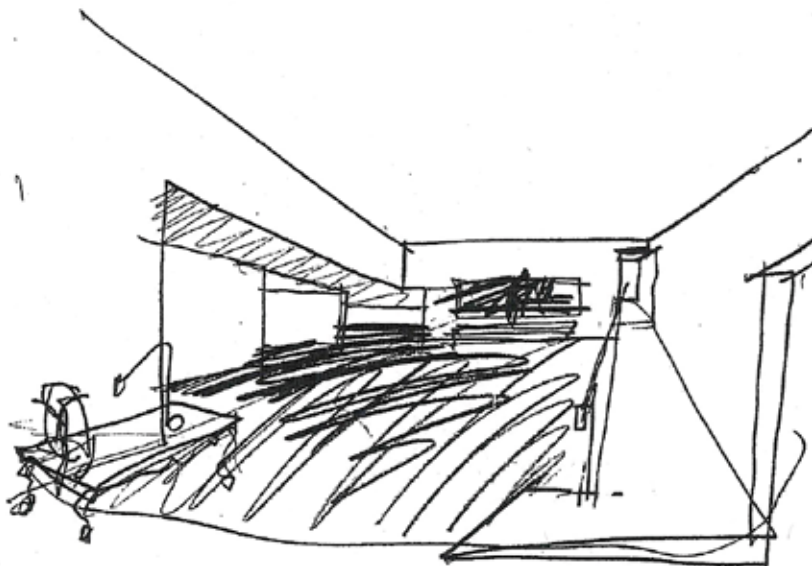
1. M. en V. rijden de parking op aan de Ambassadeur Baertlaan. M. parkeert de auto en ze stappen uit. De parking is omgeven door rijen hoge bomen. V. ademt diep in en uit. In de verte hoort ze kinderen voetballen. In het verlengde van de parking loopt een betonnen voetgangershelling traag naar beneden, parallel met de Ambassadeur Baertlaan. M. vergrendelt de auto en samen stappen ze via het voorplein van de begraafplaats de helling af. Traag dalen ze af in de ondergrond. De helling eindigt in een verdiepte patio. Aan de linkerkant markeert een luifel de toegang van het crematorium. Naast de toegang staat een hoge ranke spar.

De begrafenisondernemer rijdt de nieuwe dienstweg op aan de Ambassadeur Baertlaan. De weg gaat stijl naar beneden. Hij parkeert de ceremoniewagen op de ondergrondse losplaats aan de achterkant van het crematorium. De kist wordt uitgeladen en door een technisch medewerker in de koelruimte geplaatst.

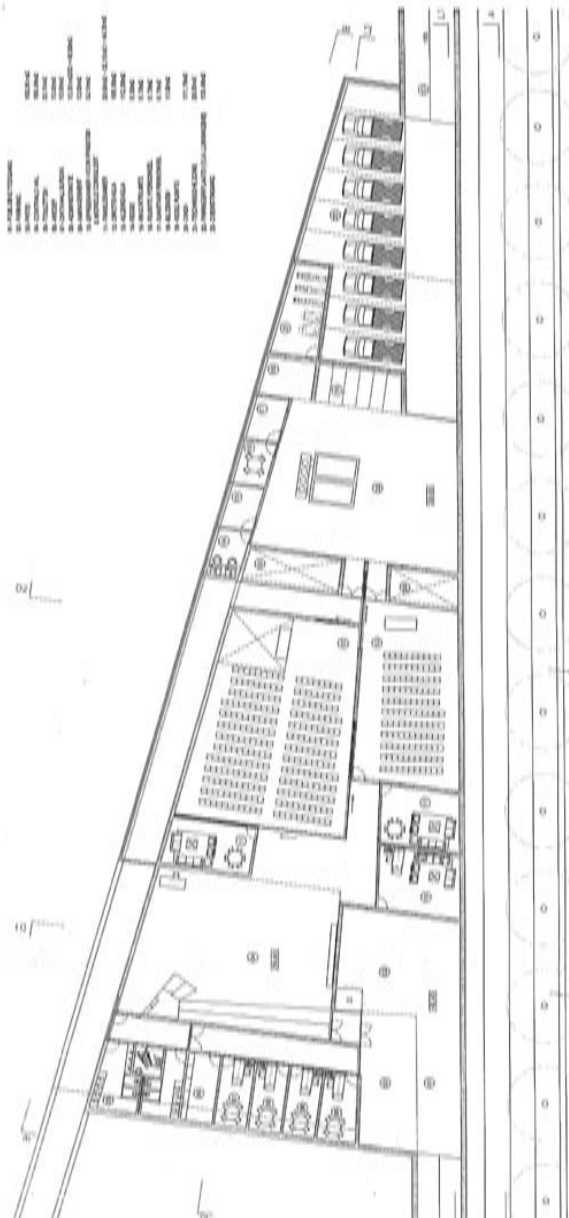
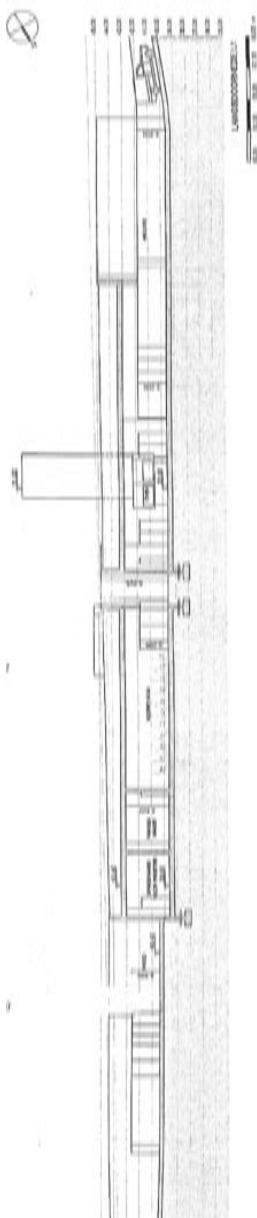

INPLANTING

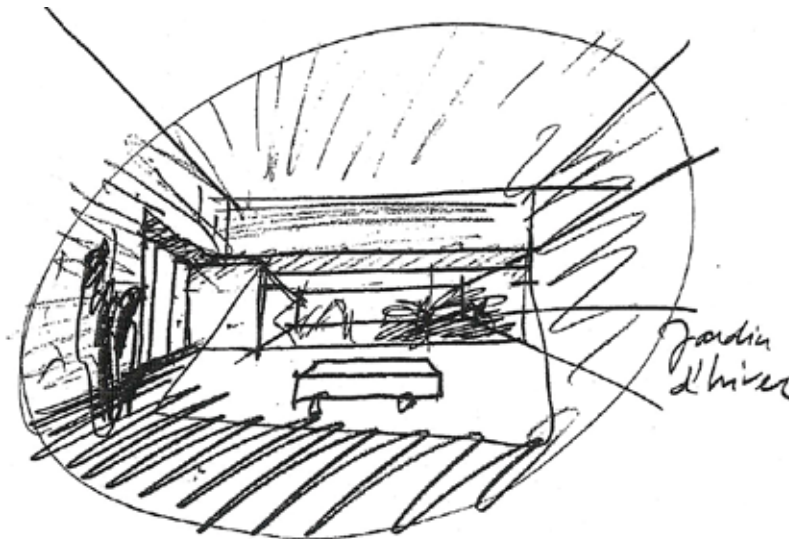
2. M. duwt de glazen buitendeur open. Een nieuwe helling daalt nog dieper af in een donkere en lage foyer. Het materiaalgebruik is erg sober: er wordt enkel zichtbeton gebruikt. Drie kleuren onderscheiden zich: een donkergrijs vloeroppervlak in gepolijst beton, een helder grijs voor de muren en een lichtgrijze kleur voor de plafonds. De helft van de fanfare is reeds aanwezig. M. groet de dirigent en de percussionist met een handdruk. In een hoek van de foyer zit een beambte achter een bureau. M. regelt enkele formaliteiten terwijl V. via een deur aan de linkerkant naar het toilet glipt, waar ze voor de spiegel haar kapsel goed legt en lippen een laatste keer tuit. V. stapt terug naar de foyer. Tegen een wand staat een lange stoffen bank. Er klinkt gedempte muziek uit de grote zaal. Via een verlaagde overgangsruimte tussen de centrale inkomhal en de aula's betreedt ze de familiekamer. Het is een kleine rechthoekige ruimte. Enkele leren zetels staan opgesteld op een tapijt. Ernaast staat een ronde tafel met stoelen. Nonkel F. en tante A. zijn druk verwickeld in een gesprek dat abrupt stil valt. "Gaaf het, meisje? Dat gaat" Er zijn geen ramen. De ruimte is in zichzelf gekeerd. M. komt even later ook binnen.

De technisch assistent haalt de kist uit de koelkamer en rolt ze via de ovenruimte naar de aula. De ceremoniemeester schikt de kist op de scène en plaatst bloemen.

LANGSSNEDE EN PLAN

3. De ceremoniemeester opent de deur van de familiekamer en deelt mee dat de ceremonie kan beginnen. Hij opent de toegangsdeur van de kleine aula. De kist staat reeds te wachten op een sobere sokkel die dramatisch verlicht wordt door een achterliggende wintertuin – de enige lichtbron in de lage zaal. Houten stoelen staan opgesteld in parallelle rijen. M. en V. wandelen naar voor en nemen plaats op de eerste rij. De fanfare neemt plaats op de achterste rijen. De ceremoniemeester neemt het woord. Stofdeeltjes dansen in het heldere licht boven de kist.

4. M. en V. groeten de kist en verlaten de zaal via een aparte uitgang aan de wintertuin. Voorbij de schuifdeur komen ze in de condoleancegang. De gang wordt verlicht door een tweede patio met één boom en stromend water, dat zachtjes neervalt in een betonnen kuip. De familie sluit zich bij hen aan en vormt een lijn. De leden van de fanfare delen één voor één hun medeleven en stappen vervolgens naar buiten. M. en V. blijven alleen achter in de gang en nemen voorlopig afscheid van elkaar. V. wandelt op haar beurt naar buiten, M. keert terug naar de aula.

De ceremoniemeester sluit de deuren van de aula achter M. en opent de deur naar de overruimte. Samen met een technisch medewerker rolt de ceremoniemeester de kist naar de overruimte, net naast de kleine aula.

5. M. wandelt achter de kist. Centraal palmt een indrukwekkende dubbeloven de ovenruimte in. Erachter ziet M. de koelcellen. De ceremoniemeester leidt hem naar een kleine wachtruimte achter de oven, naast de regiekamer. M. gaat zitten in een stoffen zetel opgesteld tegen de betonnen achterwand van de kamer. Hij frunnikt nerveus aan zijn das. De technisch medewerker roept M. en hij keert terug naar de ovenruimte. M. houdt halt. De kist schuift traag in de oven. Via de condoleancegang verlaat hij het gebouw. Het stromend water dat zachtjes neervalt in de betonnen kuip.

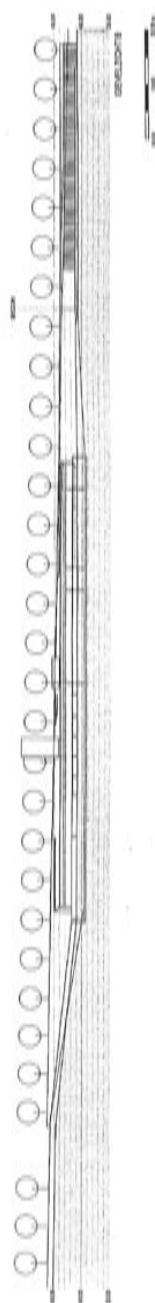
6. De buitendeur van de condoleancegang geeft uit op een tweede hellingsbaan die opnieuw stijgt naar het maaiveld niveau. De keermuur opent en V. tuurt naar de begraafplaats met het rode pad en de terrassen die afdalen in de vallei. Een glinsterend watervlak helemaal beneden beëindigt het zicht. De helling geeft uit op het voorplein van de begraafplaats. De familie wandelt over de parking naar de eetruimte. Het is een klein paviljoen met patio en binnentuin net naast de parking. Iedereen neemt plaats aan de keurig gedekte witte tafels en de ober brengt koffie. M. komt een halfuur later binnen en kust V. die vervolgens van haar koffie nipt.

Na anderhalf uur schakelt de technisch assistent de oven uit. Hij verzamelt de as en overhandigt deze aan de ceremoniemeester. De familie wordt ingelicht.

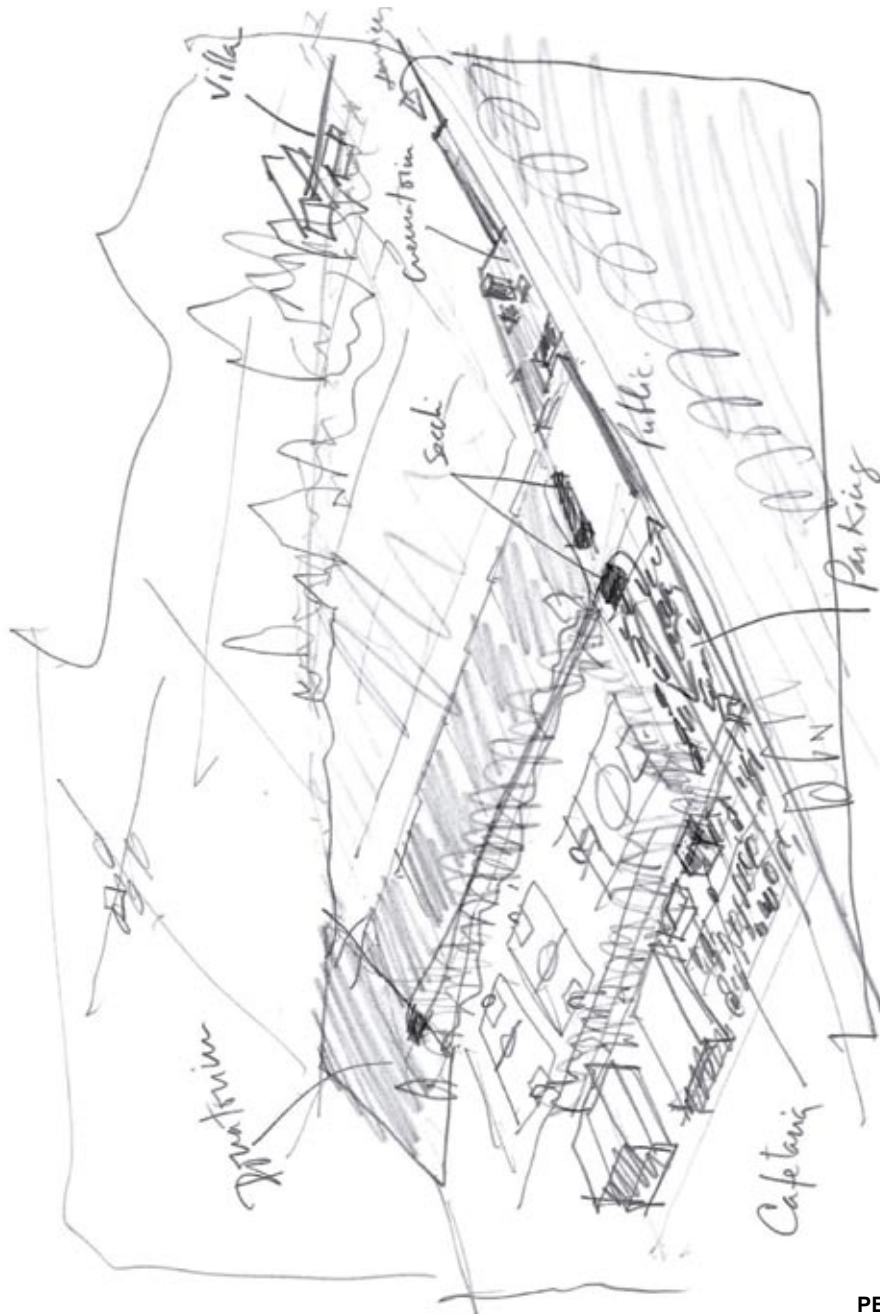
7. M. en V. wandelen via de parking terug naar het voorplein van de begraafplaats. Aan de linkerkant nemen ze het pad in rode schist dat de helling afdaaft. Het geluid van vogels en fladderende vlinders. Aan de rechterkant vlijen elf terrassen met graven zich in de zachte kleihelling naar beneden. De sequentie wordt in het dal beëindigd met een grote vijver. De geur van bloesems. Het pad stopt bij de vijver – het Donatorium. De wolken reflecteren in het water. De ceremoniemeester houdt een laatste korte toespraak en verstrooit de as op het gras, dat wit kleurt. Na een moment van stilte wandelen M. en V. en de rest van de familie samen via dezelfde weg terug naar boven. Iedereen neemt afscheid op de parking.

Concept

De ontwerper wijkt af van de door de bouwheer aangewezen locatie – de voet van de terrasvormige begraafplaats waar het perspectief van de vallei verbreedt en verruimt – en opteert voor een stillere en minder opvallende locatie op de heuvelrug naast het beeldenpark. Ver buiten de spotlights probeert het crematorium te verdwijnen in het landschap. Het graaft zich in en steekt nauwelijks één meter boven het maaiveld uit. Het crematorium wordt haast onzichtbaar. Het dak is bedekt met aarde en groen en wordt een begaanbare ‘landschapstafel’ waar enkele opvallend sculpturale volumes bovenuit torenen: de ovenschouw in graniet en metaal, een dakkoepel in steen en glas. Vermits het gebouw bijna niet waarneembaar is, wordt de schouw gepresenteerd als een op zichzelf staand object los van het crematorium en vrij van elke technische of functionele connotatie, als een eerste sculptuur van het naburig landschappelijk ‘beeldenpark’. Het betreden en verlaten van het gebouw gebeurt via lange hellingsbanen aan de langse zijden van het crematorium. De hellingen zijn aangesloten op het voorplein van de begraafplaats dat daardoor versterkt wordt in zijn statuut van publieke ruimte. Door de aanzienlijke lengte van de hellingen wordt het betreden en verlaten van het gebouw uitgesponnen in ruimte en tijd. De bezoeker krijgt aldus de gelegenheid zich gedurende een zekere tijd voor te bereiden op (en leeg te maken voor) het gebeuren. Het crematorium wordt opzij geschoven ten opzichte van de begraafplaats naar de rand van de site waardoor het perspectief op de zachte helling onveranderd blijft. Het gebouw verschijnt dan ook niet als een object maar als een stroom mensen die via een snede in het landschap verdwijnen. Ook binnen getuigt het ontwerp van een bewuste afwezigheid. De ontwerper stelt: ‘Het crematorium zal geen kerk of kapel zijn, met religieuze of mystieke sfeer. Het crematorium zal ook geen huis zijn waar het gezellig toeven is’. Het uitvaartintrige wordt georganiseerd door een enfilade van ruimtes met een logisch en strikt lineair verloop, waarbij men nooit op zijn stappen terugkeert: inkomhal met aparte familiekamer, aula, condoleance, verbranding. De architectuur is discreet en praktisch. De ruimtes zijn gereduceerd tot hun essentie: rechthoekige kamers met beperkte plafondhoogte geverfd in neutrale grijsschakeringen. Enkel de overgang tussen de verschillende ruimtes wordt aangekondigd en gearticuleerd door een luifel, een hellend vlak, een verlaagd plafond, een verdiepte patio. Het aantal lichtbronnen is schaars en beperkt tot het strikte minimum: één patio verlicht de

LANGSSNEDE EN GEVEL

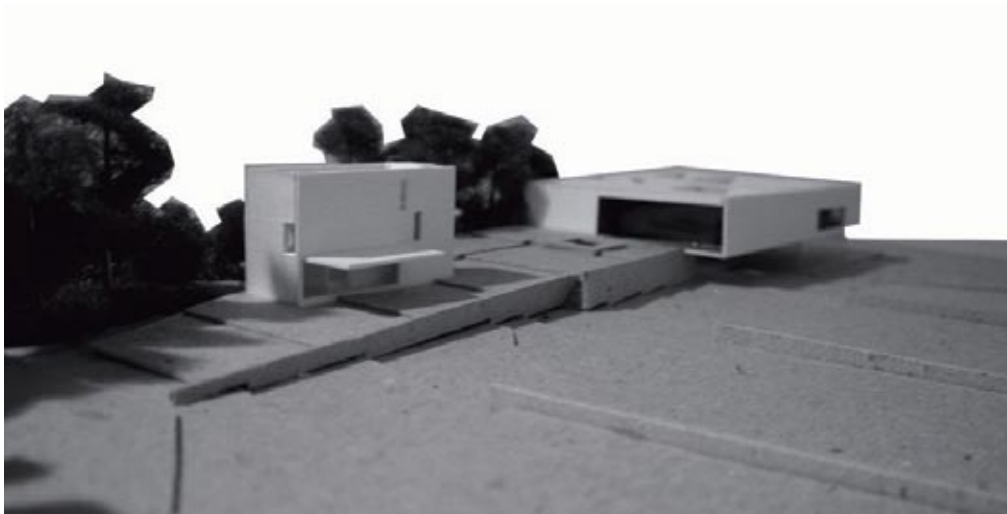
PERSPECTIEF

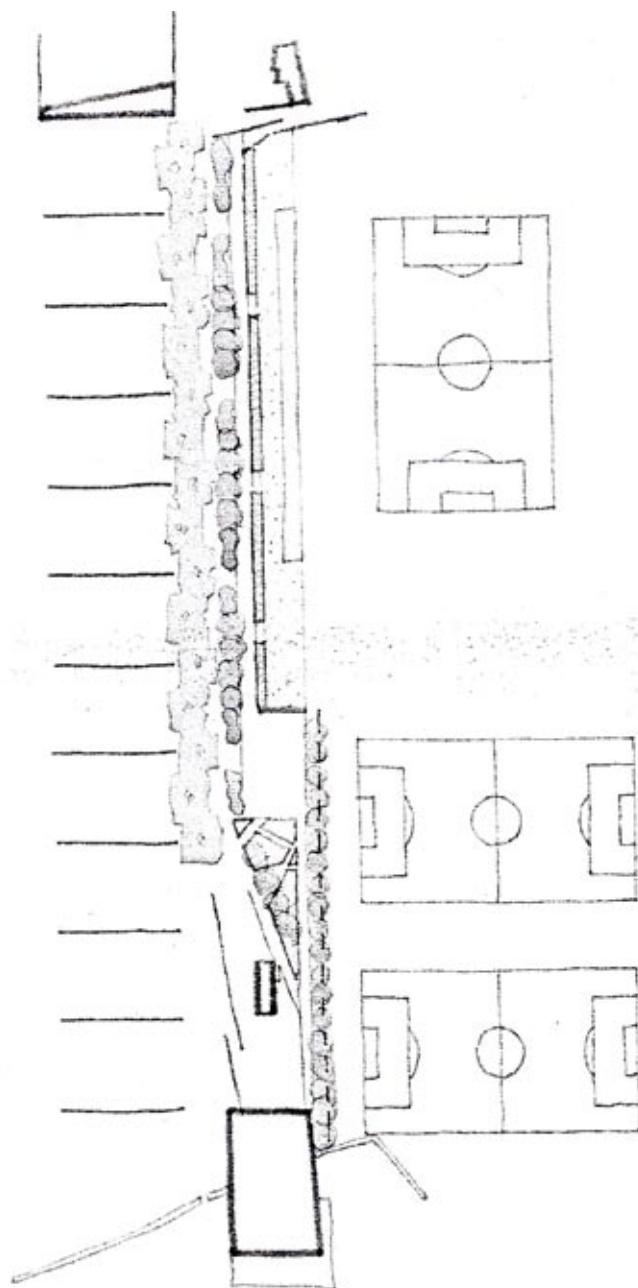
toegang, één dakkoepel verlicht de kist in de grote aula, één wintertuin verlicht de kist in de kleine aula en één patio brengt licht in de condoleancegang. Hierbij wordt nooit contact gezocht met de buitenwereld. Geen vergezicht dat de blik doet dwalen en de aandacht kan afleiden. Geen interferentie met andere ceremonies of scènes binnen of buiten het gebouw. De ruimtes zijn geledigd van elke externe betekenis en het intrige wordt volkomen in zichzelf gekeerd. Het is een architectuur die zich niet opdringt en alle aandacht richt op het spel en de spelers (binnen) en de landschappelijke kwaliteit (buiten). Het gebouw thematiseert afwezigheid. Op de plek, die door de opdrachtgever werd aangeduid voor het crematorium, plaatst de ontwerper een grote vijver – het Donatorium – ‘de plaats waar de mens zich opnieuw schenkt aan de aarde in een dankbaar en reflectief gebaar’.

Tom Van Mieghem en Ghislain Lams

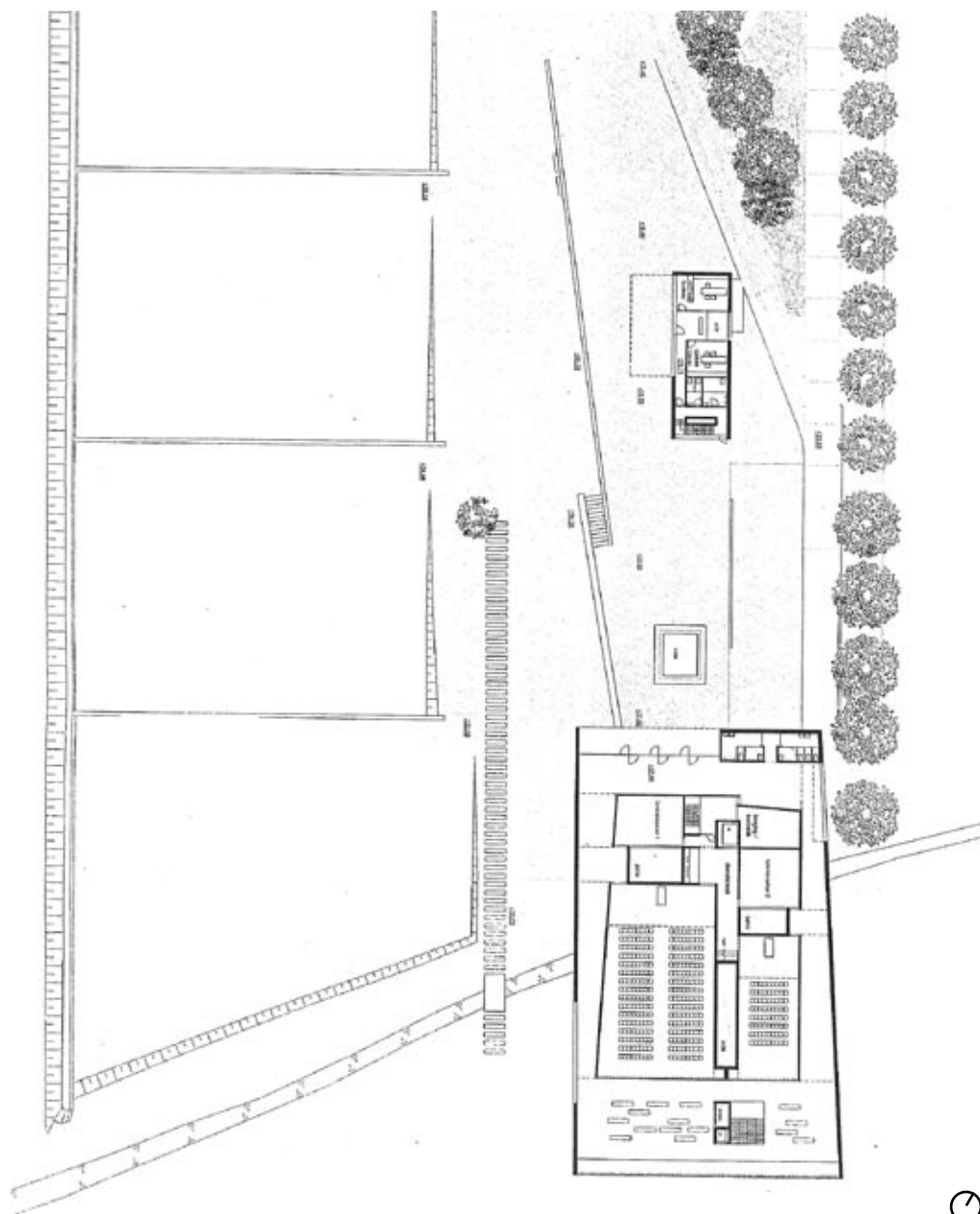
Intrige

1. M. en V. rijden de parking op aan de Ambassadeur Baertlaan. M. parkeert de auto en ze stappen uit. De parking is omgeven door rijen hoge bomen. V. ademt diep in en uit. In de verte hoort ze kinderen voetballen. M. vergrendelt de auto en samen stappen ze verder naar het voorplein van de begraafplaats. Voorbij de toegang ontvouwt zich een pad in rode schist met een lange bomenrij die de helling afdaalt. Ze nemen het rode pad. Het geluid van vogels en fladderende vlinders. Aan de rechterkant vlijen elf terrassen met graven zich in de zachte kleihelling naar beneden. Aan de linkerkant zijn achter de bomen betonnen panelen in het reliëf geschoven. De geur van bloesems. V. tuurt naar glooiende grasvelden en vruchtbare akkers in de verte. Ter hoogte van het negende terras splitst het pad. Eén tak van het rode pad daalt verder af naar de vallei. De andere tak leidt langs de bomen naar boven en wordt een hellend plein waar twee witte volumes verschijnen. Het eerste gebouw is verticaal en bevat het onthaal gearticuleerd door een uitkragende luifel. Het tweede gebouw is eerder horizontaal en bevat de ceremoniële ruimtes.

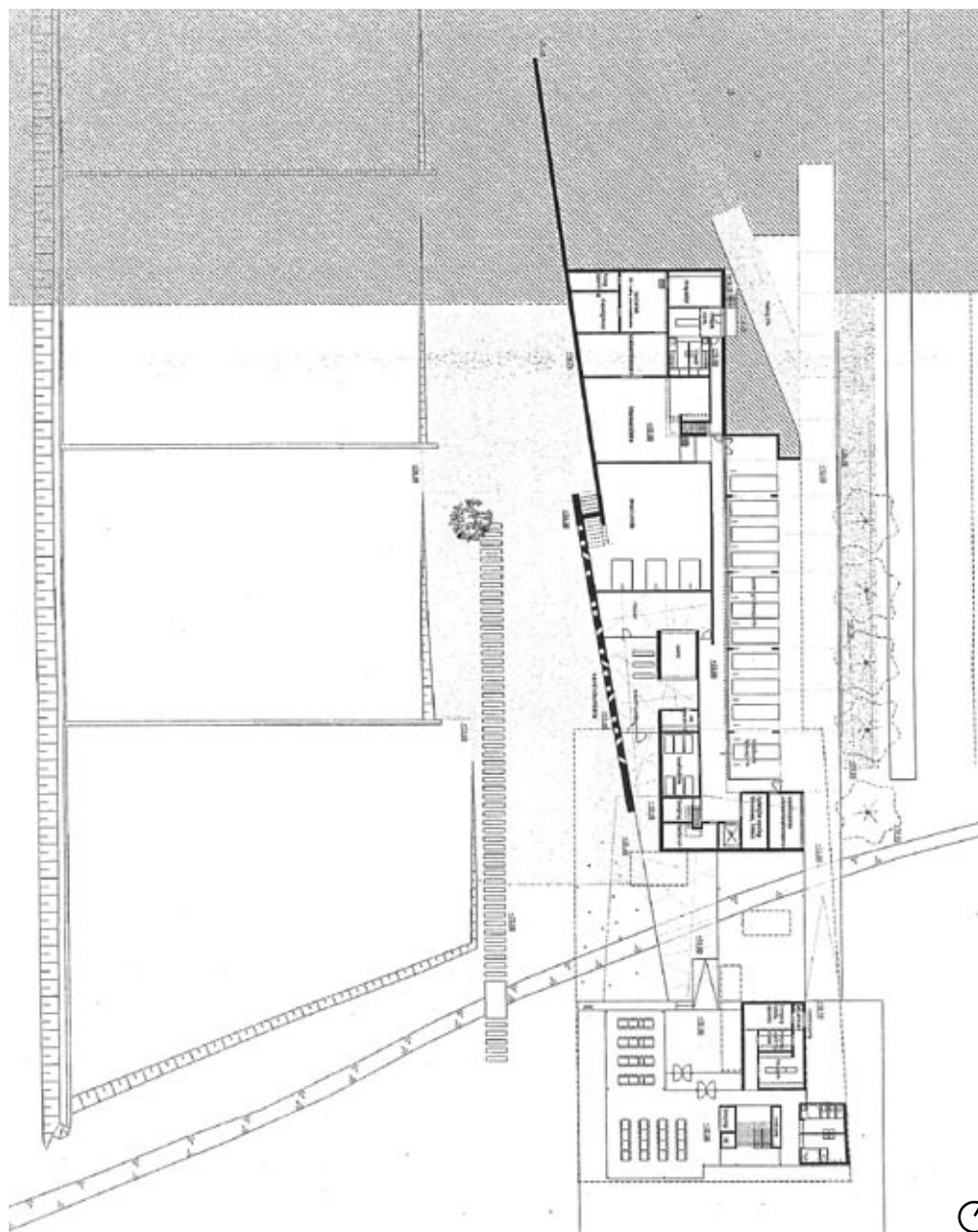

INPLANTING

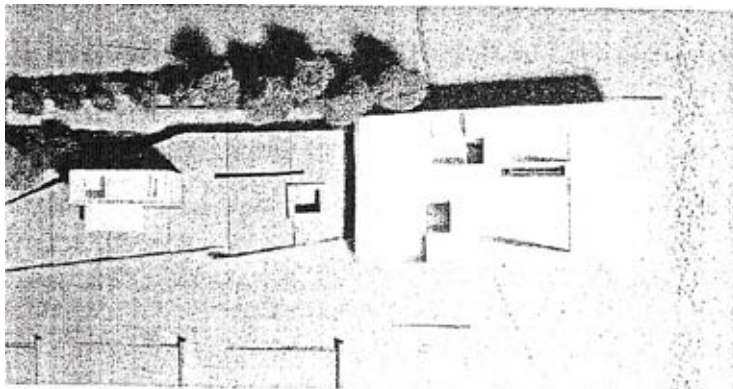
PLAN CEREMONIEZAAL

PLAN CATERING EN CREMATIE

De begrafenisondernemer rijdt de parking op aan de Ambassadeur Baertlaan en neemt via de ingang van de begraafplaats de dienstweg die tussen de betonnen panelen naar het crematorium loopt. Hij parkeert de ceremoniewagen op de losplaats onder de aula's. De kist wordt uitgeladen en door een technisch medewerker in de koelruimte geplaatst.

2. M. duwt de glazen deur van het onthaal open. Achter een bureau zit een beambte. M. regelt enkele formaliteiten terwijl V. over het plein naar het tweede gebouw wandelt. Eén betonnen wand in de langse richting blokkeert het zicht naar de sportvelden. Een vide in het plein met banken errond suggereert een rustpunt. Via glazen deuren in een hoog voorportaal betreedt ze een hoge inkomhal waarvan de vloer, muren en het plafond bekleed zijn met terracotta tegels. Het is eerder een brede gang dan een smalle kamer. Aan de linkerkant geeft een raam boven ooghoogte zicht op de kruin van een vruchtdragende boom. Ze betreedt het toilet dat zich links naast de ingang bevindt, waar ze voor de spiegel haar kapsel goed legt en lippen een laatste keer tuit. Eens terug in de inkomhal, komt M. haar tegemoet. Ze slaan de hoek om en komen in een gang die breder wordt. Op het einde van de gang geeft een groot raam zicht op het glooiende landschap. Halverwege plooit de wand aan de rechterkant naar binnen en vormt een portaal met twee deuren. V. neemt M.'s hand vast. De linkerdeur leidt naar de aula. De rechterdeur naar de familiekamer. Nonkel F. en tante A. zijn druk verwickeld in een gesprek dat abrupt stil valt. "Gaat het, meisje? Dat gaat" De familiekamer is een vierkante ruimte die langs één zijde verlicht wordt door een ingesloten buitenruimte zonder vloer. Door de vide zien ze de aarde onder het zwevende gebouw.

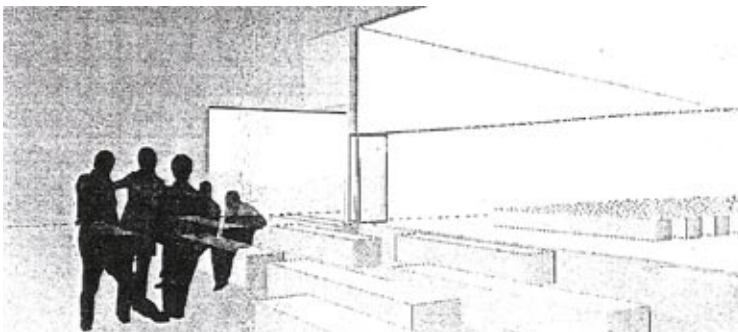

DAKENPLAN

De technisch assistent haalt de kist uit de koelkamer en rolt ze naar de lift. Op de eerste verdieping duwt een medewerker de kist via de dienstgang naar de aula, die hij betreedt via een aparte personeelstoegang. De ceremoniemeester schikt bloemen rond de kist.

3. De ceremoniemeester opent de houten deur van de familiekamer. M. en V. en de rest van de familie betreden via het portaal de kleine aula. Het is een rechthoekige zaal in terracotta tegels. De houten banken staan geschikt in parallelle rijen. Langs de beide zijanten loopt een gangpad. M. en V. gaan zitten op de eerste rij. De ceremoniemeester opent de houten accordeondeur aan de overkant van de zaal. Ze verdwijnt in de muur. De fanfare betreedt de aula en neemt plaats op de achterste rijen. Het plafond van de zaal wordt steeds lager naar de scène toe, waar de kist baadt in natuurlijk licht afkomstig van een verborgen lichtbron. De ceremoniemeester neemt het woord. Stof danst in het felle licht boven de kist.

4. M. en V. lopen voorop, groeten de kist en komen terug in de gang naast de aula. De gang wordt breder naar het einde en wordt een ruime en hoge kamer. Stoffen zitbanken zijn in vier rijen opgesteld. De ruimte loopt over de volledige breedte van het gebouw maar wordt in twee gesneden door een centraal geplaatste dikke muur en een trappartij. De familie sluit zich aan bij M. en V. en vormt een lijn. Het inspringende raam kadreert en accentueert een wijds vergezicht in vogelperspectief. Houten lamellen in de bovenste helft temperen het invallende tegenlicht. Nonkel F. en tante A. staren beduusd naar buiten. De vouwen en glooiingen in het landschap. De leden van de fanfare delen één voor één hun medeleven met de familie en stappen vervolgens via de gang terug naar de ingang. M. en V. nemen de trap naar beneden. Beneden nemen ze voorlopig afscheid van elkaar.

De ceremoniemeester sluit de deuren van de aula en rolt de kist via de personeelstoegang naar de dienststrook. Op het einde van de gang wordt de kist in de lift geplaatst. Een technisch medewerker brengt de kist op het gelijkvloerse niveau naar de ovenruimte.

5. M. stapt naar buiten via een glazen sas. Hij bevindt zich nu onder de ceremoniezalen. Drie openingen in de dakplaat werpen lichtvlekken op de grond. Er ontstaat een landschap. M. wandelt rechtdoor. Via een spleet tussen twee ruwe betonnen wanden betreedt hij een wachtruimte. Hij gaat zitten op één van de drie stoffen banken. De kleine kamer is ingegraven in het landschap. Van boven valt licht binnen in een verdiepte patio. M. frunnikt nerveus aan zijn das. De technisch medewerker verwittigt M. en via een centrale deur komt hij in een afgesloten rechthoekige ovenkamer. De ovens zijn verwerkt in de muur en zijn niet zichtbaar. De ruimte wordt eveneens verlicht door de verdiepte patio. De kist schuift traag in het geopende luik.

6. Ondertussen vergezelt V. de familie naar de koffietafel. De eetruimte is een L-vormige kamer met glas aan alle zijden. V. bevindt zich temidden de natuur. Op niveau van het landschap. De ruimte wordt ingenomen door enkele keurig gedekte witte tafels. Iedereen neemt plaats en de ober brengt koffie. V. veegt haar tranen en werpt aan de andere kant van zaal een blik op de terrassen en het rode pad met de kris kras bomen. M. komt een halfuur later binnen en kust V. die vervolgens van haar koffie nipt.

Na anderhalf uur schakelt de technisch assistent de oven uit. Hij verzamelt de as en overhandigt deze aan de ceremoniemeester. De familie wordt ingelicht.

7. M. en V. verlaten de koffietafel via het sas en ze betreden de overdekte buitenruimte met de drie lichtvlekken op de grond. De ceremoniemeester leidt hen via het pad in rode schist naar het elfde en laagst gelegen terras van de begraafplaats, houdt een laatste korte toespraak en verstrooit de as op het gras, dat wit kleurt. Na een moment van stilte wandelen M. en V. en de rest van de familie samen via het pad terug naar boven. Iedereen neemt afscheid op de parking.

Concept

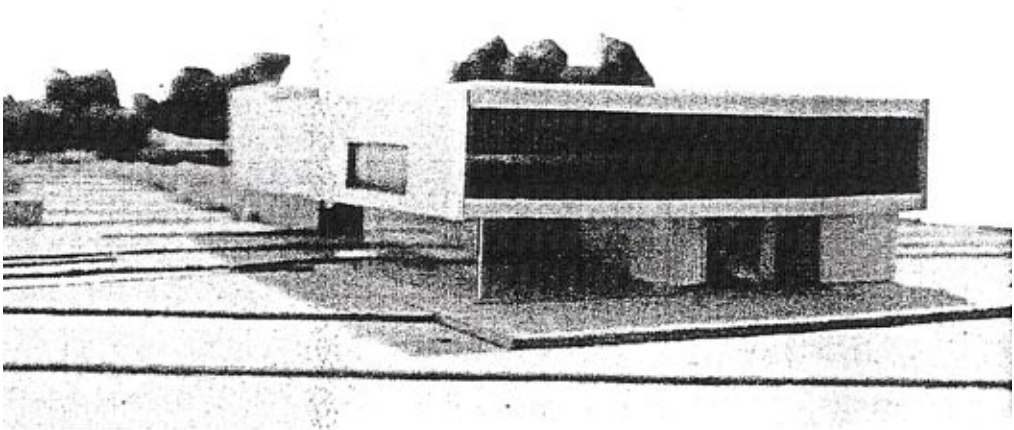
De drie programmatische hoofdonderdelen van het crematorium – ceremonie, crematie en koffietafel – worden gebundeld en vertaald in één en hetzelfde gebouw dat zich deels ingraaft in de helling (crematie), plaatst op de helling (koffietafel) en uittorent boven de helling (onthaal en ceremonie). Door de ambigue positie die het gebouw inneemt in het landschap, ontstaan meervoudige relaties tot dit landschap.

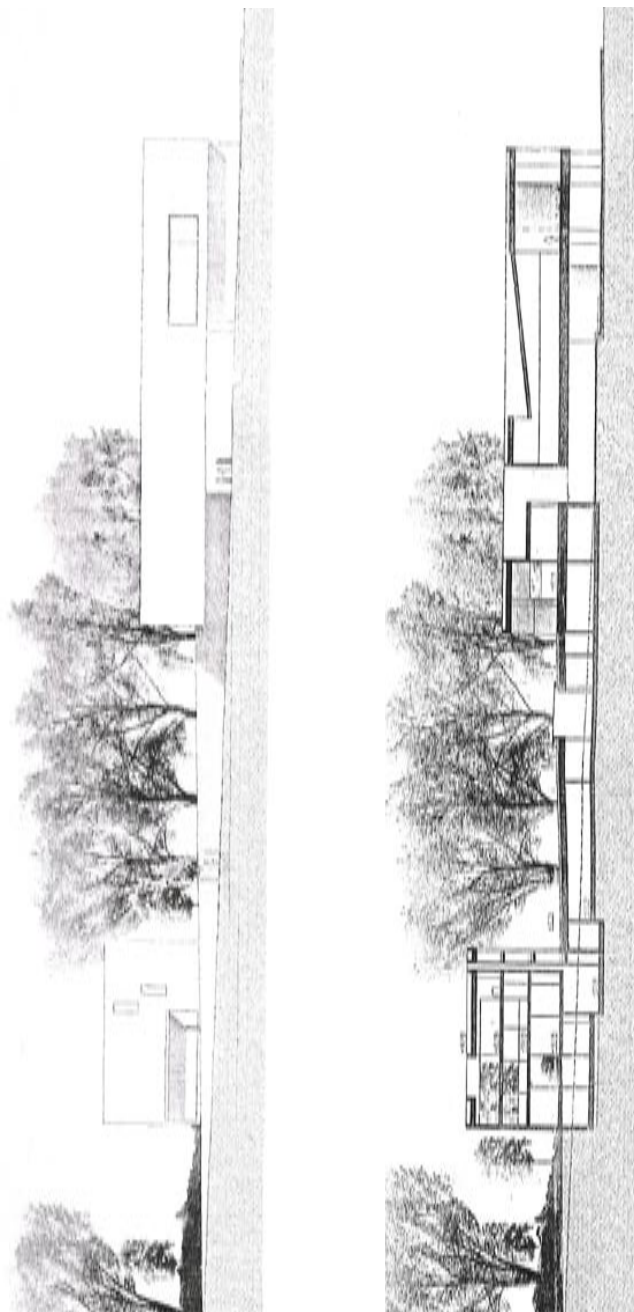
In het ceremonieel volume komt men los van het maaiveld en stijgt men uit boven zijn omgeving. Het landschap wordt ervaren als een ongrijpbare leegte. Het landschap wordt aanschouwd vanuit een vogelperspectief. Er wordt een afstand gecreëerd tot het landschap.

De eetzaal bevindt zich onder de ceremoniële ruimtes, op maaiveld niveau. Men komt terug in contact met de grond, die door perforaties in het gebouw belicht en geaccentueerd wordt. Men bevindt zich temidden het landschap. Men wordt deel van het landschap.

De ovenruimte bevindt zich in de helling en wordt verlicht door een verdiepte patio. Men bevindt zich letterlijk in de grond. De blik wordt hier naar de hemel gericht.

Door het 'zware' programma van het crematorium en het strategisch inzetten van trappen en hellingen op de overgangen tussen de verschillende programmaonderdelen, krijgt het veranderen van etage een ritueel-symbolische lading die het afscheid nemen betekenis geeft.

GEVEL EN LANGSSNEDE

Het horizontale ceremoniegebouw is opgebouwd uit drie concentrische zones. Centraal ligt de dienstzone die via een trap en lift in verbinding staat met de onderliggende losplaats voor lijkkasten. Rond deze dienstkern bevindt zich een tweede zone met aula's en familiekamers. Deze ceremoniële zone vormt een massief volume dat midden in een lege open ruimte geschoven wordt. De foyer – de derde zone – is bijgevolg geen kamer maar een reeks residuele ruimtes rond de aula's met meervoudige zichten op de omgeving. Het landschap verschijnt binnen deze sequentie als een vierde externe concentrische kring die als een decor wordt opgevoerd.

De sequentie van ceremoniële situaties – ontmoeten, plechtigheid, condoleance – wordt in dit ontwerp niet vertaald in een strikt lineaire ontwikkeling van ruimtes maar in een eenvoudig markeren van een binnen en een buiten. De aula is een gesloten doos zonder ramen – een binnen – waar één enkel verborgen raam in het dak op dramatische wijze de volledige scène verlicht en de blik naar het spel richt. De inkomhal – de plek van ontmoeting – is een 'buiten' die als een filterend membraan relaties legt met het landschap.

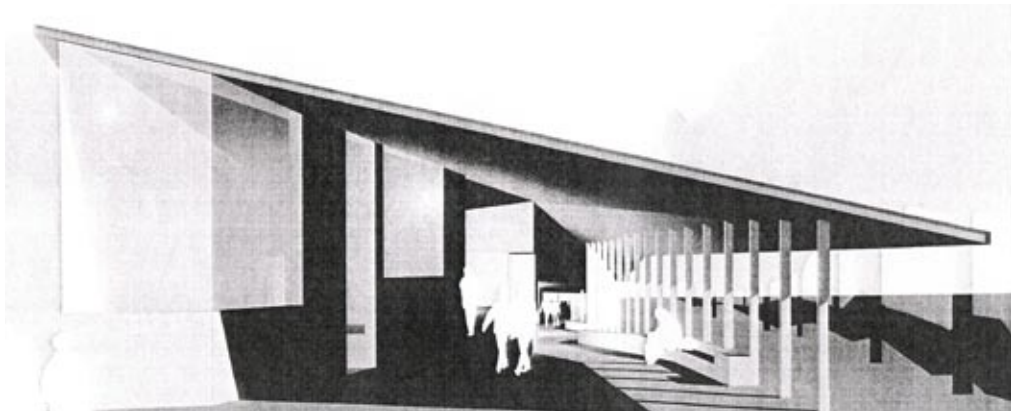
Marie-Josée Van Hee

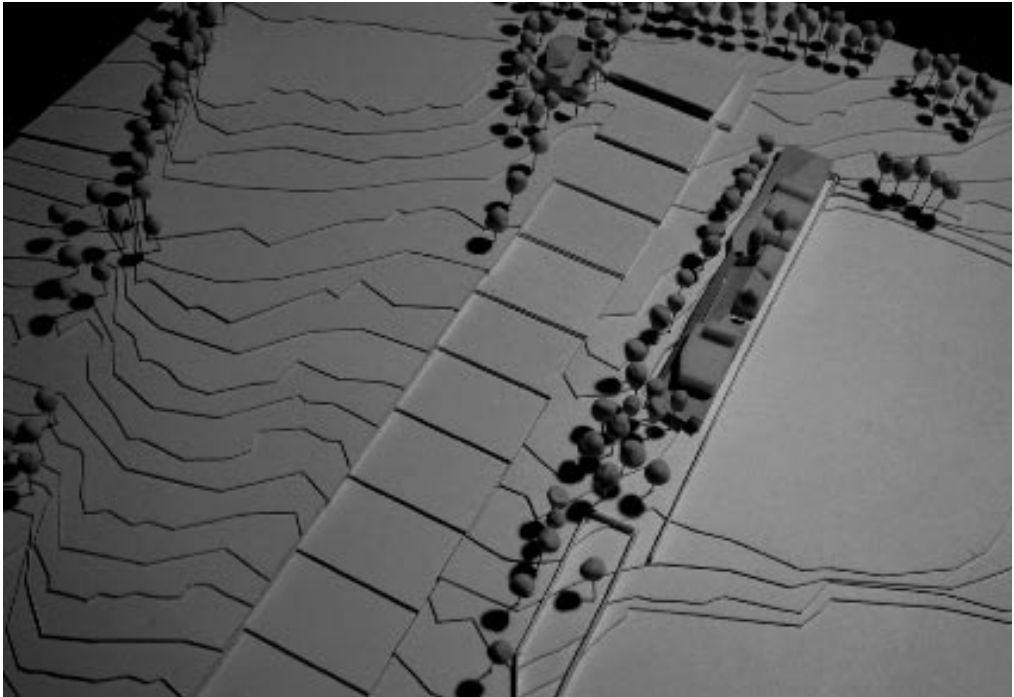
Intrige

1. M. en V. rijden de parking op aan de Ambassadeur Baertlaan. M. parkeert de auto en ze stappen uit. De parking is omgeven door rijen hoge bomen. V. ademt diep in en uit. In de verte hoort ze kinderen voetballen. M. vergrendelt de auto en samen stappen ze verder naar het voorplein van de begraafplaats. Aan de linkerkant verschijnt een lange rode bakstenen muur die naar het dal afdaalt. V. staart zwijgend naar een witgekalkt betonnen gebouw parallel naast de muur. Het gebouw heeft grillige vormen, die V. doen denken aan een plattelandsschuur met meerdere aanbouwen. V. en M. zoeken de lommer op van een opvallend uitstekende luifel. Het dak is uitgevoerd in gezwarte planken die ondersteund worden door zwarthouten balken en kolommen op korte tussenafstand van elkaar.

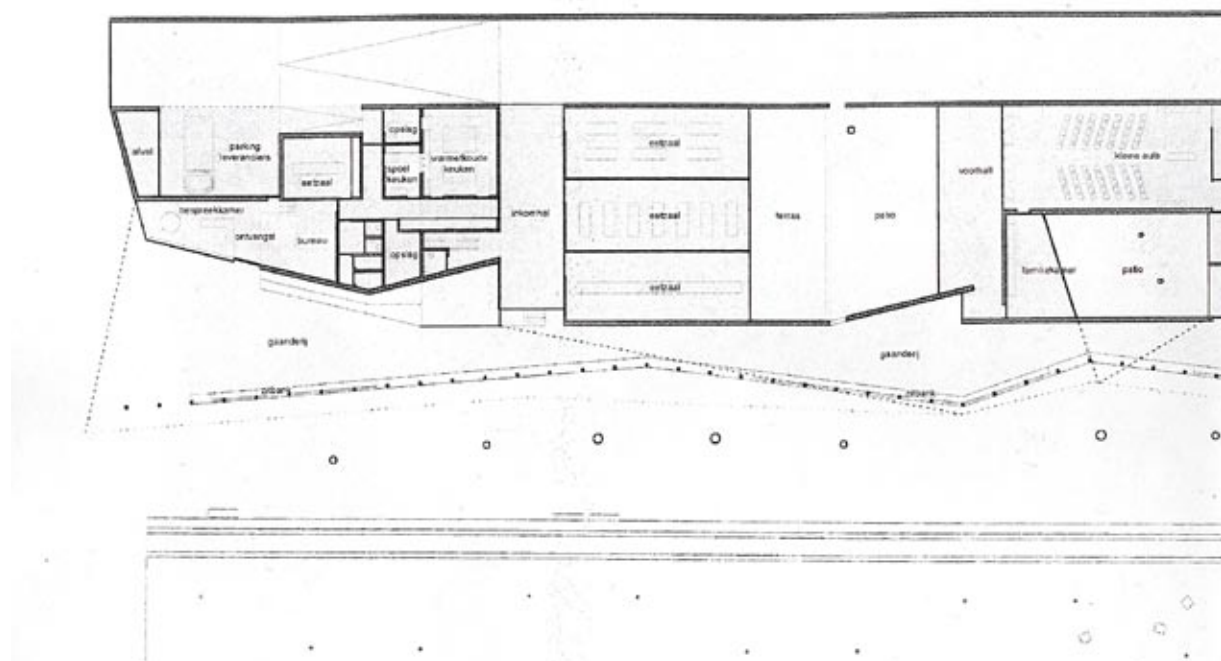
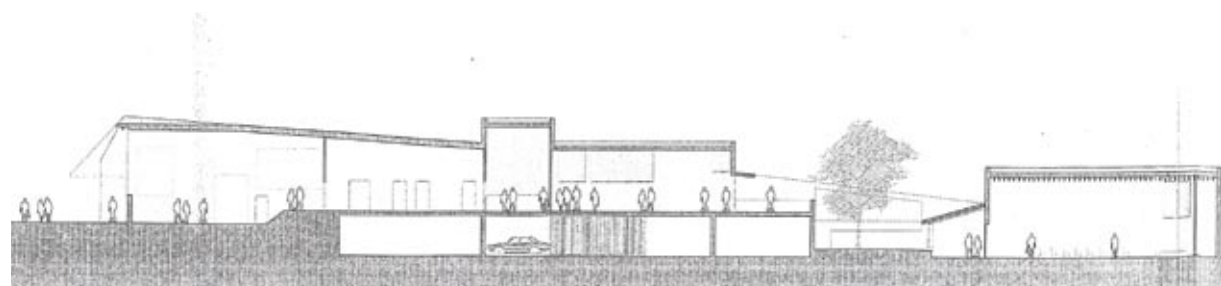
De begrafenisondernemer rijdt de parking op aan de Ambassadeur Baertlaan en neemt via de ingang van de begraafplaats de dienstweg tussen de bakstenen muur en het ceremoniegebouw. Hij parkeert de wagen aan de achterkant van de kleine aula. De kist wordt uitgeladen en in de berging geplaatst.

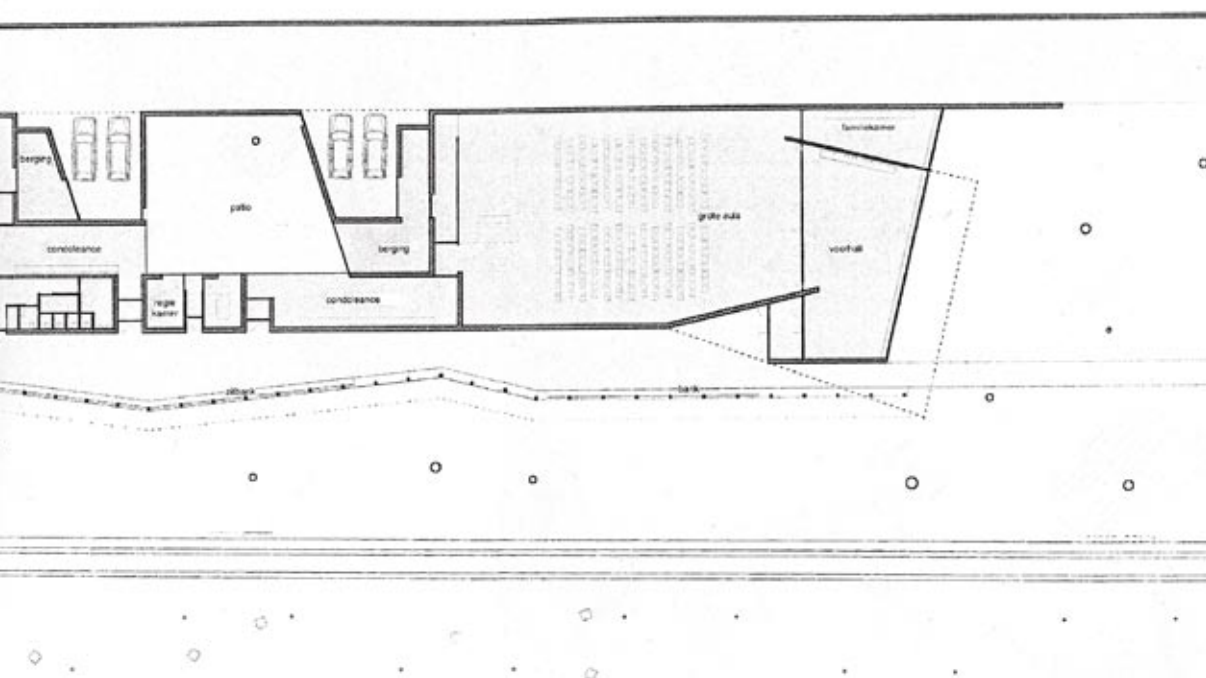
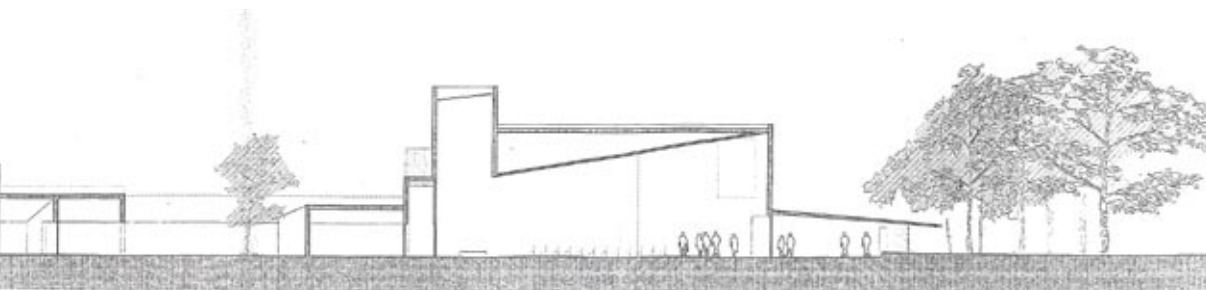
2. Aan de linkerkant zit een beambte achter het raam van het onthaalbureau. M. duwt de deur open, regelt enkele formaliteiten en komt terug naar buiten. Tussen de kolommenrij en de witgekalkte muren loopt een gaanderij de helling af. Het is een beschutte straat waar de gewassen keienvloer bekleed wordt door een steeds

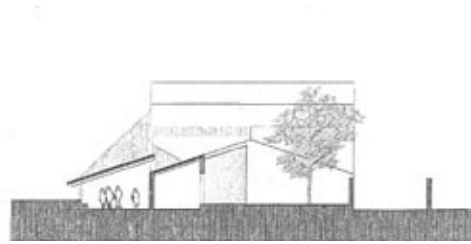
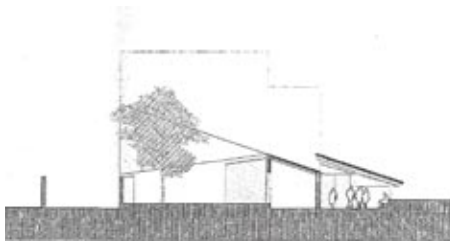

veranderend tapijt van lichtvlekken en schaduw. M. en V. wandelen verder. De gaanderij versmalt. Achter de kolommen woekert struweel en gagel met daartussen bloesemende wilgen. De vegetatie en bomen vormen samen met de kolommen een verticaal traliewerk dat het licht van de brandende zon filtert en waardoor slechts flarden van een rood pad en groene terrassen in tegenlicht zichtbaar zijn. De geur van zuiderse kruiden is overweldigend. V. neemt M.'s hand vast. Het tjirpen van krekels doorbreekt de perfecte stilte. De gaanderij verbreedt en wordt een 'plek'. In de keermuur is een bank uitgespaard. M. neemt even plaats met zijn rug naar het rode pad, terwijl V. even verder het toilet binnenglipt waar ze voor de spiegel haar kapsel goed legt en lippen een laatste keer tuit. In de witte betonnen muur is een opening aangebracht waardoor M. een binnentuin opmerkt met een rijzige eik. Voorbij de seizure plooit de witgekalkte betonnen muur naar binnen waardoor er plaats is voor een glazen deur. V. komt terug en samen betreden ze een langwerpige inkomhal, waarvan een lange zijde volledig beglaasd is. Onder de afhellende dakoversteek verschijnt opnieuw de binnentuin met de eik. De helft van de fanfare is reeds aanwezig. M. groet de dirigent

LANGSSNEDE EN PLAN CEREMONIEEL GEBOUW

en de percussionist met een handdruk. V. stapt meteen de familiekamer binnen via een houten deur aan de ingang van de foyer. De kamer is donker en laag en kijkt uit op een tweede binnentuin met twee cipressen. Nonkel F. en tante A. zijn druk verwickeld in een gesprek dat abrupt stil valt. “Gaaf het, meisje? Dat gaat” M. komt even later ook binnen.

De ceremoniemeester haalt de kist uit de berging en rolt ze naar de kleine aula. De ceremoniemeester schikt de kist op de scene en plaatst bloemen.

3. De ceremoniemeester opent de deur van de familiekamer en deelt mee dat de ceremonie kan beginnen. M. en V. betreden de kleine aula. Het is een hoge witgekalkte rechthoekige kamer met een grijs houten plankenvloer. De kist staat vooraan. De witte stoelen staan zijdelings en schuin rond de kist opgesteld. M. en V. nemen plaats op de eerste rij. De ceremoniemeester opent de deuren naar de foyer. De fanfare neemt plaats op de achterste rijen. De ramen, opgesteld boven ooghoogte in de beide zijmuren, verlichten de scène. De ceremoniemeester neemt het woord. Het binnenvallende licht weerkaatst op de heldere muren in schril contrast met het donkere plafond waar de zwart houten balken nog steeds zichtbaar zijn.

4. M. en V. lopen voorop, groeten de kist en verlaten de aula via een deur rechts vooraan. Ze wachten in de condoleancekamer. Een donkere rechthoekige kamer met een laag plafond. De familie sluit zich bij hen aan en vormt een lijn. De korte zijden van de kamer kijken uit op respectievelijk de tuin met de twee cipressen en een tuin met een eik. De leden van de fanfare delen één voor één hun medeleven met de familie en stappen vervolgens naar buiten. M. en V. verlaten als laatsten de gang via de deur in de tegenoverliggende hoek. In de gaanderij nemen ze voorlopig afscheid.

De ceremoniemeester sluit de deuren van de aula, rolt de kist via de berging naar buiten en laadt de ceremoniewagen. Via de dienstweg rijdt hij over het voorplein de

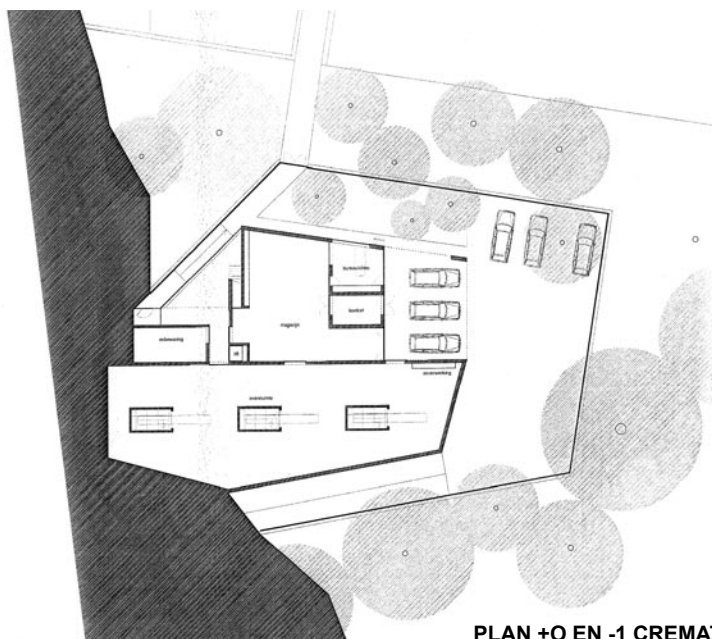
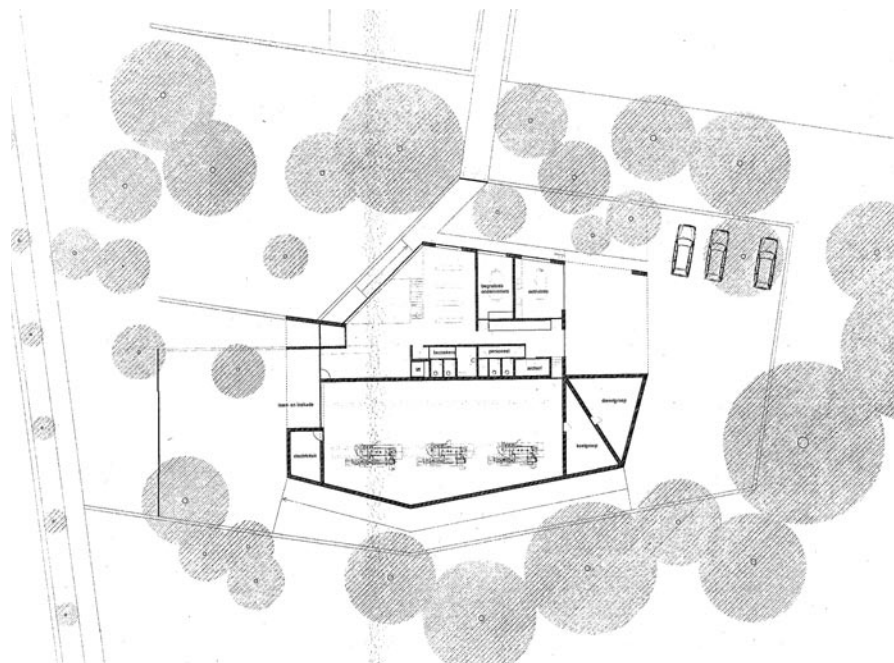
Ambassadeur Baertlaan op en slaat ter hoogte van het crematiegebouw linksaf. Via de dienstweg parkeert hij de auto aan de achterkant van het crematiegebouw. De kist wordt uitgeladen en door een technisch medewerker naar de ovenruimte gebracht.

5. M. wandelt via de gaanderij terug naar het voorplein van de begraafplaats. Hij kijkt naar de grond. Zijn schaduw verdringt de zwarte contouren van bladeren op de keienvloer. Op het voorplein neemt hij links het pad dat langs het oude betonnen ceremoniegebouw van de begraafplaats leidt. Tussen een bos van dicht bij elkaar geplante eiken staat het grillige crematiegebouw omringd door een muur van verticaal houten latwerk. Hij opent de glazen deur. In het onthaal staan vier lange banken dwars opgesteld in de ruimte. M. gaat zitten. Een raam kijkt uit op de terrassen van de begraafplaats. Een ander raam kijkt door het dichte traliwerk van de omheining en de bomen naar de straat. De technisch medewerker roept M.. Hij daalt een trap af in een grote vide en bereikt via een gang de ovenruimte. Drie ovens staan centraal opgesteld in een rechthoekige gesloten ruimte. M. frunnikt nerveus aan zijn das. Traag glijdt de kist in de oven.

6. V. vergezelt de familie naar de koffietafel. Ze stapt terug naar de ingang langs de zwellende en krimpende gaanderij. Het gordijn van takken en kolommen. Aan het onthaal neemt ze een hellend vlak, dat naar een hoge inkomhal leidt. Recht voor zich ziet V. de rode bakstenen muur achter het glas. Aan de rechterkant betreedt ze de eetruimte. Het is een rechthoekige zaal die uitkijkt over een terras met daarachter de binnentuin met de eik. Iedereen neemt plaats aan de wit gedekte tafels en de ober brengt koffie. Over de hellende zwarthouten daken van de gaanderij ziet ze het landschap met glooiende velden in de verte. M. komt een halfuur later binnen en kust V. die vervolgens van haar koffie nipt.

Na anderhalf uur schakelt de technisch assistent de oven uit. Hij verzamelt de as en overhandigt deze aan de ceremoniemeester. De familie wordt ingelicht.

7. M. en V. verlaten de eetruimte en bereiken via de gaanderij het rode pad van de begraafplaats. Het geluid van vogels en fladderende vlinders. Aan de rechterkant vlijen de terrassen zich in de zachte kleihelling naar beneden. M. en V. houden halt bij het laatste terras. De ceremoniemeester houdt een korte toespraak en verstrooit de as op het gras, dat wit kleurt. Na een moment van stilte wandelen M. en V. en de rest van de familie samen via dezelfde weg terug naar boven. Iedereen neemt afscheid op de parking.

PLAN +0 EN -1 CREMATIEGEBOUW

Concept

Het project wordt bedacht vanuit een ruimere maatschappelijke situering. De ontwerper reflecteert over de plaats die het afscheid nemen inneemt binnen de cultuur van de stad. De stad die ruimte geeft aan het dagelijkse leven maar die traditioneel ook ruimte biedt voor rituelen. Een ontwerp voor ceremoniële ruimtes in de stad vereist een zekere interioriteit van de ruimte en het buitensluiten van de drukte van het stadsleven. Deze stille ceremoniële ruimte moet worden beschermd tegen lawaai en inkijk van buiten. Er wordt gerefereerd naar oude architecturale typologieën voor sacrale plaatsen zoals de grotten van Lascaux, Egyptische tempels en labyrintische catacomben in Rome. Tevens wordt de plaats die de begraafplaats inneemt binnen de stad in vraag gesteld. Het ceremoniegebouw vertaalt deze reflecties en plaatst zich als een lange balk tussen begraafplaats en sportvelden. De bestaande groenbuffer wordt aldus versterkt. Ondanks de centrale locatie van het ceremoniegebouw – in direct contact met het voorplein en de parking – wordt bovendien een sterke grens gemarkeerd met de omgeving. Het gebouw bevindt zich tussen twee muren. Een bakstenen muur creëert een ondubbelzinnige scheiding – fysiek, visueel en auditief – met de sportvelden en refereert daarbij naar de directe stedelijke omgeving en naar de architectuur van de sporthal. Een tweede geperforeerde muur van houten kolommen, struweel, gagel en wilgen zorgt voor een organische buffer met de bestaande begraafplaats. De stille begraafplaats moet immers op zijn beurt beschermd worden tegen de drukte en de geluiden van groepen mensen die een ceremonie komen bijwonen. De beide muren keren het gebeuren vervolgens naar binnen. Het naar beneden hellende en uitkragende dak van de gaanderij versterkt dit interioseren van het ritueel. Het crematorium wordt dus niet als een extensie of aanvulling van de begraafplaats gepresenteerd maar als een alternatief, een op zichzelf staande entiteit die zich een plek toe-eigent en afbakt binnen een stedelijke context.

De architectuur ondersteunt en intensifieert het procesmatig afscheid nemen. Het ontwerp speelt met clair – obscur effecten die dramatische overgangen markeren tussen de verschillende ruimtes en situaties van de uitvaart. De inkomhal, familiekamer en condoleanceruimte hebben een laag plafond en zijn door ver uitkragende dakranden eerder duister. Het zijn de ruimtes waar de familie troost zoekt en gedempte woorden niet hol klinken. Door de gedeeltelijke verduistering ontstaat een intieme atmosfeer

die zich uitstekend leent tot persoonlijk contact. De aula's zijn hoger en de witte muren lichten fel op door hoog geplaatste vensters. Het effect wordt versterkt door het voorafgaan van de lage, donkere ontmoetruimte. In de aula richt de familie zich niet individueel maar als een gemeenschap tot de dode. Woorden krijgen door de vorm van de ruimte een galm en klinken plechtig. De zorgvuldige mise – en – scene genereert spiritualiteit en refereert in haar werking naar de atmosfeer van een kerk die men via een donker portaal betreedt. Het helder – donker motief wordt verder doorgevoerd in de materialiteit en het kleurgebruik van het gebouw. Witte betonnen muren vangen de steeds veranderende schaduwen van bomen. Het gitzwarte houten dak projecteert een donkere leegte boven het hoofd.

VILHELM HAMMERSHOI
INTERIOR STRANDGADE 30 - 1908

3.3. Sint-Niklaas

Bouwheer

Intercommunale Westlede

Ruimtelijke context

De locatie is de bestaande begraafplaats Heimolen te Sint-Niklaas. De site is ongeveer 18 ha groot en gelegen nabij verschillende grote verkeersassen. Ten noorden loopt de autosnelweg E17 die via een verkeerswisselaar aansluit op de gewestweg N41 ten oosten van het terrein. In het zuiden wordt de grens gevormd door de Waasmunsterse Steenweg – een rustige weg met enkele vrijstaande woningen. In het westen ligt te verkavelen akkerland. De bereikbaarheid is optimaal: er is een parking voor 150 auto's aan de hoofdingang – gelegen aan de Waasmunsterse Steenweg – en een bushalte. De site wordt van de E17 en N41 afgesloten door een hoog talud beplant met een grit van populieren. Het talud zorgt voor een visuele, fysieke en auditieve grens. De begraafplaats vormt aldus een autonome ruimte die haar ruimtelijke structuur niet put uit haar context maar zelf aanmaakt. Het ontwerp van de begraafplaats legt hiervoor de kiem. Door de diagonale ordening van het columbarium en het hoofdpad vergroten de ervaarbare ruimtematen en wordt de begraafplaats afgewend van zijn grenzen. Door de vijver met eiland en schiereiland wordt een klein intiem landschap – een park – gecreëerd. De reeds in gebruik genomen begraafpercelen bevinden zich ten noordwesten van de vijver. Aan de Waasmunsterse Steenweg bevindt zich een ceremonieel inkomgebouw. De begraafplaats wordt door de E17 van de stad gescheiden en is op geen enkele wijze met het stedelijk weefsel verbonden.

Bouwprogramma

De **ceremoniële ruimtes** bestaan uit een inkomhal met 75 zitplaatsen en 225 staanplaatsen, losplaats voor kisten en bloemen, 2 familiekamers voor 30 personen, een grote aula met 250 zitplaatsen en 250 staanplaatsen aangesloten op een inkom en berging voor attributen, een kleine aula met 75 zitplaatsen en 50 staanplaatsen met een berging voor attributen, onthaalbureau, kleedkamer, 2 spreekkamers, sanitair voor publiek en personeel, technische ruimte met stookplaats en koeling,

kleine archiefruimte. De ceremoniële ruimtes moeten zich aan de hoofdingang van de begraafplaats bevinden. De aula's zijn pluralistische plaatsen waar mensen met alle mogelijke religieuze en filosofische overtuigingen afscheid kunnen nemen van hun doden. De architectuur moet dit pluralistisch karakter benadrukken zonder te banaliseren. Het blijven ruimtes waar rituelen en symbolen tot hun recht moeten komen. Het moeten sacrale ruimten zijn maar dan in de breedst mogelijke betekenis. De aula's moeten ook voorzien zijn van de laatste multimedia technieken.

De **technische ruimtes** bevatten een ovenkamer met plaats voor 3 ovens en afzonderlijke controlekamer, een ruimte voor filterinstallatie te combineren met een stookplaats voor verwarming, een overdekte losplaats en aansluitende koelkamer met plaats voor 6 kisten, administratief bureau, bureau voor verantwoordelijke, eetplaats voor technici (max. 6 personen), wachtplaats voor begrafenisondernemers, wachtplaats voor familieleden die het inbrengen van de kist wensen bij te wonen (10 à 15 personen), een kleine ceremoniële ruimte voor de overhandiging van de urne, magazijn, sanitair voor personeel en afgeschermd opstelling van dieselgroepen en koelventilatoren. Door speciale aandacht te besteden aan de vormgeving kunnen de ovens zichtbaar worden opgesteld. De filterinstallatie en andere technische voorzieningen moeten ook kunnen bezocht worden tijdens de rondleidingen. De technische ruimtes moeten zich voorts in de strook langs de E17 bevinden.

De **catering** omvat 3 zalen voor 75 personen die afzonderlijk of samen kunnen gebruikt worden, vrij toegankelijk cafetaria met bedieningstoog en ruimte voor 75 personen, keuken met alle voorzieningen, bergruimten voor voeding en drank, kleedkamer voor personeel met sanitair, sanitair voor publiek, stapelplaats voor stoelen en tafels. De horeca ruimtes moeten net als de ceremoniële ruimtes aan de hoofdingang liggen. Enige afstand tussen de plaats waar men afscheid neemt en de koffiezalen is echter belangrijk. Herdenken en afscheid nemen doet men in de aula's, terwijl het leven herbegint en men de draad terug opneemt tijdens de rouwmaaltijd. Toch mag de afstand niet te groot zijn om overbodig transport per wagen te vermijden.

De buitenaanleg en parkings: de bestaande parkeerplaatsen aan de Waasmunsterse Steenweg kunnen uitgebreid worden aan de straatzijde. In een eerste fase volstaat een uitbreiding met 50 plaatsen.

Deelnemers

Vincent Van Duysen, De Smet Vermeulen Architecten, Stéphane Beel Architecten,
Claus en Kaan Architecten, Amor Fati Wim Cuyvers

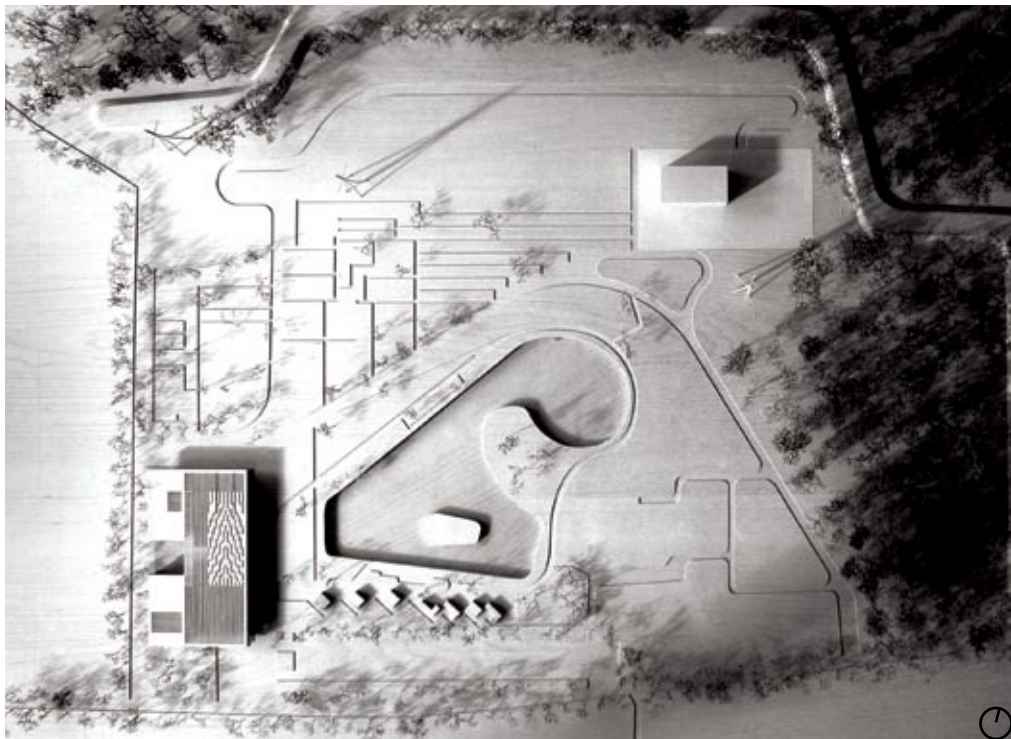
Winnaar

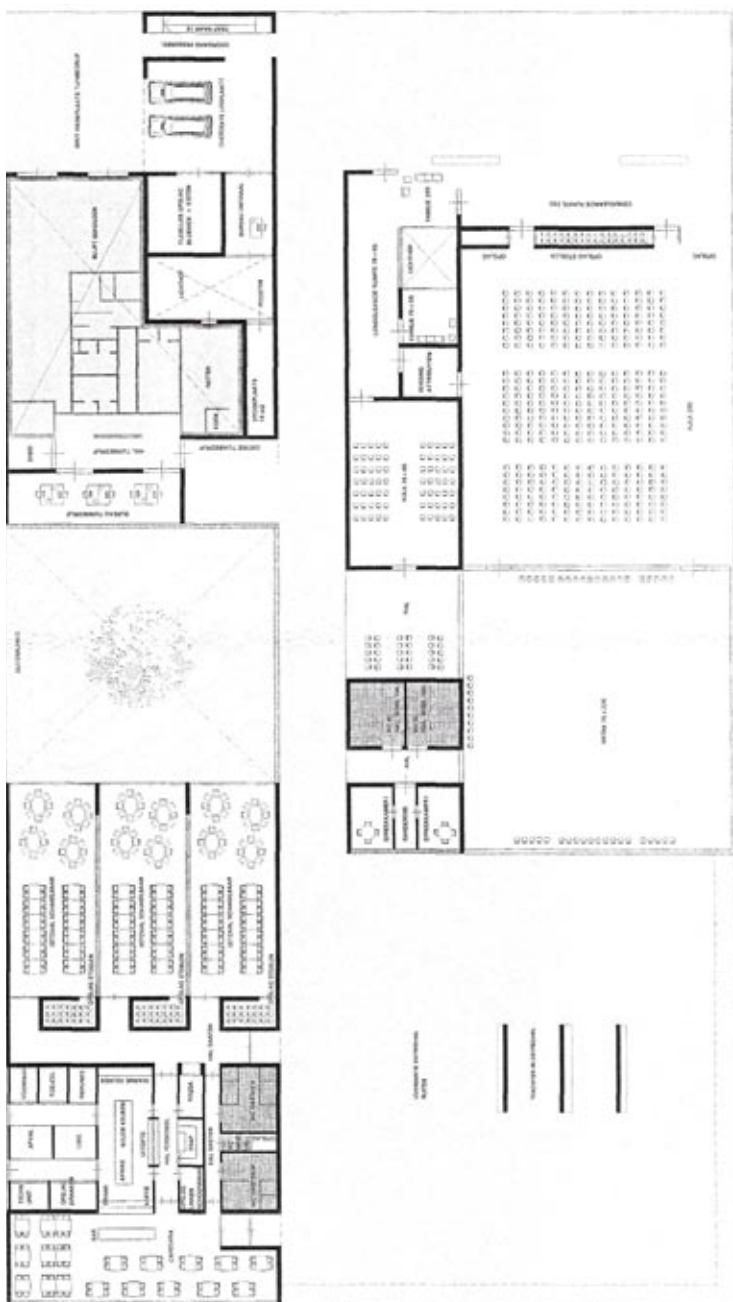
Claus en Kaan Architecten

Claus en Kaan

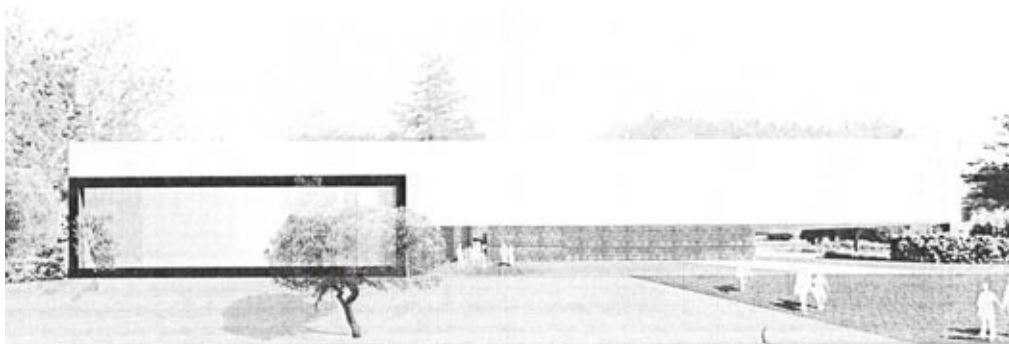
Intrige

1. M. en V. rijden op E17 en nemen de afslag Hamme. Via de N41 rijden ze de Waasmunsterse Steenweg op. M. parkeert de auto op de parking van de begraafplaats, die parallel naast de steenweg loopt. Ze stappen uit. Achter de bomen staan columbariumwanden diagonaal gegroepeerd in kleine paviljoenen. V. ademt diep in en uit. Ze staart zwijgend voor zich uit naar het grote ceremoniegebouw links naast de parking. Het is een massieve balk in een lichte crèmekleur. Aan de lange zijde van het gebouw wordt de gevel in het midden doorbroken door één enorm raam met een zwart kader dat uitkijkt op een grote vijver. Achter het raam staan lange leren banken in rijen opgesteld. M. vergrendelt de auto en samen stappen ze verder. Een

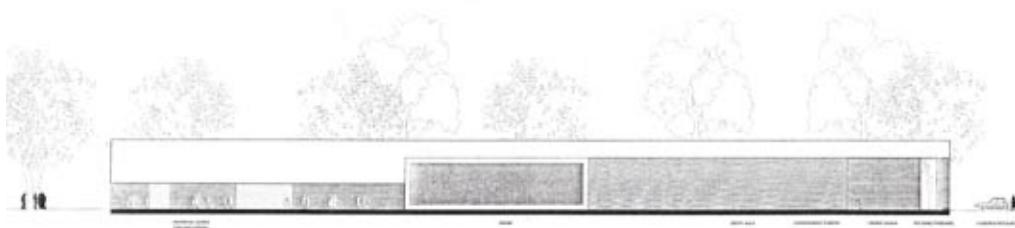

CEREMONIEBOUW

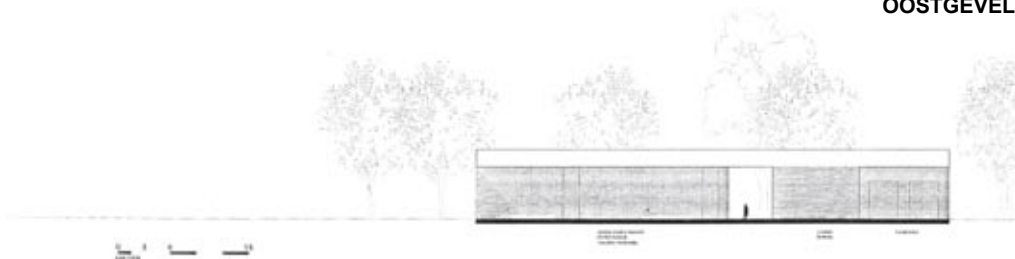
grote inham aan de kant van de parking vormt een overdekt buitenplein. Het dak is opgebouwd uit brede balken met daartussen matglazen panelen die het voorplein in een egaal licht hullen. Centraal op het overdekte plein staan drie muren die de ruimte verdelen en tevens fungeren als rugsteun voor sculpturale banken in gietbeton. Enkele leden van de fanfare staan er een sigaret te roken. M. begroet ze met een discrete knik. De zijwanden van het plein zijn uitgevoerd in een lichtbruin metselwerk met een horizontale belijning. M. en V. doorkruisen het plein en slaan een overdekte buitengang in. De gang wordt verlicht door een binnentuin. Er staat één boom.

2. Aan de rechterkant duwt M. de glazen deur open en betreedt het onthaal. Achter een bureau zit een beambte. M. regelt enkele formaliteiten terwijl V. naar het toilet loopt waar ze voor de spiegel haar kapsel goed legt en lippen een laatste keer tuit. Samen keren ze terug naar de buitengang. Even verderop geven hoge glazen deuren uit op de inkomhal van de kleine aula. Leren banken staan in rijen opgesteld. De helft van de fanfare is reeds aanwezig. Crèmekleur. M. wandelt even naar binnen. Lichtspots in het plafond zorgen voor een zachte sfeer. Hij groet de dirigent en de percussionist met een handdruk. V. stapt verder. De buitengang geeft uit op een tweede overdekt plein aan de achterkant van het gebouw. Twee langwerpige betonnen banken leunen tegen de gemetselde muur. Achter de bomen ziet ze de begraafplaats en twee hoogspanningsmasten. Ze duwt de hoge houten deur open en komt in een gang die aan de linkerkant uitgeeft op de familiekamer. Het is een perfect vierkant. De kamer wordt verlicht door een afgesloten patio. Nonkel F. en tante A. zijn druk verwickeld in een gesprek dat abrupt stil valt. "Gaat het, meisje? Dat gaat" M. komt even later ook binnen.

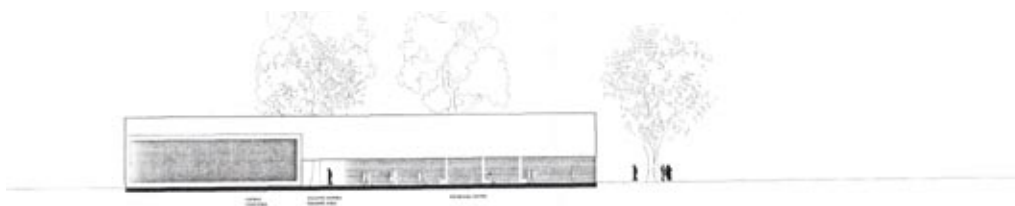

OPSTAN 1000

OOSTGEVEL

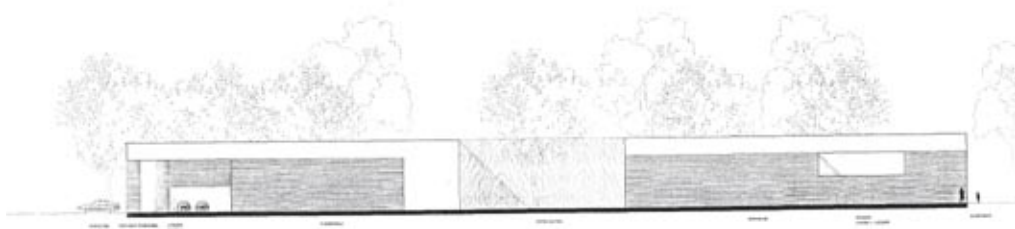

NOORDGEVEL

OPSTAN 1000

ZUIDGEVEL

OPSTAN 1000

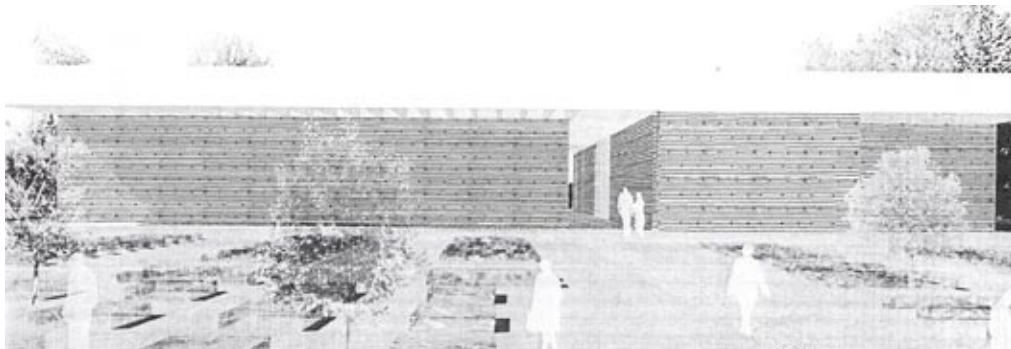
WESTGEVEL

De begrafenisondernemer rijdt de site op via de dienstweg achter het ceremoniegebouw. Hij parkeert de ceremoniewagen aan de achterkant van het gebouw. De kist wordt uitgeladen en door een medewerker via de gang in de aula geplaatst. De ceremoniemeester schikt de bloemen rond de kist.

3. De ceremoniemeester opent de deur van de familiekamer en deelt mee dat de ceremonie kan beginnen. Hij wandelt voor de familie uit en opent de hoge houten deur van de aula. M. en V. betreden als eersten de zaal. Het is een rechthoekige hoge ruimte met een bleke parketvloer en crèmekleurige wanden. Een gangpad deelt de zaal in twee. Houten stoelen met leren zitting staan opgesteld in parallelle rijen. M. en V. gaan zitten op de eerste rij. De kist staat vooraan in de zaal in het verlengde van het gangpad. De ceremoniemeester wandelt via de centrale gang naar de overkant van de zaal en opent de hoge houten deuren. De fanfare komt binnen en neemt plaats op de achterste rijen. Matglazen panelen hullen de kamer in een egaal licht. De ceremoniemeester neemt het woord. Er is geen schaduw.

4. M. en V. groeten de kist en verlaten de zaal via de deur in de scènewand. De condoleanceruimte is een brede gang met betonnen wanden in dezelfde teint als de aula. De familie sluit zich bij hen aan. Licht valt binnen via de matglazen panelen in het

plafond. De leden van de fanfare delen één voor één hun medeleven met de familie en stappen vervolgens naar buiten via de hoge smalle deur aan de overkant van de gang. M. en V. verlaten als laatsten de condoleanceruimte. Op het kleine plein aan de achterkant van het gebouw neemt M. voorlopig afscheid van V.

De ceremoniemeester rolt de kist via de gang terug naar buiten. De begrafenisondernemer laadt de kist in de ceremoniewagen en rijdt de dienstweg op. De weg volgt de grens van de site en maakt een boog rond de begraafplaats en het crematiegebouw. De ceremoniemeester parkeert de auto aan de achterkant van het crematiegebouw.

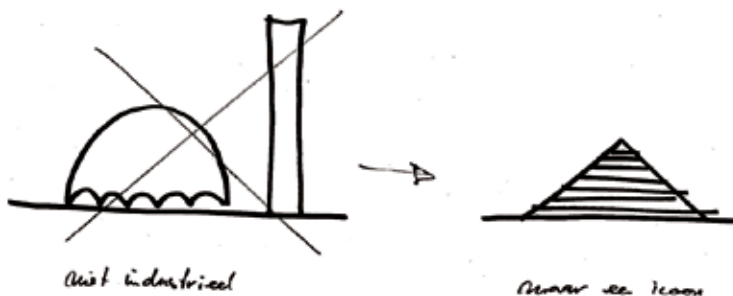
5. M. wandelt langs de begraafplaats naar het crematiegebouw dat zich in de tegenoverliggende hoek van de site bevindt. In de vijver dobberen witte zwanen. Het crematiegebouw is een massieve blok. De gevel is opgebouwd uit witte betonpanelen die een licht reliëf vertonen. In de panelen aan de zijde van de begraafplaats zijn raampjes van variërende omvang uitgespaard. Via een spleet over de volledige hoogte van de zijgevel, betreedt M. een kleine wachtruimte die wit geverfd is. Hij gaat

zitten in een witte leren zetel en frunnikt nerveus aan zijn das. Er is geen raam. De technisch medewerker roept M. en via een deur in de hoek van de kamer komt hij in de ovenruimte. Het is een hoge hagelwitte zaal met rechthoekig grondplan. Drie ovens staan individueel opgesteld parallel met de lange zijde van de kamer, waar via kleine ramen gefilterd licht naar binnen komt. M. houdt halt. Het invallende licht wordt weerkaatst op de witte glimmende ovens en vloer. De kist schuift traag in de oven. Alles ziet er gloednieuw en kraaknet uit.

6. V. vergezelt de familie terug naar het voorplein. Via een dubbele glazen deur aan de rechterkant en een hoge brede gang betreden ze een rechthoekige eetruimte. Er staat één lange keurig gedekte witte tafel. Iedereen neemt plaats en de ober brengt koffie. De kamer kijkt aan één kant uit op de binnentuin met boom. V. veegt haar tranen. M. komt een halfuur later binnen en kust V. die vervolgens van haar koffie nipt.

Na anderhalf uur schakelt de technisch assistent de oven uit. Hij verzamelt de as en overhandigt deze aan de ceremoniemeester. De familie wordt ingelicht.

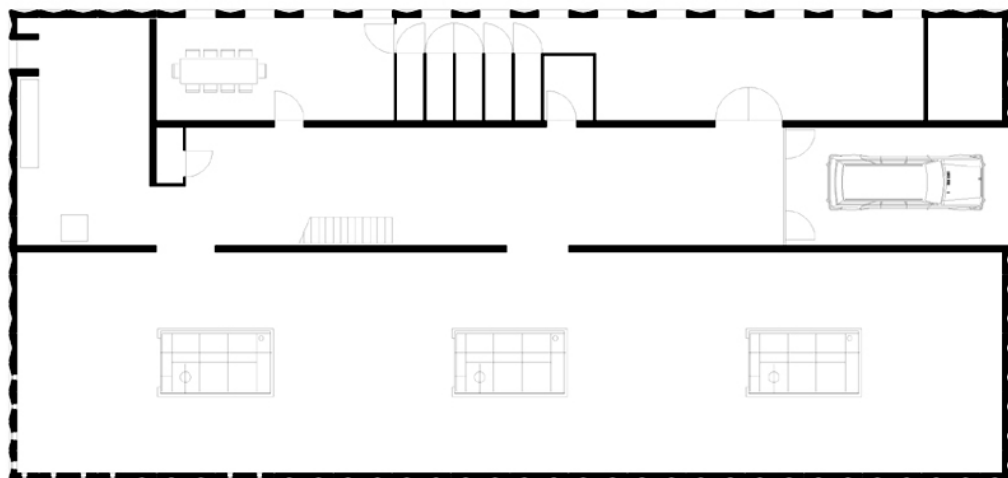
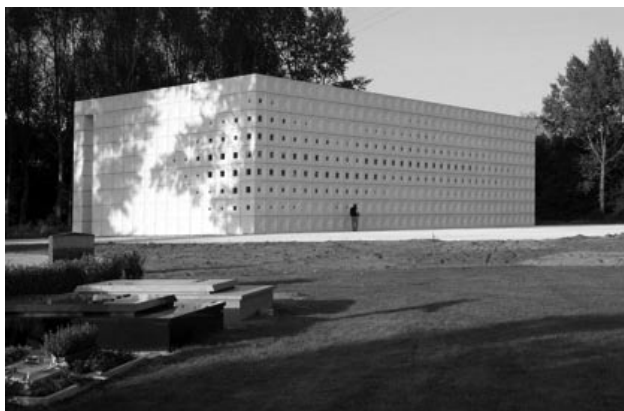
7. Via het overdekte voorplein verlaten M. en V. het ceremoniegebouw. Ze wandelen langs de vijver met de dobberende zwanen en het columbarium. De ceremoniemeester leidt hen naar een open grasveld omringd door hoge sparren aan de andere kant van de vijver. Het ruisen van de bomen. De ceremoniemeester houdt een laatste korte toespraak en strooit de as op het gras, dat wit kleurt. Na een moment van stilte wandelen M. en V. samen met de rest van de familie terug. Iedereen neemt afscheid op de parking.

Concept

Het crematorium verschijnt als twee elementaire en massieve volumes op de begraafplaats. De volumes zijn elkaars spiegelbeeld in het horizontale vlak: het dak waaronder de ceremoniële en cateringfuncties gegroepeerd zijn, heeft dezelfde afmetingen als de sokkel waarop het crematiegebouw verschijnt. Door hun elementair voorkomen domineren de volumes hun omgeving, eerder dan ze te ondergaan. Het project installeert een zekere notie van monumentaliteit. Het voorplein, de centrale inkomhal en de grote aula zijn steevast overgedimensioneerd. De 6m hoge deuren en raampartijen overstijgen de menselijke schaal. Het project moet imponeren.

Het ceremoniegebouw is duidelijk ontworpen om niet enkel een plaats te geven aan de rouwplechtigheden maar om daarnaast ook de mogelijkheid te bieden om voor andere doeleinden gebruikt te worden. Men denke daarbij in eerste instantie aan culturele aangelegenheden zoals tentoonstellingen, poëzievoordrachten en bepaalde buurtmanifestaties. Het is een ostentatief aanwezig en herkenbaar gebouw dat een plek definieert en toe-eigent maar geen duidelijke uitspraak doet over die plek. Het ademt een zekere neutraliteit. De aula's zijn eenvoudige rechthoekige kamers met betonwanden zonder ramen. Het licht valt gelijkmatig binnen via matglazen panelen in het plafond. De scène wordt hierbij niet geaccentueerd. De enige elementen die refereren aan de uitvaart zijn de specifieke (kerk)configuratie van de zitbanken en de aanwezigheid van de kist op een verplaatsbaar podium. Meubilair dat eenvoudig te verwijderen is. Het is tekenend dat de marmeren prosceniumwand in de grote aula in wezen een grote berging is waarin alle ceremoniële banken in een mum van tijd kunnen verdwijnen, waarna de ruimte opnieuw gevuld kan worden met – bijvoorbeeld – een tentoonstelling. En dat in deze prosceniumwand televisieschermen geplaatst zijn, die het ene moment een nostalgisch afscheidsfilmpje spelen en het andere moment een slideshow met vakantiekiekjes van de plaatselijke bridgeclub of – misschien – video art. De betekenis en context van het zware programma worden aldus volkomen inwisselbaar. In wezen heeft het project dan ook niets met de dood te maken. Het maskeert de dood. Het ontbreken van referenties of blijvende betekenislagen in het pastelkleurige ceremoniegebouw wordt consequent verdergezet in het crematiegebouw. Het dakpakket is 2m dik waardoor de ovenschouwen en filterinstallatie erin opgenomen kunnen worden en elke notie van 'verbranden' verdwijnt. Binnen is de ovenruimte

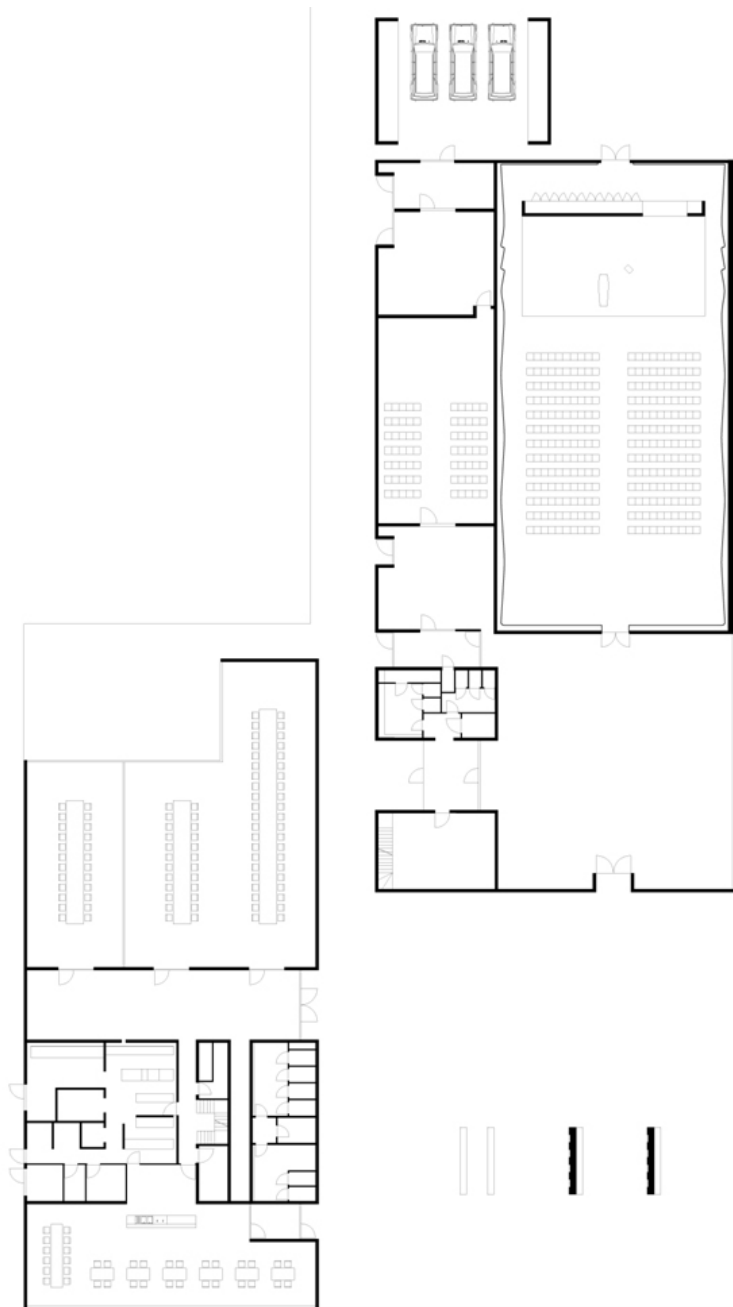

CREMATIEGEBOUW

vormgegeven als een glimmend witte en hygiënisch ogende kamer, die eerder de sfeer van een ziekenhuis ademt dan deze van een crematorium. De ovens verschijnen als witte vrijstaande volumes die niet veel verschillen van Röntgenmachines. De rookafvoer gebeurt immers ondergronds zodat geen leidingen zichtbaar zijn. Ook in het interieur verdwijnt aldus elke notie van 'verbranden'. De ovenruimte wordt een soort ruimtelijke installatie die – na afspraak – opengesteld wordt voor het publiek tijdens rondleidingen.

Het is interessant op te merken dat er significante verschuivingen plaatsvonden tussen het wedstrijdontwerp en het uiteindelijk gerealiseerde gebouw – uiteraard in overleg met de bouwheer. De toegang tot de aula's wordt volledig herdacht. Er wordt een nieuwe monumentale as uitgezet. Deze vertrekt tussen de twee centrale muren op het voorplein en trekt een denkbeeldige lijn door de toegang van de centrale inkomhal, de toegang van de grote aula, het gangpad in de aula, de kist en tenslotte de uitgang achter de prosceniumwand. Door het in sequentie achter elkaar positioneren van de opeenvolgende toegangsdeuren en het opladen van de as met enkele ijkpunten – waaronder de kist – ontstaat een promenade die doet denken aan de Washington Mall en het monumentale cachet van het gebouw verder uitdiept. Een tweede wijziging betreft de inrichting van de aula's. Het 'filterende' dak van de betonbalken en matglazen panelen wordt vervangen door een betonnen plafond dat quasi volledig wordt ingenomen door een groot aantal opvallende ronde lampen. De kleur van de lampen kan aangepast worden in functie van de invulling van de ruimte. Het steeds veranderde natuurlijke licht wordt aldus vervangen door een neutrale kunstmatige belichting. Volledig controleerbaar en aanpasbaar.

De ontwerpers verkennen de grenzen van het pluralisme en creëren een gebouw dat in die mate inwisselbaar is, dat het haast geen crematorium of afscheidsruimte meer is. Het is een lege doos waar ook afscheid genomen kan worden. De leegte die het gebrek aan identiteit en het verlies aan betekenis achterlaat, wordt ingevuld met een notie van monumentaliteit die het emotionele gebeuren van de afscheidsceremonie toch een zekere gewichtigheid verleent.

CEREMONIEGEBOUW
GEBOUWDE VERSIE

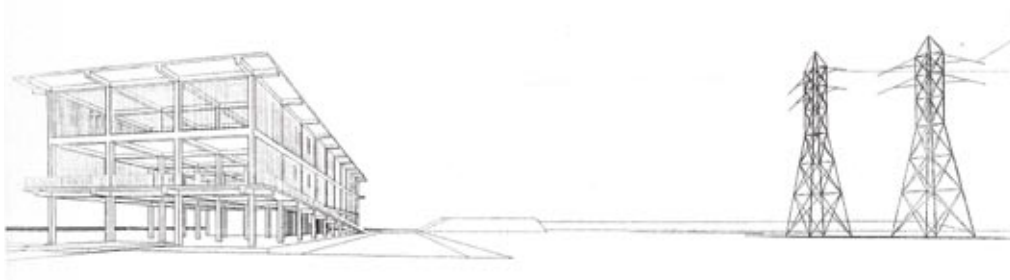

GROTE AULA

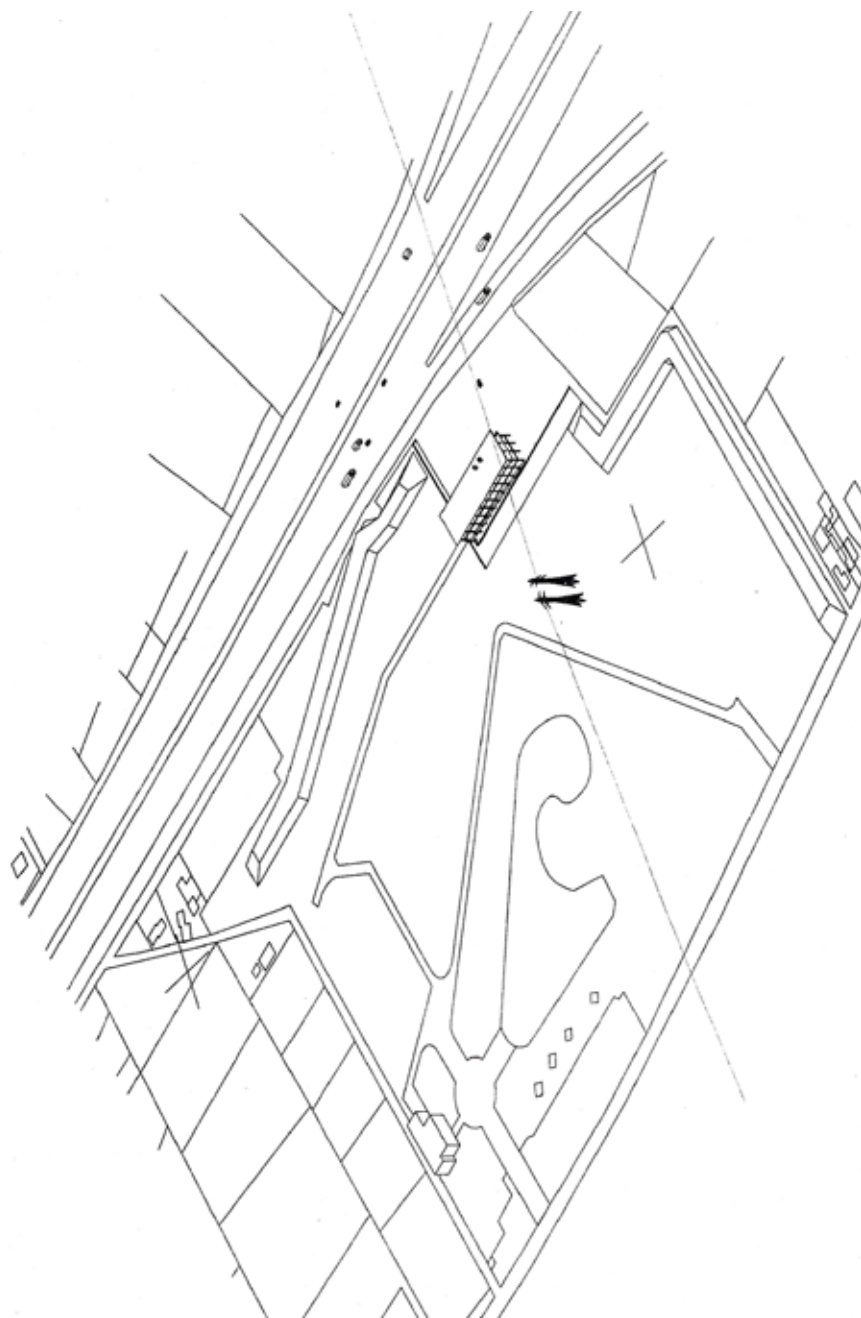
Amor Fati

Intrige

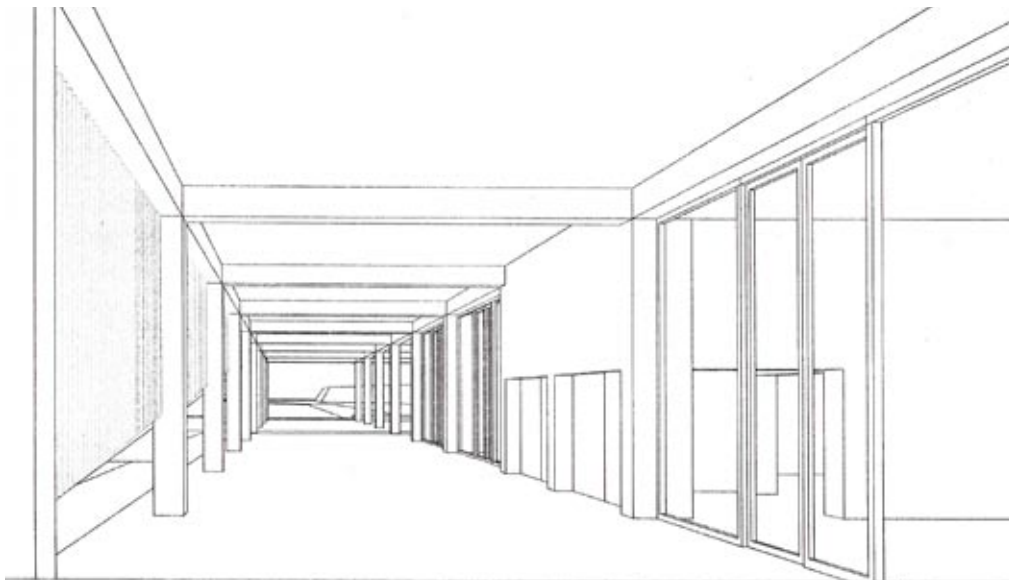
1. M. en V. rijden op E17 en nemen de afslag Hamme. Via de N41 rijden ze de Waasmunsterse Steenweg op. Het is een druilerige dag eind november. M. volgt de pijlen en slaat rechts een smalle veldweg in. De weg wordt aan de linkerkant begrensd door een met onkruid overwoekerd talud. Aan de rechterkant liggen troosteloze velden. Een zwart glanzend gebouw doemt op achter de aarden helling. Het is een eenvoudige skeletstructuur van drie bouwlagen, die rust op een betonnen grondplaat. Auto's razen voorbij op de snelweg even verderop. M. parkeert de auto op de grotendeels lege parking naast de snelweg. M. en V. stappen uit de auto. V. ademt diep in en uit en neemt de geur van verbrand rubber en uitlaatgassen in zich op. Ze staart zwijgend voor zich uit naar het water dat langs alle kanten van het gebouw stort. M. vergrendelt de auto en samen stappen ze naar het gebouw. Ondertussen rijdt de begrafenisondernemer via de veldweg de parking op en parkeert de ceremoniewagen naast de auto van M. en V. Ritmisch druppelgeplens in de modderige gracht.

2. M. en V. zoeken beschutting in de open inkomhal omhuld door een watergordijn en het monotone geruis van de snelweg. De volledige betonnen structuur van het gebouw is ingesmeerd met een zwarte glinsterende coating. In een beglaasd bureau zit een beampte een krant te lezen. M. stapt naar binnen en regelt enkele formaliteiten. In de open aula verderop is een andere ceremonie bezig. V. hoort iemand vertellen over zijn overleden vader. Ze ziet enkele leden van de familie traag naar boven wandelen

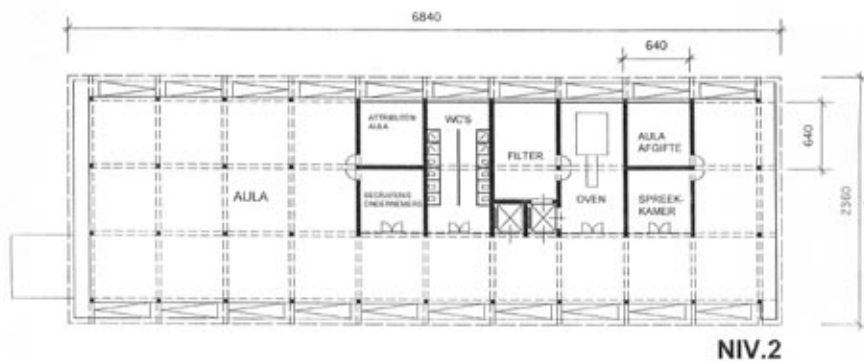
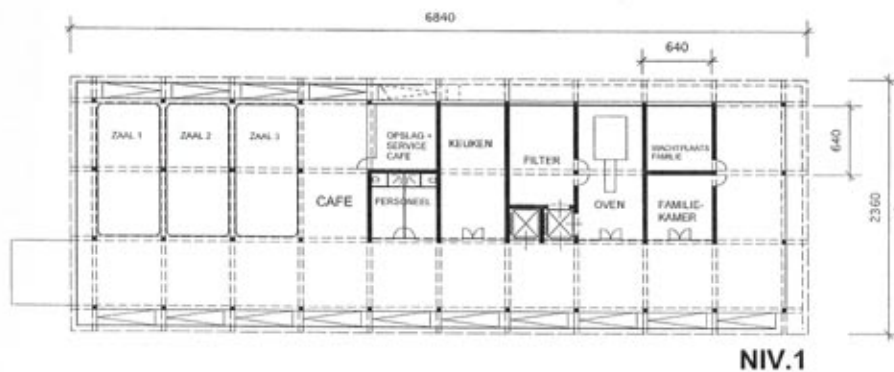

INPLANTING

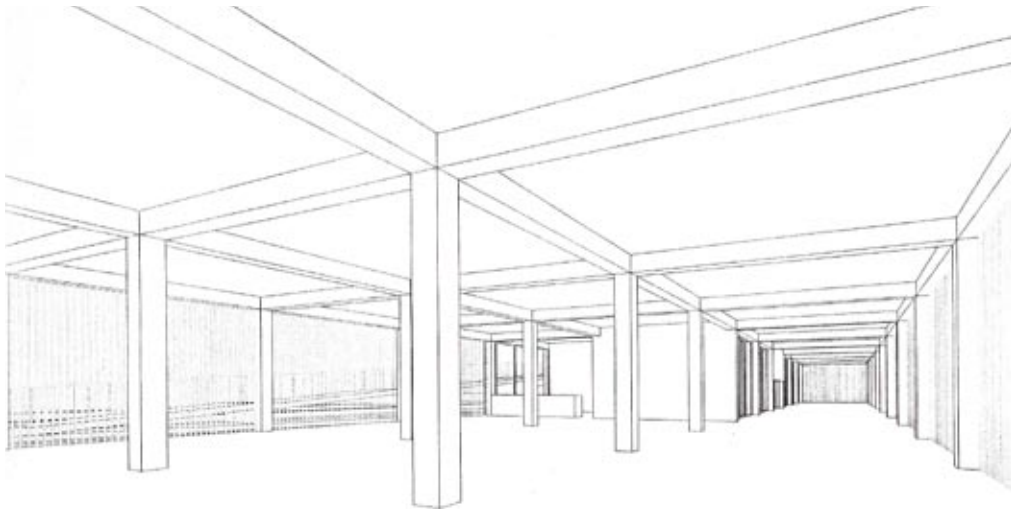
via een helling over de volledige lengte van het gebouw. V. wandelt langs de balie en de oven – opgesteld achter een glazen wand – naar de lift. Ze stapt uit op de tweede verdieping en loopt naar het toilet waar ze voor de spiegel haar kapsel goed legt en lippen een laatste keer tuit. Ze neemt de lift terug naar beneden, stapt uit op de eerste verdieping en wandelt opnieuw voorbij de oven tot bij de familiekamer. Achter de glazen wand ziet ze Nonkel F. en tante A. druk verwickeld in een gesprek dat abrupt stil valt. Ze betreedt de kamer via de glazen deur. “Gaaf het, meisje? Dat gaaf” M. komt even later ook binnen. Ondertussen laden enkele medewerkers de kist uit op de parking. Via de lift wordt de kist naar de aula op de tweede verdieping gebracht waar de helft van de fanfare reeds aanwezig is.

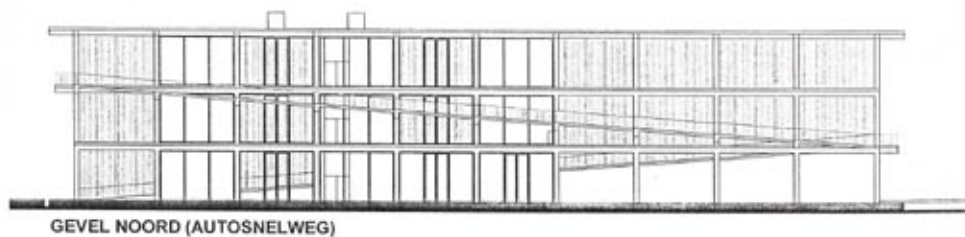
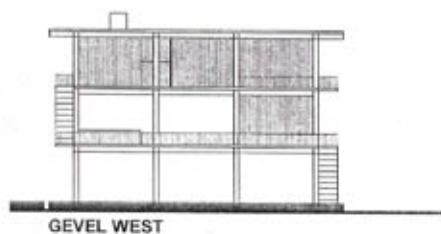
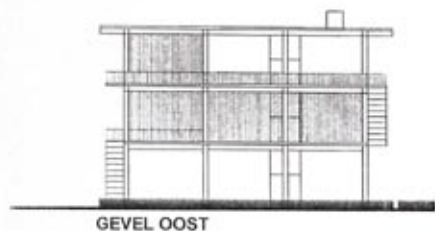
3. De ceremoniemeester opent de deur van de familiekamer. M. , V. en de rest van de familie wandelen naar de overkant van het gebouw. Langs de oven en de keuken waar de kok met bakken sjouwt. Langs de personeelsruimte waar een medewerker zijn uniform aantrekt. De familie slaat vervolgens rechtsaf en loopt in een boog rond de eetruimte. De geur van koffie. Via een hellend vlak schrijden ze traag naar boven. Doorheen het gegalvaniseerde hekwerk en het watergordijn van de gevel ziet V. de autosnelweg en enkele fabrieken badend in het hemelwater. De stoet schrijdt verder.

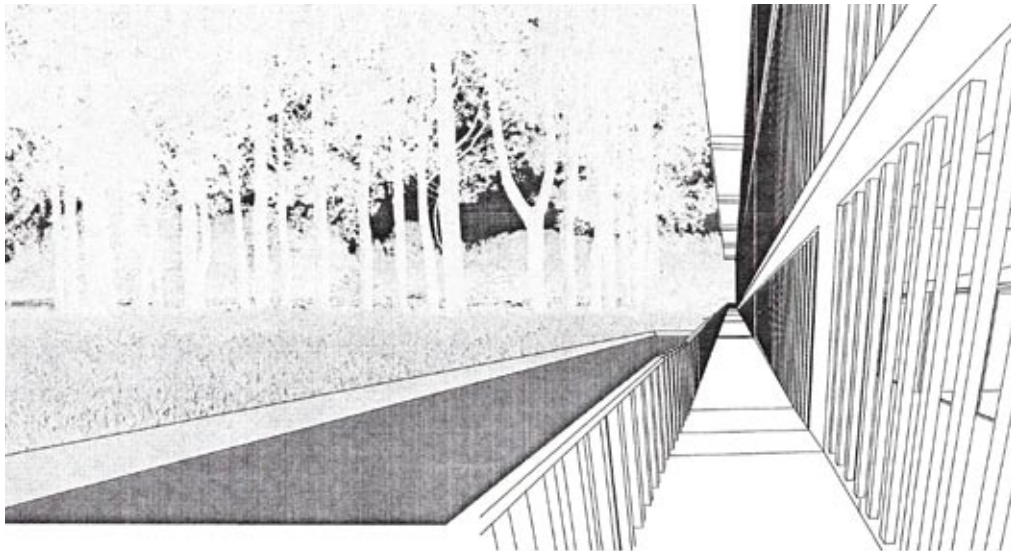
Voorbij de bar waar iemand de afwas doet. Voorbij de filterinstallatie waar iemand de meters controleert. Op de tweede verdieping wandelen M. en V. langs de oven naar een open aula met glinsterende kolommen. M. groet de dirigent en de percussionist met een handdruk. Er zijn geen stoelen. Iedereen staat recht. M. leunt tegen een kolom. De kist staat op een verplaatsbaar karretje voor de zwarte wand. Het is bar koud. Men heeft enkele gasstraalelementen opgesteld. De ceremoniemeester neemt het woord. Auto's in velerlei kleuren schieten voorbij op de snelweg.

4. en 5. M. en V. groeten de kist. De familie en toeschouwers volgen hun voorbeeld. Een technisch medewerker duwt de kist traag vooruit. De wielen van het karretje maken het geluid van jonge katten. M. en V. wandelen achter de kist. Ze worden gevolgd door de familie en de fanfare. Voorbij een lokaal waar twee begrafenisondernemers aan het kaarten zijn. Voorbij het toilet waar een vrouw haar kapsel goed legt. Voorbij de liften. De medewerker stopt voor de ovenruimte. De glazen deur wordt geopend en de kist wordt in positie gebracht. M. frunnikt nerveus aan zijn das. Het ovenluik wordt geopend en traag schuift de kist naar binnen. V. huilt. Het ovenluik sluit en maakt daarbij een dof geluid. Iedereen is stil. Het monotone geraas van de snelweg achter het watergordijn. M. , V. en de rest van de familie vormen een lijn. De leden van de fanfare delen één voor één hun medeleven en keren vervolgens terug naar beneden.

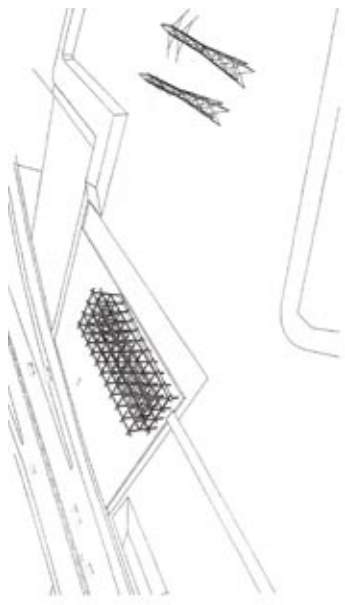
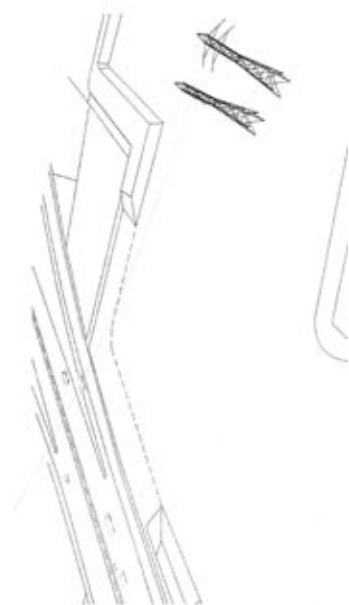
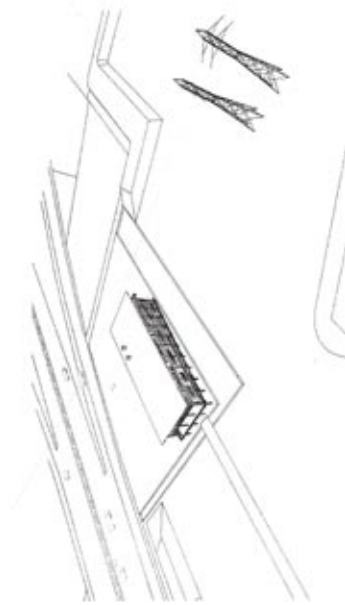
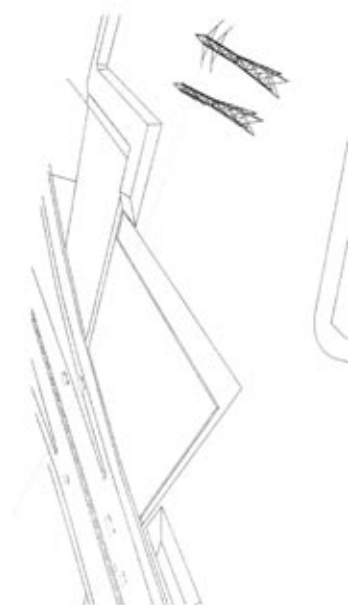
6. M. en V. wandelen als laatsten via het hellend vlak terug naar de eerste verdieping. Voorbij de oven, de filterinstallatie met de knipperende lichtjes en de bureau ruimte. Achter het gegalvaniseerde hekwerk en het watergordijn schieten de auto's op de snelweg nog steeds voorbij. M. en V. komen aan op de eerste verdieping net onder de aula van daarnet. Er staan enkele keurig wit gedekte tafels. Iedereen neemt plaats en de ober brengt koffie. Gasstraalelementen. V. veegt haar tranen. Transparante plastic gordijnen beschermen tegen de snijdende wind. M. kust V. die vervolgens van haar koffie nipt. Herinneringen worden opgerakeld en broodjes verteerd terwijl de kist smeult in de oven verderop in de gang. Na anderhalf uur schakelt de technisch assistent de oven uit. Hij verzamelt de as en overhandigt deze aan de ceremoniemeester.

7. Een schel belsignaal weerklinkt. De familie staat op en schrijdt via een tweede helling naar beneden. Doorheen het gegalvaniseerde hekwerk en het watergordijn van de gevel ziet V. de begraafplaats met vijver en twee hoogspanningsmasten in de regen. Op het gelijkvloers leidt de ceremoniemeester hen naar de brede gracht naast de parking. De regen klatert van het dak naar beneden. Hij houdt een laatste korte toespraak en verstrooit de as in het water, dat even wit kleurt. Iedereen neemt afscheid op de parking in de striemende regen.

Concept

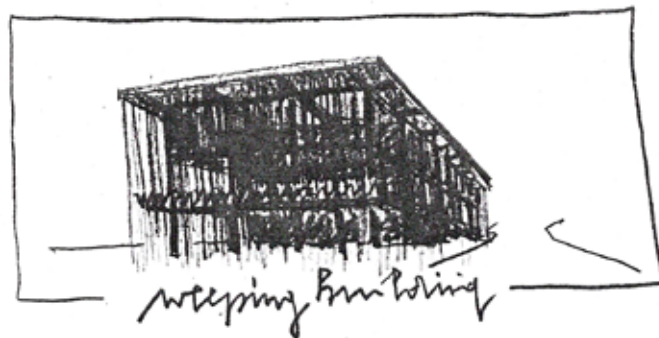
In de projecttoelichting spreekt Wim Cuyvers over de rol van exclusie. Over hoe de stad de begraafplaats buiten de eigenlijke grens duwt voorbij de autosnelweg, over hoe de dood verstoten wordt uit de publieke ruimte en gefilterd wordt uit het stedelijk leven. Het is frappant hoe het crematorium ingeplant moet worden op de plaats waar momenteel de mestvaalt van de begraafplaats is ingericht. De ontwerper schrijft: 'Het is tijd dat de dood wordt weggehaald uit de verdomhoek van de stilte en het groen'. Het project gaat expliciet in tegen deze conditie en omzeilt op sluwe wijze de voorgestelde locatie voor het ceremoniegebouw (aan de ingang van de begraafplaats) en het crematiegebouw (langs de E17) door simpelweg de ingang te verschuiven naar de E17. Een landweg die rond de begraafplaats loopt tot aan de autosnelweg wordt ingeschakeld als nieuwe toegangsweg – die volgens de ontwerper na verloop van tijd een informeel gebruik zou kunnen ontwikkelen. Het crematorium zoekt zo aansluiting bij de wereld van de autosnelweg, 'de actuele en échte wereld'. De berm wordt voor een stuk verwijderd waardoor een visuele en auditieve relatie ontstaat tussen crematorium en snelweg. Cuyvers schrijft: 'Het crematorium wordt een plek naast de (bewegende auto)stroom en zorgt daar voor confrontatie'. Omgekeerd dringen het crematorium en de begraafplaats ook binnen in de wereld van de snelweg. Vermits een zekere afscheiding in de wedstrijd bundel geëist wordt, wordt een nieuwe barrière opgetrokken: een brede gracht. Het crematorium plaatst zich echter aan de verkeerde kant en verkiest de snelweg. Het gebouw wil dan ook expliciet een publieke ruimte zijn, die op elk moment voor iedereen toegankelijk is. Het heeft geen buitendeuren of gevels. Het is een grotendeels lege skeletstructuur op een betonnen grondplaat in het verlengde van de pechstrook. Cuyvers stelt de problematische rol van de dood in onze samenleving uitdrukkelijk in vraag en zoekt naar een manier om dit dagdagelijks ritueel zijn maatschappelijke relevantie terug te geven. Ter vervanging van symbolen – zoals bijvoorbeeld het kruisteken – die in een recent verleden volstonden om het uitvaartritueel betekenis te geven maar vandaag de dag uitgehold zijn tot lege iconen. Ornamenten aan een haakje. Projecties op een videoscherm. Leeg want inwisselbaar. Het project zoekt naar een drager voor een nieuwe geactualiseerde of toegevoegde culturele betekenis. Het uitvaartritueel vindt integraal plaats in een buitenklimaat. Cuyvers schrijft: 'Allerheiligen, ons Westers feest van de doden, is niet zo maar per

FASERING

toeval begin november gelegd, het is, zoals met zovele religieuze feesten, het ideale moment van het jaar, het fijnste weer voor uitvaarten is kouwelijk nat en tochtig'. Het crematorium biedt dan ook enkel beschutting tegen regen en zon. Cuyvers stelt: 'Pas als het regent is het beeld van het wenende gebouw volledig'. De betonnen structuur wordt ingestreekt met een zwarte glinsterende epoxy-koolteer – organisch en carcinogeen – waarin de namen van de doden gegrift worden als 'woekerende graffiti die het gebouw aanvreten'. Het crematorium verhoudt zich op problematische wijze tot een blijvende herdenking. Het lichaam verdwijnt. Het graf is verdacht. Een oprechte notie van monumentaliteit kan enkel in de vorm van vandalisme geïntroduceerd worden. Men moet het crematorium een geweten schoppen.

Het ontwerp thematiseert de transparantie die in de wedstrijd bundel wordt gevraagd. Cuyvers wil duidelijk maken dat een ware transparantie helemaal niet gewenst is, dat het ware gelaat van het cremeren niet wil of mag getoond worden en dat de gevraagde transparantie een valse transparantie is. In zijn project wordt alles getoond aan iedereen op elk moment. Er wordt niets verborgen. Je ziet de kist in de oven verdwijnen terwijl je de koffie al ruikt. Het crematorium wordt aldus ervaren als een sequentie van tableaux vivants. De échte wereld wordt op die manier binnengehaald in het crematorium. Het juryverslag was duidelijk: 'De afwijkingen tov het bouwprogramma zijn te groot en dikwijls niet overbrugbaar omdat de keuzen van de ontwerper tegenstrijdig zijn met de opgave'.

4.

Besluit

Samenvattende beschouwingen met een open einde

Het crematorium toont zich als een 'lastig kind'. Het is een typologie die zich moeilijk laat classificeren, een typologie die tegenwringt en zich niet in een vakje laat duwen. Een typologische classificatie lijkt in eerste instantie problematisch. De recente crematoriumprojecten in Vlaanderen tonen dat zeven verschillende ontwerp bureaus zeven verschillende typologieën weten te bedenken. De verschillen situeren zich voornamelijk op vlak van organisatie van het programma, de schakeling van de verschillende bouwelementen en de relatie tot context en omgeving. Het is zelfs niet duidelijk of het crematorium uit één, twee of drie gebouwen bestaat. De verdeling van het programma over de verschillende gebouwen blijkt eveneens inwisselbaar. Bestaat er wel een crematorium typologie?

Deze problematiek wordt in deze scriptie een antwoord geboden door de definitie van een *typologisch script*. Deze specifieke onderzoeksmethodiek vindt haar legitimatie in de vaststelling dat het programma van een crematorium in wezen niets anders behelst dan een plot.

Een persoon uit de nabije omgeving sterft, de tijd staat stil, er moet *iets* gebeuren. Een ritueel dat betekenislagen uit de kerkelijke uitvaart resoneert, wordt ingevoerd – of beter: opgevoerd – als instrument tot reconciliatie.

Het plot wordt neergeschreven in een typologisch script, dat bestaat uit een sequentie van zeven situaties – parking, ontmoeten, ceremonie, condoleance, crematie, koffietafel en laatste rustplaats – die volgens een vast patroon doorlopen worden en aan elkaar geregen worden door intermedie van een landschap. De tekst toont aan dat elk van deze situaties een typologische bouwsteen of constituerend bouwelement genereert. Het plot wordt architectuur.

Door vergelijking van het opgestelde crematorium script met gelijkaardige scripts voor de kerkelijke uitvaart en de theatervoorstelling, worden voor de verschillende constituerende typologische bouwstenen zowel overeenkomsten als verschillen gedetecteerd, met respectievelijk de kerk en het theater.

In tegenstelling tot de kerkelijke uitvaart is er van confessionele referenties in het crematorium echter geen sprake. Het initieel religieuze ritueel wordt volledig geledigd en verwordt tot een soort nulgraad van een uitvaartmis, dat nog enkel appeleert aan (vage) algemene culturele betekenissen. Het crematorium moet immers aanspraak maken op algemeengeldigheid en moet presteren, ongeacht de (geloof)overtuiging van haar bezoekers. Dit zogenaamde *pluralisme* loopt gevaar te verzanden in banaliteit, wat zich bijvoorbeeld vertaalt in de nietszeggende bloemennamen van ceremonieuzalen in sommige Vlaamse crematoria.

Waar de kerkelijke uitvaartplechtigheid kan terugvallen op vaste religieuze symbolen en rituelen, kan het crematorium enkel terugvallen op haar architectuur. De uitvaart in het crematorium is een ritueel dat kan lukken of mislukken...

5.

Bibliografie

Referenties en verdere lectuur

ALOI Roberto, *Architettura Funeraria Moderna – Architettura Monumentale: Crematori, Cimiteri, Edicole, Cappelle, Tombe, Stele, Decorazione*, Editore Ulrico Hoepli, Milano 1948

ARIES Philippe, *Het Beeld van de Dood*, Uitgeverij SUN, Amsterdam 2003

ARIES Philippe, *Het uur van onze Dood: Duizend jaar sterven, begraven, rouwen en gedenken*, Elsevier, Amsterdam 1987

BLEYEN Jan, *De Dood in Vlaanderen: Opvattingen en praktijken na 1950*, Davidsfonds, Leuven 2005

BLUNDELL JONES Peter, *Gunnar Asplund*, Phaidon Press Limited, London 2006

CAMPBELL Katie, *Icons of Twentieth-century Landscape Design*, Frances Lincoln Ltd 2006

CAPPERS Wim, *Tussen Zielloos en Bezielt: Funeraire Architectuur in Historisch Perspectief*, uit: HEKKEMA Herma (red.), *Uitvaartcultuur als Ontwerpopgave: Situering en Architectuur van Funeraire Functies in een Veranderende Samenleving*, Esselink Stichting, 2002

COLVIN Howard, *Architecture and the After-Life*, Yale University Press, New Haven and London 1991

COPE Gilbert (ed.), *Dying, Death and Disposal*, SPCK, London 1970

CURL James Stevens, A. *Celebration of Death: an Introduction to some of the Buildings, monuments and settings of funerary architecture in the Western European Tradition*, Constable, 1980

CUYVERS Wim, *Graven, de Huivering voor de Afgrond van de Dood*, uit: *Tekst over Tekst*, Stroom, Den Haag 2005

CUYVERS Wim, *Oublier Père Lachaise*, uit: *Tekst over Tekst*, Stroom, Den Haag 2005

DAVIES Douglas James, *Encyclopedia of Cremation*, Ashgate Publishing Limited, Hampshire 2002

DE COCK Lucien, *Geschiedenis van de Dood: Rituelen en Gewoonten in Europa*, Davidsfonds, Leuven 2006

ETLIN Richard, *The Architecture of Death: the Transformation of the Cemetery in Eighteenth Century Paris*, MIT Press, Cambridge (Mass.) 1984

FISCHER Norbert, *Vom Gottesacker zum Krematorium: Eine Sozialgeschichte der Friedhöfe in Deutschland*, Böhlau Verlag, Köln 1996

GRAINGER Hilary J, *Death Redesigned: British Crematoria, History, Architecture, Landscape*, Spire Books, 2005

GRENIER Catherine, *Vanités Contemporaines: du Pathétique au Comique*, uit: *La Revanche des Emotions: Essai sur l'Art Contemporain*, Le Seuil, Paris 2008

HEATHCOTE Edwin, *Monument Builders: Modern Architecture and Death*, Academy Editions. London 1999

JONES Lindsay, *The Dead*, uit: *The Hermeneutics of Sacred Architecture: Experience, Interpretation, Comparison. Vol. 2: Hermeneutical Calisthenics: a Morphology of Ritual-Architectural Priorities*, Harvard University Center for the Study of World Religions, Cambridge (Mass.) 2000

JUPP Peter C., *From Dust to Ashes: Cremation and the British Way of Death*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006

MAETERLINCK Maurice, *La Mort*, Eugène Fasquelle Editeur, Paris 1913

PROTHERO Stephen, *Purified by Fire: a History of Cremation in America*, University of California Press, 2002

RAGON Michel, *The Space of Death: a Study of Funerary Architecture, Decoration and Urbanism*, UMI, 1983

SPRUIT Ruud, *De Dood onder Ogen: een Cultuurgeschiedenis van sterven, begraven, cremen en rouw*, De Haan, Houten 1986

WREDE Stuart, *The Architecture of Erik Gunnar Asplund*, The MIT Press, Cambridge Massachusetts 1983

